

तमसो मा ज्योतिर्गमय

VISVA BHARATI
LIBRARY
SANTINIKETAN

905

B.D.C.R.I

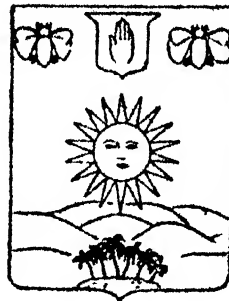
V.8

VOL. VIII

Nos. 3-4

BULLETIN
OF THE
DECCAN COLLEGE
RESEARCH INSTITUTE

December 1947

K. N. DIKSHIT

MEMORIAL VOLUME

POONA

CONTENTS

	PAGES
1. Coins from Indian Megaliths—by G. N. DAS ...	205
2. Archaeological Explorations in Bellary—by B. SUBBARAO ...	213
3. Brhaspati in the Vedic and Epic Literature—by N. J. SHENDE ...	225
4. The Antiquity of Glass Bangles in India—by H. D. SANKALIA ...	252
5. A Critical Analysis of Mahzars (A.D. 1400-1800)— by V. T. GUNE ...	260
6. Nominal Composition in Pāli—by GULAB. V. DAVANE ...	381
7. Wadi-Names of the Ratnagiri District—by Y. S. MEHENDALE ...	398
8. A Note of on an Incident in the <i>Rāmāyana</i> —by MRS. I. KARVE...	422

Issued on 6th March 1949

COINS FROM INDIAN MEGALITHS

By

G. N. DAS

Coins are among the most striking historic records that exist. When they bear a date or are otherwise referable to a certain period, coins constitute the sheet-anchor of chronology. Fortunately a few Indian megaliths have yielded coins. An attempt is made here to note the various finds. The information available on types, symbols and legends of the coins in question is extremely meagre, but the value of these coins for throwing light on the knotty problem of the age of Indian megaliths cannot be over-estimated.

The coins discovered from Indian megaliths fall into two classes : Punch-marked and Roman.

PUNCH-MARKED COINS

The first discovery of coins from Indian megaliths was in September, 1807. In that year a large hoard of silver punch-marked coins was found on digging up a "Pandukuli" near the village of Savadipalaiyam, $5\frac{1}{2}$ miles south of Palladam, Palladam taluk, Coimbatore district.¹ In 1804 similar coins had been dug up at Pennar, also in the same district. They were contained in a pot.²

Then, in 1817, Mr. William GARROW, Collector of Coimbatore, in a letter to Colonel Colin MACKENZIE, Surveyor-General of Madras, reported the find of a number of punch-marked coins of silver from a "Pandukal" in his district.³ Unfortunately the findspot of these coins has not been accurately indicated.⁴

A word about the date of punch-marked coins in India: According to John ALLAN, "the period of circulation of punch-marked coins may

1. Walter ELLIOT, "Numismatic Gleanings", *MjLS*, 1857-58, XIX (OS.), 227.

2. *Ibid.*, 228.

3. James BIRD, "Observations on the Bactrian and Mithraic Coins in the Cabinet of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society", *JBBRAS*, 1841-44, I, 294; W. ELLIOT, "Discovery of Roman Coins in the Coimbatore District", *MjLS*, 1844, XIII (Pt. I), 214; Walter ELLIOT, *Report of the Thirty-Eighth Meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Norwich in August 1868*, (London 1869), *Notices and Abstracts of Miscellaneous Communications to the Sections*, p. 135; Edward THOMAS, *Ancient Indian Weights* (MARSDEN'S *Numismata Orientalia*, Part I), (London, 1874), p. 53; Walter ELLIOT, *Coins of Southern India* (*The International Numismata Orientalia*), (London, 1885), p. 45; Edgar THURSTON, *Coins. Catalogue No. 2. Roman, Indo-Portuguese, and Ceylon.* (Madras Government Museum), (Madras, 1894), p. 8; R.P. JACKSON, *The Dominions, Emblems, and Coins of the South Indian Dynasties*, (London, 1913), p. 3.

4. Was it Pollachi? See THURSTON, *op. cit.*, p. 8, and Robert SEWELL, *Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras*, Vol. I, (Madras, 1882), p. 222.

be put at the third and second centuries B.C.; that they continued in circulation later is most probable, and that they may go back to the fourth century B.C. is possible".⁵ It appears that these coins were in use for a much greater length of time in the South than in the North.⁶ From Coimbatore has been reported a find of punch-marked coins associated with a denarius of Augustus, "so that the coins were probably buried in the first century A.D." ⁷

On digging up a dolmen at Sulur, Palladam taluk, Coimbatore district, Colonel W. H. TUCKER found, among other things, a much-worn-out bronze coin. John ALLAN has identified it as a coin of Eran, Sagar district, C. P., from where many ancient coins were picked up by Alexander Cunningham.⁸ They belong to the third or second century B.C. to which the Sulur coin has been ascribed.⁹

ROMAN COINS

In the letter of 1817 referred to above, addressed to Colonel Mackenzie, Mr. GARROW wrote that a denarius of Augustus (B.C. 29-A.D. 14) had been dug up from "one of the ancient sepulchres called Pandaculis".¹⁰

In a letter dated Coimbatore, November 3, 1826, addressed to the editor of the *Bengal Hurkaru*, Calcutta, Mr. James HOUGH, under the *nom de plume* of Philanthropos, refers to "a gold coin about the size of a sovereign" being dug up from a "barrow" in the Nilgiris.¹¹ The aureus had two perforations on the top and was obviously used as an ornament.¹² The following description of the aureus was given to Mr. Hough by a missionary friend in Madras.¹³ On the obverse is a

5. *Catalogue of the Coins of Ancient India*, (London, 1936), p. lviii.

6. E. J. RAPSON, *Indian Coins*, (Strassburg, 1897), p. 35.

7. ALLAN, *op. cit.*, p. lviii.

8. See his *Coins of Ancient India*, (London, 1891), pp. 99 ff. and Pl. XI.

9. Horace C. BECK, "Notes on Sundry Asiatic Beads", *Man*, 1930, XXX, 172.

10. (Anonymous), "Roman Coins found in Southern India", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 1843-44, VI, 162. Also see BIRD, *op. cit.*, *JBBRAS*, 1841-44, I, 294; ELLIOT, "Discovery of Roman Coins in the Coimbatore District", *MJLS*, 1844, XIII, (Pt. I), 214; G. BIDIE, *Catalogue of Coins in the Collection of the Government Central Museum, Madras*, (Madras, 1874), p. 1; THURSTON, *op. cit.*, p. 8; Robert SEWELL, "Roman Coins found in India", *JRAS*, 1904, 623.

11. *Letters on the Climate, Inhabitants, Productions, &c., &c., of the Neilgherries, or Blue Mountains of Coimbatore, South India*, (London, 1829), p. 82. Cf. H. CONGREVE, "The Antiquities of the Neilgherry Hills, including an Inquiry into the Descent of the Thautawars or Todars", *MJLS*, 1847, XIV, 145; and Richard F. BURTON, *Goa and the Blue Mountains*, (London, 1851), p. 314, fn. Captain J. OUCHTERLONY was obviously not aware of this find when he wrote that no coins have been reported from the megaliths of the Nilgiris. "Geographical and Statistical Memoir of a Survey of the Neilgherry Mountains", *MJLS*, 1848, XV, 50, 81.

12. HOUGH, *op. cit.*, p. 84.

13. *Ibid.*, pp. 83-4.

head wearing a crown. To the right of the head is inscribed $\frac{X}{XI}$. This is considered a mark of value of the coin.¹⁴ On the reverse is the representation of a warrior. To the left is the inscription $\frac{L}{C}$. On Roman coins it is always S. C., *Senatus Consulto*, signifying "that the coins were struck by the public authority of the Senate".¹⁵ From the warrior on the reverse it is inferred that the coin belongs to the Roman Byzantine series of "the later period of the empire, when Constantinople became the capital of the east and independent of the west".¹⁶ As the coin has not been illustrated and the details given are scanty, it is not possible to comment on this opinion. The aureus must obviously belong to a date subsequent to the introduction of a permanent gold coinage by Julius Caesar (d. B.C. 44).¹⁷ The earliest Roman aurei found in India are those of Augustus.¹⁸

Mr. HOUGH¹⁹ says that "many coins, unquestionably Roman" have been found from "cairns" of the southern Ghats. Captain CONGREVE says that "in the low country where cairns have been opened Roman coins in a high state of preservation were found".²⁰ According to BURTON these coins are "of the Lower Empire especially".²¹ The Rev. Father H. HOSTEN, S. J. was informed by local people during his tour in the Palnis "that coins had been found on various occasions" from the dolmens near Kodaikanal.²²

The latest discovery of a Roman coin from an Indian megalith was in 1929 from a "cist" at Chandravalli, Chitaldurg district, Mysore. It is a denarius placed outside the side slabs of the cist.²³ It belongs to the reign of Tiberius (A.D. 14-37).²⁴

14. G. F. HILL, *Historical Roman Coins*, (London, 1909), p. 49.

15. Seth William STEVENSON, C. Roach SMITH and Frederic W. MADDEN, *A Dictionary of Roman Coins*, (London, 1889), p. 719.

16. HOUGH, *op. cit.*, p. 83.

17. *The Encyclopædia Britannica*, 14th Edn., Vol. 16, p. 622.

18. G. F. HILL, "Roman Aurei from Pudukota, South India", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 3rd series, XVIII, 304-20.

19. HOUGH, *op. cit.*, p. 84.

20. CONGREVE, *op. cit.*, 145.

21. BURTON, *op. cit.*, p. 314, fn.

22. "Prehistoric remains near Kodaikanal, Palnis", *Anthropos*, 1907, II, 737-8.

23. *Excavation at Chandravalli*, (*Archæological Survey of Mysore*), (Bangalore, 1931), p. 16.

24. R. E. M. WHEELER, "Arikamedu: an Indo-Roman Trading Station on the East Coast of India", Appendix I, *Ancient India: Bulletin of the Archaeological Survey of India*, No 2, (Delhi, 1946), p. 120.

APPENDIX

*The Annual Report on the Administration of the Bengal Presidency for 1868-69*²⁵ states that two "iron" coins were obtained from a "tumulus" in the Bettiah subdivision of Bihar. Alexander Cunningham²⁶ refers to a small punch-marked silver coin which was found by Major Pearse of the Madras Artillery on digging up one of the "barrows" at Lauriya Nandangarh (not Navandgarh) in the Bettiah sub-division. But recent excavations carried out by the Archaeological Survey of India at Lauriya-Nandangarh have proved that many of the mounds at Lauriya are Buddhist in character, enclosing *stupas*.²⁷

25. p. 273.

26. *Four Report made during the years 1862-63-64-65*, (*Archæological Survey of India*), I, (Simla, 1871), 70.

27. N. G. Majumdar, " Explorations at Lauriya-Nandangarh ", *ASI, AR*, 1935-36, p. 62.

ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN BELLARY

The first (interim) Report on the explorations carried out in and around the town of Bellary.*

By

B. SUBBARAO

The Bellary District occupies the western extensions of the ancient Andhra Deśa and it might have been co-extensive with what is described in an inscription of the 4th century A.D. as the "Sātāhaniraṭṭha".¹ It now forms the westernmost district of the Ceded Districts of the Madras Presidency. The District is separated from the Deccan-Karnatak by the Tungabhadra River and serves as a corridor between the cultural belts of Karnatak and Northern Deccan and those of southern and south-eastern coasts of India.

Since the last quarter of the 19th century the district has been sporadically explored by a number of scholars, geologists and civilians, the most important among whom is Robert Bruce Foote. The explorations have brought to light a rich material evidence for the existence of prehistoric man; his settlements : rock shelters, cinder camps ; his tools : microliths, neoliths ; and his burials—megalithic monuments.

The importance, richness and antiquity of the District have been recognised long ago. For students of Indian archaeology its importance has been enhanced by the existence of Aśokan Inscriptions to the north of it in the Raichur District of Hyderabad (Deccan) and the Chitaldrug District of Mysore and to the east of it in the Kurnool District of Madras Presidency.² Thus the Mauryan association should help us to date the sequence of cultures at the site. But due to lack of systematic work some of the following problems await a solution.³

1. What is the antiquity of the various finds ?
2. Do they belong to one cultural phase ?

* I am very much indebted to my teacher, Dr. H. D. SANKALIA for having given me the subject and guiding me; to Dr. R. E. M. WHEELER, Director-General of Archaeology in India for granting me the necessary facilities and permission to make reference to his excavations at Brahmagiri, where I was also present. All the drawings have been made by Sheikh Zainuddin ANSARI.

1. Hirahadgalli copper plate of SivaSkandavarman—4th plate (b). *Ep. Ind.* I, p. 6.

2. The importance of this region has been very well stressed by the late Rao Bahadur K. N. DIKSHIT in his Presidential Address at the 6th Session of the Indian History Congress in 1943.

3. The recent excavations conducted by the Archaeological Survey of India at Brahmagiri in the Chitaldrug District of Mysore should serve as a starting point for a systematic exploration in the region.

3. What is their place in the sequence of prehistoric, protohistoric and historic cultures ?
4. To what people can these finds be attributed ?
5. What is the place occupied by Bellary District as a corridor for the migration of cultures ?⁴

A systematic exploration followed by scientific excavation and study of finds alone, can solve all or some of the problems.⁵

The following is the first Interim Report on the surface explorations carried out by the writer on behalf of the Deccan College Post-graduate and Research Institute in the area round about the town of Bellary.

The District was explored mainly by FOOTE and this work deals with further explorations carried out on the clues left by him so that it should serve as a spade work for regular excavation at the site.

The principal prehistoric settlements in the town of Bellary are the two hills and the area to its north. On one of them there is a fort of the 16th century. To the north of it stands the "North Hill", also called the "Face Hill".⁶

The other principal settlements are three and half miles to the north-east of Bellary in the villages of Sanganakal⁷ and Sirivaram. The prehistoric settlements are located on and around the three hills to the north of the village—Sannarasamma, Sandamma and Sadāsiva.

To the north of this group of hills lies another bigger hill, the famous "Kupgal hill".⁸ (Sirivaram hill locally called "Viṭṭhalappa Gutṭa"). Separating this large hill and the group of hills referred to is a large valley called "the Valley of Sanganakal" for convenience. Toward the eastern end both the hills join together giving the whole settlement an appearance of a large horse-shoe shaped valley surrounded by hills on three sides.

The geology of the area is very simple.⁹ The whole area falls into the archæan system and all the hills in the region described consist of Felspatho-quartzose granatoids. "The granatoids in Bellary District

4. F. J. RICHARDS, "Geographical Factors in Indian Archaeology", *IA*, LXII.

5. Recent excavations at Brahmagiri provide answers to some of the problems.

6. So called on account of the curious arrangement of the boulders on top of the hill which gives the appearance of a face in profile. (*Gazetteer of the Bellary District*.)

7. Saṅgana = Siva's, kal = stone. So called on account of the village deity worshipped as 'Saṅgameśvara'.

8. The hill properly should be called the Viṭṭhalappa Gutṭa and is properly within the limits of Sirivaram village. Because it is opposite the village of Kupgal this has been called so. This is also called the "Peacock-hill".

9. The following account is taken from FOOTE's *Geology of the Bellary District*, *Memoirs of the Geological Survey of India*, Vol. XXV.

and the adjacent districts of Anantpur, Karnul and Kadapa are also traversed by very numerous trap dykes of great size and length".¹⁰

The most important feature of the Sanganakal region, is the existence of a trap dyke of diorite about 40 yards wide which traverses axially in a north-west by western direction. The dyke weathers into convenient nodules, which should have been easily chipped into his favourite shapes by the neolithic man. It is this dyke that has enabled him to have factory at the site, as the large quantities of flakes lying in the area show and also implements in various stages of manufacture.

About six to eight miles to the west of Bellary we meet the Sandur-Copper Mountain¹¹ Band of the Dharwar system. This system abounds in Haematite Quartzites which represents the main source of raw material for the palaeoliths found by FOOTE in the Bellary District. FOOTE found one 'palaeolith' at the foot of the North Hill.

A number of haematite quartzite scrapers were collected by the writer near this hill. The talus shingle fans at the foot of the great range of the Dharwar band have been ascribed to the pleistocene by FOOTE.

As already noticed it is to FOOTE, that we owe a lot of knowledge of this tract.¹² He found stone implements and flakes, and pottery in the rock crevices on the "Fort Hill" as well as the "North Hill". He also noticed haematite and iron slag at the foot of the North Hill.

He mentions "made grounds at Sanganakal".¹³

He has described at length the settlements at Kupgal, which he thought to be the largest neolithic settlement in India on account of the large collection, which he made, of neolithic axes and other implements and microliths.¹⁴

The most interesting objects from Kupgal are the crude rock bruising or graffiti on the northern side of the Kupgal hill, facing the mango-grove behind the village of Sirivaram. They were noticed by Fred FAWCET and Hubert T. KNOX in the eighties of the last century. A paper was read on them at the International Congress of Orientalists in 1892 by Fred FAWCET and published with hand sketches made

10. *Ibid.*, p. 29.

11. So called on account of the current tradition that Tippu Sultan mined copper from this hill. FOOTE, *Geology of the Bellary District*, p. 91.

12. *Indian Prehistoric and Protohistoric Antiquities in the Madras Museum*, 1916 (IPPA).

13. Catalogue Raisonne of IPPA. *JRAS*, Bengal, LVI, Pt. II, No. 3, 1887. "Notes on some recent Neolithic and Palaeolithic finds in South India".

14. Foote's Collection in the Madras Museum contains 83 microliths of chert and quartz.

by SEWEL.¹⁵ Unfortunately a mystery surrounds the photographs of the graffiti taken by Fred FAWCET and presented to FOOTE.

But in 1913, A. H. LONGHURST¹⁶ reported that all the traces of the graffiti had been lost.

In the course of the present exploration the writer could recover some of them.

The other objects which attracted the attention of so many writers are the two cinder mounds at Kupgal and the cinder camp at Sanganakal noticed by Capt. NEWBOLD in 1836.¹⁷ These heaps of scoriaceous cinder and vitrious slag have been the object of a controversy for over hundred years, the opinion ranging from heaps of cowdung to traces of iron ore smelting.

FOOTE was not interested in megalithic monuments and he did not mention any in the area surveyed by the writer. Stone circles were noticed by Fred FAWCET.¹⁸

As already referred to, the clues left by FOOTE were fully taken advantage of and the material, in addition to the new findings, have been presented more systematically, so that it should help future regular excavation at the sites.

On the "Fort Hill" the traces of prehistoric settlement noticed by FOOTE consists mainly of old pottery and flakes of trap and quartz, lying in the crevices of the boulders in the N. E. corner of the Fort enclosure. One neolithic pounder was noticed by the writer! There is no trace of habitation of the prehistoric man on the top.

But in a rock shelter at the foot of the hill on the northern side opening into the ditch, a large collection of black polished ware, characteristic of the megalithic pottery of the region was made. All along the foot of the hill large quantities of ashes were noticed. The plain ground between the Fort Hill yielded a few potsherds with criss-cross patterns painted on red or brown slip.¹⁹

The "North Hill" is more interesting on account of the large plain grounds on the top of the hill which bear full evidence of habitation of the prehistoric man.

Along the northern foot of the hill, there is a small nullah or stream which yielded a few trap flakes and also a number of haematite quartzite discoid scrapers.

15. *Asiatic Quarterly Review*, New Series III (1892). "Prehistoric Rock Pictures near Bellary", (*AQR*).

16. *ARASI*, 1912-13, Southern Circle.

17. *JRAS*, Vol. VIII, 1843, "On Some Ancient Scoriaceous Ashes in Southern India".

18. *AOR* (NS) III, 1892, p. 148.

19. These are generally assigned to the beginnings of the Christian era. *Vide* detailed discussion at the end.

As one sees the summit of the hill from the "Fort Hill" one can see three made grounds or plateaus running from left to right. There is an easy way leading to them from the northern side of the hill by the side of a small temple and a spring, locally called the Kumbara Kunta. This way leads to the third made ground. One gets there crude potsherds.

The evidence of prehistoric human habitation is well preserved in the middle one. There is a small artificial pond. In the bed of the pond was found a fine chert core, agate flake and two quartz flakes.

Just above the pond to the east of it is a raised ground full of ashes. There is a small rock shelter which is full of coarse gritty ware. Just behind the shelter is an ash-bed which yielded pottery and one neolithic celt. A piece of slag (?) was also found.

In the plain between the two hills as well as around we get large thick and gritty potsherds with flared necks and sometimes finger marks either on the rim or on the shoulder.²⁰

Besides these we get megalithic pottery as already referred to. At the northern foot of the hill we get oblong cairns or stones arranged in a rectangular fashion.²¹

Turning to the neolithic factory site at Sanganakal all round the huge horseshoe-shaped valley surrounded by hills on three sides, as well as in the valley, we get extensive traces of habitation of the prehistoric man. The main areas of the site are described one by one.

The evidence is best preserved on the plateau on the top of the Sannarasamma hill. There is very good deposit of earth on the top of the plain. The whole area is strewn with ashes, neolithic axes and flakes, microliths of chert and quartz and ancient pottery including the red and black ware, criss-cross ware and sherds painted with purple and black lines on dull red background.²²

The most interesting feature of this hill as well as the Sandamma hill is the existence of rock shelters full of ashes and potsherds. One of them at the foot of the Sannarasamma hill yielded a neolithic axe. On the top of the hill there are good rock shelters facing the central plateau. At least one of them has a good deposit of earth inside.

About the plain ground itself there is a five to eight feet of good earth deposit which is capable of yielding interesting results when excavated.²³

Besides the pottery already mentioned a bi-conical carnelian bead was found on the top of the hill. (Pl. III, No. 3, iii).

20. Many of them go with the urn-burial phase at Brahmagiri which has been termed the "polished axe culture".

21. They will be explained in detail in the later part of the paper.

22. Pottery will be dealt with separately at the end.

23. Some years back it is said that cultivation was attempted on the top of the hill, but given up owing to the problem of conveying water there.

On the top of this hill were found lumps of slag (?) which are similar to the cinder mounds in the neighbourhood.

The next is the Sandamma hill. It has not got much evidence except for a small heap of cinder and potsherds. This hill yielded a fine stone chisel.

The "Kupgal Hill" has received the attention of many famous civilians of Bellary and geologists, and vast collections of implements have been made. FOOTE's Collection in the Madras Museum alone includes 280 celts in all stages of manufacture and 84 microliths.

This hill has been practically denuded of its surface evidence and the vandalism of the quarry man has contributed to its present plight. As far back as 1913, A. H. LONGHURST wrote that "the revetted terraces, made grounds full of ashes, broken pottery, bones—all these interesting signs have been swept away, including the rock pictures.....".²⁴

Of course, the whole area is very much disturbed and lot of clearing is necessary.

The valley of Sanganakal bears extensive traces of old habitation. A special mention may be made of the area behind the Sandamma hill, called "Siddhuni matti" which has yielded the largest quantity of red and black ware with criss-cross patterns. Among the finds may be mentioned, part of a bowl (Pl. III, No. 5) and a cup and many potsherds.

At the foot of the Sannarasamma hill outside the valley was found a spherical carnelian bead. (Pl. III, No. 3, ii)

The valley itself was inhabited by the prehistoric man, who left his traces in the valley including megalithic monuments. At the foot of the Sannarasamma hill inside the valley was found an etched carnelian bead. (Pl. III, No. 3, i).

The area surveyed seems to have contained megalithic monuments which have been disturbed. For example, north of the village of Sanganakal, there were said to be stone circles which were removed,—according to my guide,—only five years ago for cultivation. Such is the sad tale of the valley of Sanganakal also, which has been cleared for cultivation. But a few menhirs and stone circles remain to show that they existed. Fred FAWCET noticed stone circles "in the plain around Kupgal and the Bellary Hills".²⁵

Besides this we get typical megalithic pottery in the whole area.

In the Sanganakal area altogether three menhirs and about six perfectly preserved stone circles were found. To the north of the villages and at the southern side of the hills were two menhirs and one stone circle.

24. ARASI, S. CI. (1912-13).

25. AQR (NS), III, 1892, "Tumuli of the Circular Kind".

<i>Menhir</i>	<i>Description</i>
I ²⁶	Crude stone tapering towards the top, 5'-8" in height.
II	Crude undressed stone, 5' high. On all the four sides in a line with the central menhir were noticed 4 stones. Their significance, if any, remains to be seen.
III	Semi-dressed stone, roughly 2' square in section at the top and 2'-6" square at the bottom. (Plate I, 4)

In this area no cists were noticed but only stone circles. The existence of megalithic pottery at the site is beyond doubt and it corroborates indirectly the local information of the existence of stone circles, which the villagers look with awe and only disturb them in cases of extreme necessity like a famine. This has been confirmed by Fred FAWCET.

At Sanganakal, to the north of the village is a well preserved stone circle.²⁷ (Plate I, 3).

In the centre of the valley and at the foot of Sandamma hill are about eight well preserved stone circles. Their original stones are intact and some rubble is thrown over it.

As already mentioned the "Fort Hill" area gave the best and undoubted specimens of megalithic pottery.²⁸

The whole area is disturbed on account of the later construction of the fort and the perilous times through which it passed.

But at the northern foot of the "North Hill" were noticed curious megalithic (?) monuments. Instead of the circle, we get stones arranged in a rectangular fashion and there is no outward trace of cist.²⁹ (Plate I, 1).

The "Cinder Camps" or mounds of the Bellary District have received the attention of experts for nearly a century. Much has been written but the final word has not been said.

26. All these megalithic monuments have been put on the plan based on the village cadastral map.

I—It is in the field of one Madiga Sivappa under a tamarind tree at the northern outskirts of the village.

II—It is in the field of one Dasari Devappa.

III—This is in the valley of Sanganakal astride the footpath between Sannarasamma and Sadashiva hills in the field of Hanumantappa.

27. It is in the field of one Baramappa. At Brahmagiri we find circles without cists.

28. Some of the types resemble those of the black megalithic ware found at Brahmagiri.

29. Col. Meadows TAYLOR, *JBBRAS*, 1851, published by the Hyderabad Archaeological Survey. Taylor has recorded the existence of oblong cairns at Shahapur hills in Hyderabad State—"Parallel or diagonal lines having squares of 18 to 20 feet"—sides consisting of large granite blocks. Actually three of them have double rows of stones (Papers of Meadows TAYLOR, p. 52). Also at *JYERI*, p. 42.

The cinder is nothing but vitreous slag and ash. We know of nearly 15 places in Bellary District where we have these low mounds of slag and ash. The two mounds at Kupgal and the one at Sanganakal were noticed a little later.³⁰

Let us confine ourselves to Kupgal cinder camps.

They are situated at the eastern foot of "Kupgal Hill" and are located in the plan accompanying this paper.

They have been described as being in the shape of a "depressed truncated cone" rising to a height of fifteen feet. The summit is "tabular", girt in by a low wall of semi-vitrified blocks of scoriaceous ashes.³¹ The longest diameter of the mound I (nearer the hill) is 31 yards.

He made two excavations in the mound nearer the hill (No. 1 of Foote), one "commencing near the summit, exterior to the wall of ashes" and the other from the centre down to the base".

These showed the section as under (from the top).³²

<i>Layer No.</i>	<i>Description</i>	<i>Thickness</i>
1.	"Earth of an ashy grey and whitish brown colour...stretched with horizontal bands of brown hue and of a soft chalky texture, portions of which are unctuous to the touch".	4'-6"
2.	"Scoriaceous masses in a state of more or less vitrification mingled with whitish pulverulent ashes".	5'
3.	"Dark earth which before the blow pipe first reddened and finally fused into a greyish enamel".	2'-3"
4.	"Thick gravel resting on green stone". ³³	3'

Below is a summary of the various views expressed on the origin of cinder.

J. PRINSEP :³⁴ Volcanic.

Capt. T. J. NEWBOLD : Calcined and semi-vitrified and hence great sacrificial holocausts performed by the Rishis of old.

30. Capt. NEWBOLD, a geologist engaged in his geological traverses stumbled upon the famous mound at Kudatani in 1836 and the Kupgal mounds were dug in 1843.

31. "On some Ancient Mounds of Scoriaceous Ashes in Southern India" by T. J. NEWBOLD, *JRAS*, 1843, p. 131.

32. *JRAS*, 1843, p. 131.

33. This is significant, as A. H. LONGHURST's excavations at the Kudatani cinder Mound has revealed a regular platform on which the cinder mounds rest. *ARA SI*, S. E., 1912-13.

34. *JRAS*, VII (1843), p. 129.

DAVIES of Manchester : ³⁵ Animal origin on account of the content of lime and phosphoric acid.

Hubert T. KNOX : Associated with prehistoric settlements.

E. T. NEWTON : ³⁶ "One specimen is undoubtedly human, two are certainly not human and the rest are undeterminable".

SEWEL : ³⁷ "Remains of extensive incinerations of bodies of men slain in battle". Some of them are probably of the neolithic age. Are they all so ?

FOOTE : ³⁸ Zariba or mounds of Cowdung inside a fence or funeral pyre, or feasting places.

A. H. LONGHURST : ³⁹ He conducted excavations at the Kudatani cinder mound, and ascribed it to the Vijayanagar period.

Sir Jivanji Jamshedji MODI : ⁴⁰ Remnants of double process burials similar to cinder camps which have a wide distribution from Germany in the West to Japan in the East.

Turning to the present state of the mounds, these mounds at Kuppal have been tampered with by people for ashes and very little is left of those impressive mounds described by NEWBOLD and FOOTE.

SEWEL and LONGHURST are certainly away from the truth when they associated the cinder mounds with the battles of the Vijayanagar period on account of their location on the supposed routes leading to Hampi, as they are inevitably associated with the prehistoric sites in the District. The writer noticed cinder and slag on the tops of the hills at Sanganakal as well as the Fort Hill and the North Hill in the town of Bellary.

So we have to reserve our judgment, but their antiquity for at the least two millenniums is undoubted.

The crude bruising on the flat surfaces of the trap boulders at the eastern foot of the Kuppal hill were noticed in the eighties of the last century by KNOX and FAWCET.

FAWCET read a paper at the International Congress of Orientalists in 1891 and subsequently he published a paper on the "Prehistoric rock pictures near Bellary".⁴¹ He discussed at length about their date and thought them to be at least what he called "pre-Hindu" if not "pre-historic".

35. *Ibid*, NEWBOLD accepted the local tradition., *Ibid*, 134.

36. *JRAS*, 1899, p. 7 "Cinder Mounds of Bellary", p. 1-16.

37. *JRAS*, 1899, p. 15.

38. *Ibid.*, p. 14. IPPA, p. 94.

39. *Annual Report of the Archaeological Survey, Southern Circle*, 1912-13.

It is interesting to note that this area is a rich neolithic site. At Gadigannur there is a cinder mound at the foot of a big hill which has yielded neoliths.

40. *Journal of the Anthropological Society of Bombay*, Vol. XIV, No. 7.

41. *AQR*, III, 1892, p. 147-57.

The technique of the drawing is bruising i.e. formed by striking with stone. This is quite a common thing even these days and the problem of these drawings has been complicated by the existence of modern ones by the side, a fact which has been acknowledged by FAWCET⁴² as well.

In 1913,⁴³ LONGHURST visited the site and recorded that the traces of the neolithic settlement at Kupgal as well as the graffiti had been lost and he declared in that connection that the site need not be a protected monument.

Unfortunately, even the photographs of FAWCET with FOOTE, have been lost and so nothing remains of them, but for the description of a few of them by FOOTE⁴⁴ and FAWCET with hand sketches of some of them by SEWEL.⁴⁵

So when the writer went there in 1946, the whole area was thoroughly searched and some of them have been recovered and detailed investigation is proposed to be made in the next season. The present location tallies with what is described by FRANCIS⁴⁶ as well as that by FAWCET.⁴⁷ So there seems to be no doubt, that certain graffiti noticed by the writer are identical with those described by FOOTE.

Some of the boulders are upside down and hence the drawings on them. These confused piles of boulders stretching over more than a furlong need a detailed investigation.

Some of the animals drawn by those artists include the dog, ox, bull with long horns, deer, leopard, antelope and elephant. Some composite scenes are there.

All the human figures are drawn very crudely and represented as naked. One which the writer could identify is that of deer and leopard and a man standing before it with a bow and an arrow. Another is that of a man riding an elephant. According to FOOTE some of the figures are "strangely obscene".⁴⁸

The chronology of the various Stone Age periods in India is as yet unsettled for want of systematic explorations.

About the palaeoliths of Bellary, for example, some were collected by FOOTE in the talus shingle fans at the foot of the copper hill in the district and one in the gravel beds of Tungabhadra at Nittur and Hirakuruvatti. He ascribed the talus formations to the pleistocene. But it is difficult to see how a palaeolith (?) could be found at the North Hill in the town of Bellary, nearly eight miles away from the nearest talus formation, unless it is a stray surface find.

42. *Ibid.*, p. 150, *IPPA*, p. 88.

44. *IPPA*, p. 88.

46. *Gazetteer of the Bellary District*.

48. *IPPA*, 89.

43. *ARASI*, Soc. 1912-13.

45. *AQR*, III, 1892, p. 147.

47. *Ibid.*

One has also to be careful likewise in interpreting the so-called microlithic and neolithic implements in South India.⁴⁹ Probably it is safer for sometimes to confine these two terms "neolithic" and "microlithic" to particular types of industry without any chronological significance.

In the Bellary District, almost all the sites visited by FOOTE have yielded large number of microliths, though there are a few notable exceptions like Nagaldinne and other sites on the bank of the river Tungabhadra which have yielded only microliths, while sites in the interior have given only neoliths. But the relation of microliths and neoliths in this part of the country, as already noticed, is yet to be settled. For, at Brahmagiri they were found in the same layers right to the virgin soil. FOOTE collected 84 microliths made of crypto crystalline varieties of quartz. The writer found one chert core trimming (Pl. VI, 14) and a chert blade and several flakes at Sanganakal and one core and blade of chert near the Bellary town sites (Pl. VI, 15 & 16).

For a study of the neolithic industry of South India, the importance of Sanganakal has been enhanced by the fact that it is a huge factory site with a trap dyke of basalt running amidst it. And hence there is no wonder at the number and variety of neolithic tools made of the local basalt: axes, discoid scrapers, round and slightly oblong pounders, chisels, picks, fabricators, a hoe, a shoe-last celt and a disc.⁵⁰

By far the most important tool seems to be the celt or the axe. Besides the vast collections made at the site by previous explorers, the writer has collected nearly 60 celts in all the stages of manufacture described by FOOTE.⁵¹ The main stages may be summarised below: the shape is secured in the first stage by removing large flakes leaving very high and prominent ridges (Pl. IV, 1, 2), the ridges are removed in the next stage by pressure flaking (Pl. IV, 3); or the axes are sometimes used without the polishing and so we get chipped axes with polished cutting edge (Pl. IV, 3). The polishing seems to have been done in two stages. First the excessive roughness is removed by pecking (Pl. III, 1, ii & Pl. IV, 4). The final stage gives the axe its fine polish (Pl. IV, 5 & 6 & III, 1, i).

49. For in the first systematic excavation conducted by Dr. R. E. M. WHEELER at Brahmagiri, we are confronted with an interesting evidence. Microliths, polished axes and a copper celt are found in the same levels and appear to be contemporary. At Brahmagiri, microliths begin to appear in large numbers from the layers of the megalithic culture and go down to the natural soil.

50. Whether all the types of implements, especially the axes belong to the same phase and period or represent an evolutionary series, only an excavation at the site can show.

51. *IPPA*, p. 83.

The important problem is whether all the axes belong to the same phase. As they are only surface finds their typology and chronology are uncertain. But there are unmistakable traces of various types and as a matter of conjecture the following facts may be cited. There are the basal features, viz. a sharp convex cutting edge with butt-end more or less pointed.⁵² But the section at the butt-end varies. Some have pointed flat oval section which is considered an early feature in England⁵³ Some have more or less circular sections (B(c) 52), which is considered an early feature in the western area.⁵⁴ Some have thin flat butts, generally only chipped. The other types are those with extreme convexity of faces, those with flat sides (Pl. V, 3 & 4) and those with more or less flat and square sides (Pl. V, 2a & 4). Finally must be mentioned those with almost straight sides (Pl. V, 1) and those with blunt butts (Pl. V, 2).

Another important feature of the neolithic industry at this site is the abundance of discoid scrapers, next only to axes. Generally they are worked on both the sides giving a sharp edge all round. Some are extremely thick and almost bi-conical. But some are worked only on one side with prominent bulbs of percussion on the other side (Pl. II, 1). The flake industry with technique resembling the 'Levallois' seems to be the earliest, on account of the heavy yellowish patina.

The hammer stone or pounder is generally round and flat with traces of use along the edge (Pl. II, ii, iii, v). But some are almost oblong. FAWCET⁵⁵ found two perforated hammerstones, one broken and the other complete. One spherical stone, probably a sling stone, (Pl. II, 2, i) was found. FOOTE found a belted hammerstone with a groove or constriction in the middle.

The chisels are generally thin and long and are worked on both the sides. The chisel (B(c) 57) has a finely polished sharp cutting edge (Pl. VI, 3). Probably it was held in hand and used as it is bruised on the butt-end. The other (B(d) 58) has a straight cutting edge with a pointed butt probably for some hafting arrangement. There are two broken chisels with cutting edges left (Pl. VI, 5 & 6). In the same group may be stated for convenience, the long pointed tools which may be called picks. The pick (B(c) 55) has a very long and sharp point secured by chipping all over with almost a rhomboidal section slightly above the point (Pl. VI, 1). Another with a short point has a depression in the middle along its length giving a fine position for holding (Pl. VI, 4).

52. BURKITT, *Our Early Ancestors*, p. 103.

53. T. D. KENDRICK and C. F. C. HAWKES, *Archaeology in England and Wales*, p. 72. also *Archaeologia*, LXXI, p. 113.

54. BURKITT, *Ibid.*

55. *AQR*. Ns. p. 148.

A number of long flat implements blunted at both the ends, occasionally leaving a portion of the cortex in the middle were found. Some are worked only on one side (Pl. II, 3). These may be described as fabricators for making flakes or any other purpose.⁵⁶

Generally it is believed that the neolithic people were agriculturists. We can in no other way account for the long thick and broad crudely chipped implements with a point on one side, which may be hoes used in ploughing. At Sanganakal was found a broken pointed end of a hoe (Pl. III, 2). Another implement, a feature of early agriculture in the Danubian region, is the shoe-last celt with flat one side and the other with a convex face.⁵⁷ Such a tool was found in the shelter at the foot of the Fort Hill (Pl. V, 5).

Finally an almost circular flat disc of chrome mica gneiss about half an inch thick was found at Sanganakal (Pl. II, 2, iv).

The object of this paper is only to bring out the importance of the site and for purposes of comparison the results of the excavation conducted by the Archaeological Survey of India at Brahmagiri in northern Mysore were utilised and the surface pottery has been studied and grouped into periods based on those excavations.⁵⁸

Both the Bellary and the Sanganakal areas have yielded the criss-cross painted ware, which is really the starting point for the chronology of the site. Besides the criss-cross ware there are a few sherds with lines and dots painted over burnished red surface. So it seems the latest occupation of the site is about the beginning of the Christian era.

As already noticed, megaliths have been noticed at both the areas, and we get the black polished potsherds and some other megalithic types. Definite types are illustrated. (1) Funnel-shaped vessel,

56. Shetelic FALK and GORDON, '*Scandinavian Archaeology*', p. 38. BURKITT, *Ibid.* p. 110.

57. Gordon V. CHILDE, *Dawn of European Civilization*, p. 172.

58. The excavations at Brahmagiri, at which the writer was also present, have shown that the area passed through three main periods from the top :

- (1) Andhra period with characteristic criss-cross designs painted on a red background which is burnished. This pottery has been found in association with Rouletted ware at Brahmagiri—with Andhra coins and a coin of AGUSTUS at Chandravalli. This has been found also at Madhavpur, Maski and Amaravati.
- (2) The second is the Megalithic period, with characteristic megalithic pottery found in the contemporary habitations. (This culture is now dated by Dr. WHEELER, *Ill. Lond. News*, Nov. 15, 1947, p. 554, to 300 B.C. And the preceding chalcolithic "stone axe" culture is supposed to have endured prior to its end in 300 B.C. for several centuries). H. D. S.
- (3) The third is the Pre-megalithic "polished axe culture" with rough pottery, generally hand-made. At the lower levels were found pottery with purple or black paintings on rough background with a slip in some cases and not burnished.

with a pointed base, incurved rim and carination at the shoulder (Pl. VII, 2). (2) Small bowl with a groove at the rim (Pl. VII, 4). (3) Tulip bowl with a ledge (Pl. VII, 3); we get large number of rim pieces with one groove, two grooves with incised strokes along the middle band giving a rope impression (Pl. VII, 6).

Finally the pottery of the pre-megalithic period, which is rough and generally hand-made. We get potsherds with purple or black paintings on rough background with slip (Pl. VII, 8-13).

No. 1, with a horizontal band with vertical bands drawn from it. (Pl. VI, 8).

No. 2, 'stretched hide' pattern (?), what looks like close cross hatching in lozenges enclosed by lines,⁵⁹ (Pl. VI, 9). Others are generally single or multiple horizontal bands.

Finally, at both the sites we get, rough, gritty and crude ware with flared necks which generally resemble the urn pottery at Brahmagiri (Pl. VII, 7-10). The other pottery of this period found includes the perforated ware and crude unburnished hand-made bowls.

INDEX TO PLATES

PLATE I

(a)

1. The oblong Cairns at the north foot of the 'North Hill' of Bellary (indicated by the arrow).
2. Stone circles in the valley of Sanganakal (indicated by arrows).
3. Stone circles north of the village in the field of Baramappa at Sanganakal.
4. A Menhir in the valley of Sanganakal.

(b)

1. Potsherds with criss-cross patterns.
2. Cinder camp I of Kupgal.
3. A view of Sannarasamma hill.
4. A photograph showing the graffiti at Kupgal.

PLATE II

1. Discoid Scrapers.
2. (i) Sling stone almost spherical (?). (ii), (iii) and (v) Hammer-stones. (iv) Disc.
3. Fabricators and slugs.
4. Unfinished and rejected axes.

59. IPPA, Foote Pl. 36. 385 from the North Hill.

PLATE III

1. (i) Finely polished shoe-last celt. (ii) Semi-polished axe. (III stage).
2. Pointed end of a hoe.
3. (i) Etched carnelian barrel-shape bead. (ii) Spherical carnelian bead. (iii) Bi-conical carnelian bead.
4. (i) Chisel with a polished cutting edge shown by an arrow. (ii) Pick. (iii), (vi) Butt-end portions of chisels. (iv), (v) Broken chisels.
5. Part of a bowl with criss-cross design.

PLATE IV

The celts in all the stages of manufacture have been illustrated in this plate :

1. B(c) 15. This represents the first stage, where large flakes are removed leaving prominent ridges.
2. B(d) 26. The high ridges are removed by pressure flaking leaving small shallow scars.
3. B(c) 3. A chipped and polished axe. The polished surface is shown by straight lines.
4. B(b) 40. The excessive roughness is removed by first grinding.
5. B(c) 1. The final polish gives a smooth surface. Cutting edge is shown by straight lines.
6. B(c) 2. Plano-convex shoe-last celt.

PLATE V

1. B(f) 68. An axe with straight sides.
2. B(c) 33. An axe with a blunt butt.
- 2a. B(c) 51. A broken axe with a square section.
3. B(c) 57. An axe after the III stage of manufacture with convex faces and pointed butt.
4. B(c) 28. An axe with plane faces and thick butt.
5. B(c) 10. A chipped axe-head having a curved cutting edge with traces of polish along it and a thick butt.

PLATE VI

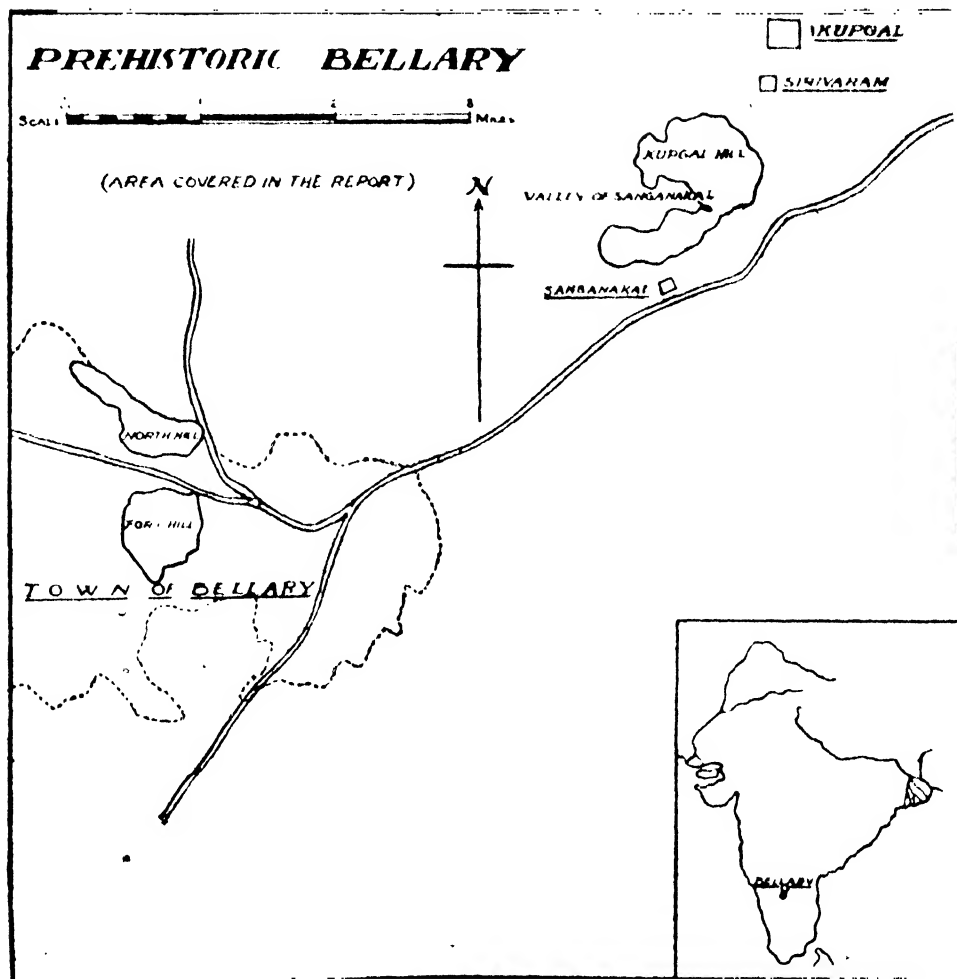
1. B(c). Pick chipped all round with a very sharp point secured by chipping all over with a square section.
2. B(e) 29. Chipped and pecked axe head of basalt, with a thick butt and an almost circular section at the butt.

3. B(c) 57. Chisel with a finely polished cutting edge chipped all over.
4. B(c) 56. Pick chipped all over.
5. B(c) 60. Chisel of Basalt (chipped), with a polished cutting edge probably due to use.
6. B(b) 111. Broken chisel with traces of use at the cutting edge.
7. B(f) 112. Fabricator of basalt chipped along one edge from both the sides.
- 8-13. Potsherds with a purple or black rectilinear paintings.
14. Chert core trimming.
15. Chert core.
16. Chert blade.

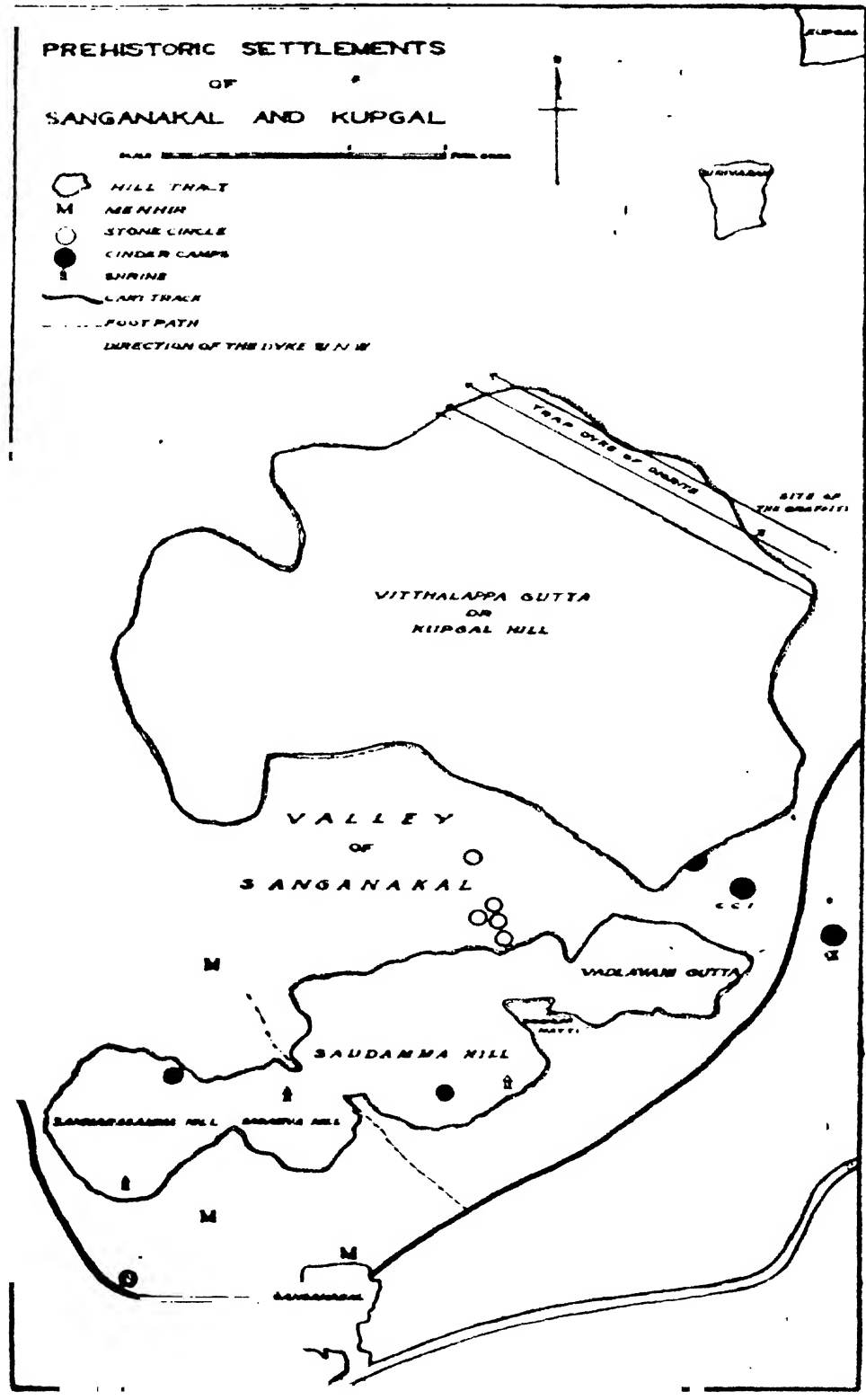
PLATE VII

1. 1-4. Black polished pottery, definite megalithic types.
2. 5. Rim piece with groove (red).
6. Rim piece with incised ornamentation.
- 7-9. Flared necked pottery.
10. Crude thick ware with finger marks incised along the rim.

FIG. I

1

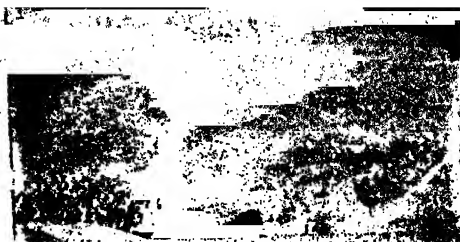

PLATE 1

(a) Megalithic Monuments:

- [1. Oblong Cairns at Bellary (shown by a white arrow).]
 2. Stone circles. 3. Stone circle north of the village. 4. Amenhir.

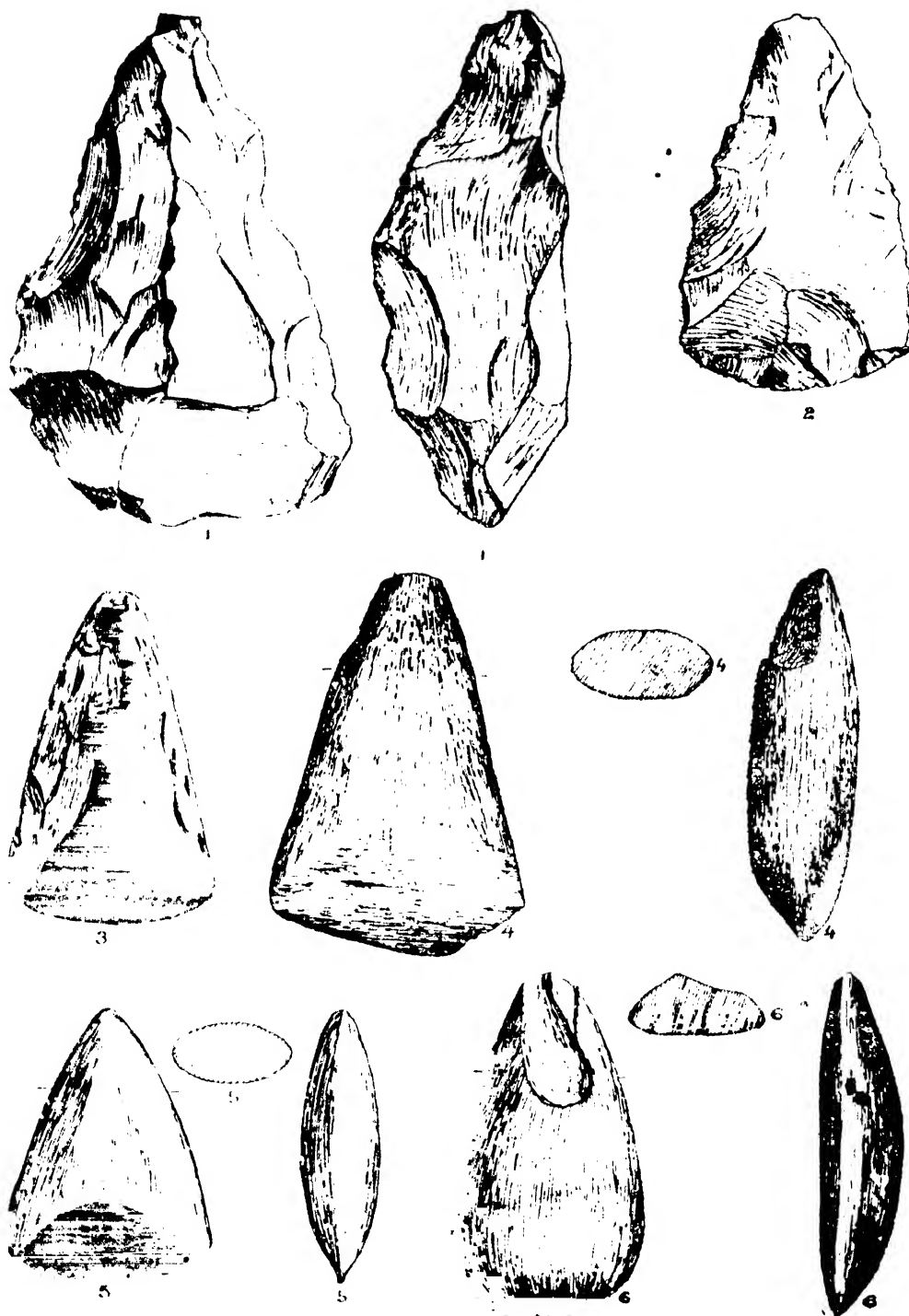

1. Discoid scrapers. 2. i, Sling stone, ii, iii, v, pounders, iv Disc.
3. Fabricators. 4. Chipped and rejected axes.

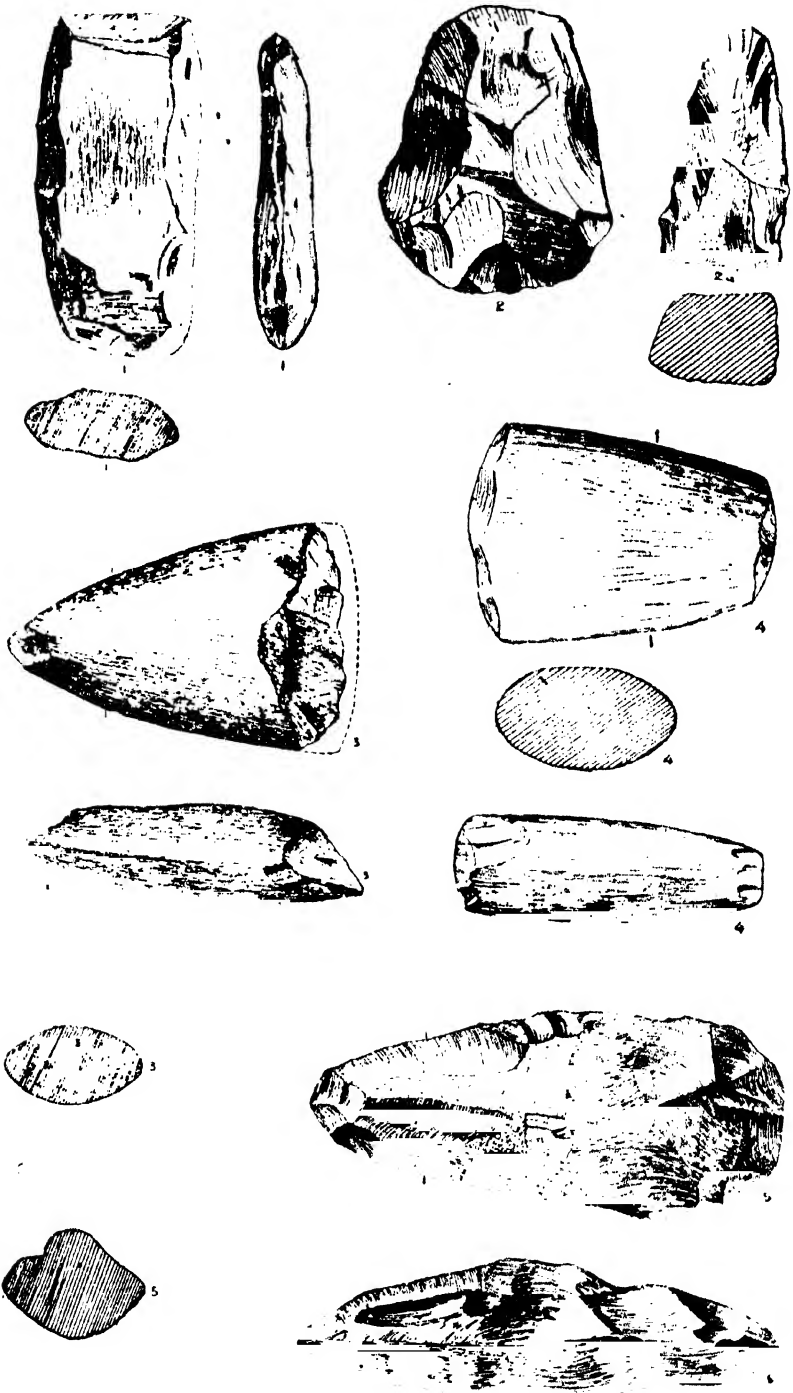
1. (i) Shoe-last celt (ii) Semi-polished axe.
2. Painted end of a hoe.
3. (i) etched carnelian barrel bead,
(ii) spherical carnelian bead,
(iii) biconical carnelian bead.
4. i, iii, vi, chisels, ii, pick.
5. Part of a painted bowl.

Neolithic axes in all stages of manufacture

1. B (c) 15; 2. B (d) 26; 3. B (c) 3; 4. B (b) 40; 5. B (c) 10.
Scale $\frac{1}{4}$.

PLATE V

Neolithic axes

1. B (f) 68, 2. B (c) 33, 2a B (c) 51, 4. B (c) 57, 5. B (c) 10.

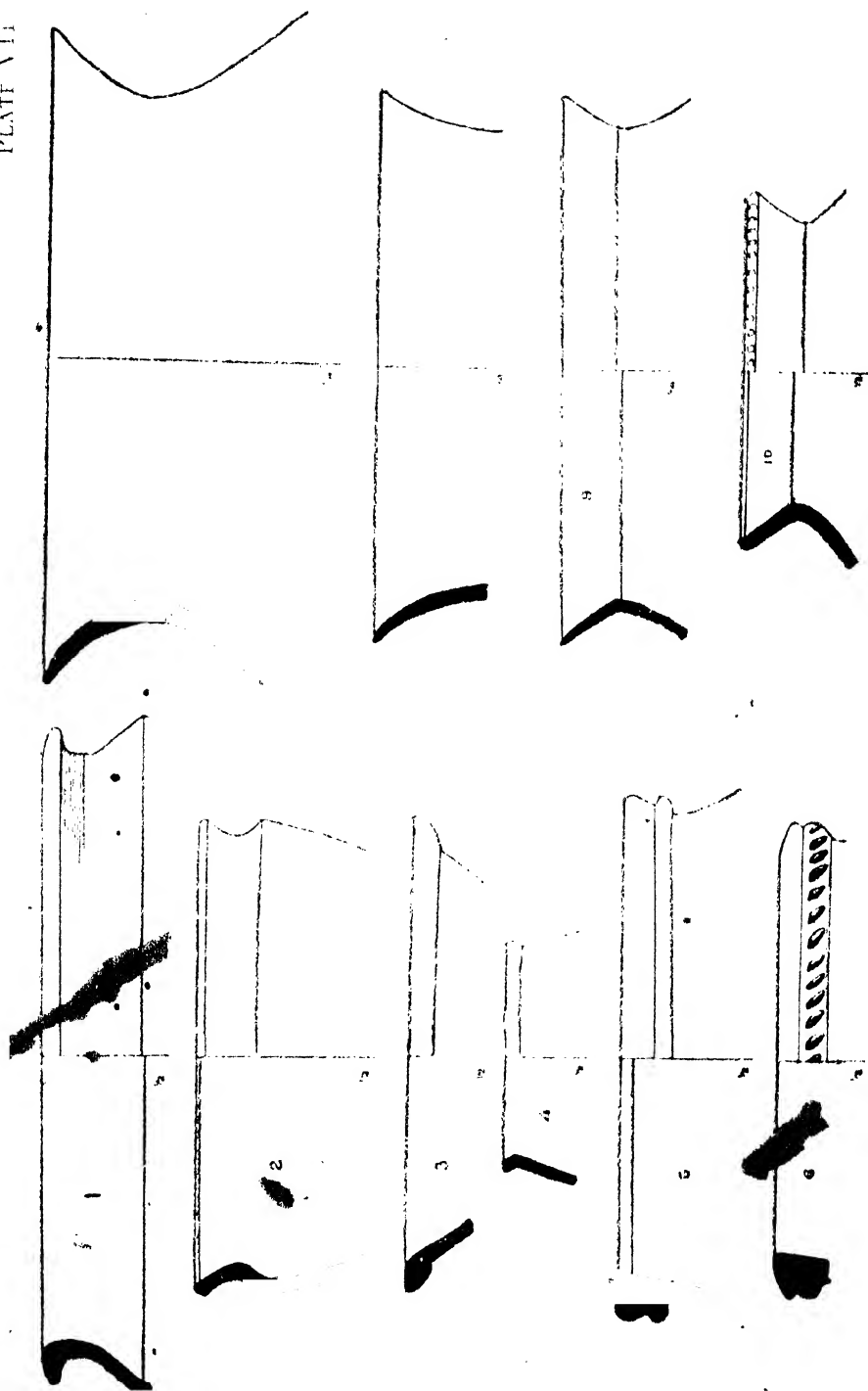

Neolithic Tools : 1-7.

1. B (c) 55, 2. B (a) 29, 3. B (c) 57, 4. B (c) 56
5. B (c) 60, 6. B (b) 111, 7. B (f) 112.

Painted pre-megalithic potsherds : 8-13.

Microliths : 14-16. 14. Core-trimming, 15. Core, 16. Blade, (all of chert)

Pottery types: 1 to 4 definite megalithic types.
 5 & 6 rim pieces. 7 to 10 urn types.
 Scale: $\frac{1}{4}$ except No. 10 which is $\frac{1}{2}$.

BRĤASPATI IN THE VEDIC AND EPIC LITERATURE

By

J. J. SHENDE

I. Introduction

The scholars are not unanimous about the nature and the origin of the Vedic god, Br̥haspati. He is found in the RV as the lord of the *brahman* (the holy hymns or spells), as the household priest (*purohita*), as associated with Agni and Indra and as a warrior of heroic qualities, fighting on the battle-field with the enemies. On account of the complexity of his functions, different views prevail among the Vedic scholars regarding his true nature.

One of the oldest views is that held by ROTH.¹ He considers that Br̥haspati is a priestly god and is the direct personification of the power of devotion. But this view fails to explain his heroic attributes and military aspect. Max-MÜLLER,² WILSON³ and LANGLOIS⁴ consider him to be a form of Agni. This view also has the same drawback as that of Roth ; in addition, it does not explain his association with Indra. OLDENBERG⁵ and KAEGI⁶ think him to be the abstraction of priestly action. WEBER⁷ and HOPKINS⁸ consider him to be the priestly abstraction of Indra. HILLEBRANDT⁹ thinks him to be the lord of the planets and a personification of the moon, on account of his association with Soma. RAGOZIN¹⁰ thinks that in Br̥haspati there is a connecting link between pure Vedism and rising Brahmanism. According to him it is primarily the epithet of Agni and later on formed into a separate person. BLOOMFIELD¹¹ thinks that in Br̥haspati there is a personification of prayer and religious performance both in one. MACDONELL¹² considers that he is only an indirect deification of the sacrificial activity of Agni. In his *Vedic Mythology*¹³ he points out that he is connected with *brahman* in the sense of the divine *brahman* priest and the *brahman* (in neuter), which developed into the Absolute of the Vedānta philosophy. P. S. DESHMUKH¹⁴ being aware of the double functions of Br̥haspati as the priestly god and as a god of warlike strength like Indra, considers that Br̥haspati is an Indra-ized sacrificial deity, or a sacrificial

1. ZDMG 1,72-80.

2. *Vedic Hymns*. SBE 32, p. 94.

3. & 4. MACDONELL, *Vedic Mythology*, p. 104.

5. *Die Religion des Veda*, pp. 66-68, 381-382.

6. *R̥gveda*, Eng. Translation, p. 32.

7. MACDONELL *op. cit.*, p. 104.

8. *Religions of India*, pp. 54, 135-136.

9. *Vedische Mythologie*, pp. 404-425.

10. *Vedic India*, pp. 262-263.

11. *The Religion of India*, p. 243.

12. *Sanskrit Literature*, p. 102.

13. P. 104.

14. *Religion in Vedic Literature*, pp. 289-293.

deity made warlike on account of the looseness with which the Vedic gods are generally praised. He thus attempts to explain the two apparently distinct features of Bṛhaspati. His explanation is based on the general 'looseness' of the Vedic seers in attributing functions to the deities at random. But this explanation is vague and requires further corroborating evidence.

I have attempted in the following pages a complete survey of the position occupied by Bṛhaspati in the whole range of the Vedic literature¹⁵ and also in the Mahābhārata. The study of Mahābhārata is highly essential for the proper evaluation of the Vedic myth; for, it is a reservoir of many ancient legends, related to the Brāhmaṇas and Kṣatriyas.

In the RV, Bṛhaspati is already deified like Aṅgiras. He is the son of Aṅgiras. Like Aṅgiras and Atharvan he is identified with Agni. This feature of Bṛhaspati throws light on his description as the luminous lord of golden, reddish complexion. Aṅgiras and Atharvan are the seers of the prehistoric times, connected with the founding of the worship of Agni and sacrifice. In the next generation after Aṅgiras, Bṛhaspati, his son consolidated and systematised the office of a priest. He composed hymns and put them to singing. He was accompanied by his relations, the Āṅgirasas, in this activity. He thus started and gave impetus to the musical recitations of the hymns, called *Sāmans*. He becomes so much connected with them, that he is described as being born of the *Sāmans*. As the priest, he had twofold duties. He is the holy lord of houses (*pastyānām yajataṁ*), also called a *purohita*, a household priest, and sacrificer, offering Soma to Agni. The Brāhmaṇa literature amply shows how Bṛhaspati revived and made powerful the religion of sacrifice.¹⁶ The Tāṇḍyamāhābrāhmaṇa, on account of his connection with the *Sāmans*, makes him the Udgātṛ priest.¹⁷

In the RV Bṛhaspati figures about 170 times and in the AV about 140 times. In the RV eleven hymns are entirely devoted to praise him and two more hymns to praise him along with Indra. Still in some more stray hymns, he is praised.¹⁸ In two more hymns 10. 71-72, Bṛhaspati is the seer. Herein he describes the origin of speech, the style of the poetic compositions, the necessity of understanding the sense of the hymns and the origin of the gods. Gr̥tsamada, Vāmadeva, Bharadvāja and Vasiṣṭha Maṇḍalas contain the major bulk of these hymns. Of the hymns in the 10th Maṇḍala Ayāsyā Āṅgirasa and the son of Bṛhaspati are the seers.

15. Also see for general description, Otto STRAUSS: *Bṛhaspati im Veda*: Leipzig 1905.

16. P. 243.

17. P. 242.

18. In the following hymns or parts of the hymn Bṛhaspati or Brahmanaspati with or without Indra, is praised. 1.18, 1.40, 1.139, 1.190, 2.23-26, 3.62, 4.49, 4.50, 6.47, 6.73, 7.97, 7.93, 8.96, 10.67-68, 10.182.

The point to be noted in this connection is that Bṛhaspati is praised most prominently by the Āṅgīrasa seers of the RV, who belong to the generation, posterior to Bṛhaspati. There Āṅgīrasa seers¹⁹ deified the prototype of the priesthood and composer of the hymns and revered him as the highest lord, staying in the heaven and inspiring the seers on this world. Even Āṅgīras and Atharvaṇ, the illustrious priests of Agni are similarly deified. But Bṛhaspati attained prominence because he first composed and sang the hymns. At the time of the RV, the office of the domestic priest, *purohita*, had attained prominence, and was claimed to be indispensable for the king. Bṛhaspati is the *purohita* of the gods. In the battles against the opponents, the invading Aryans sought the help of Indra. The *purohitas* by means of their *brahman* (prayer or charm) claimed victory to their side. The fighting of warriors assisted by the *brahman* of the priests won the victory on the battlefield.²⁰ In fact the fight against Vala, waged by Indra with Bṛhaspati, was on the same level with the fight against the original residents of India, waged by the Kṣātra assisted by their *purohitas*. Thus the AV declares that Bṛhaspati stands for the Brāhmaṇas and Indra for the Kṣatriyas (AV. 15. 10. 4-5). These *purohitas* were equipped with their *brahman*. Among the priests the members of the family of Āṅgīras play a peculiar role. They, as the *purohitas* of the kings, helped the king actually on the battlefield, equipped as they were with the magical missiles, knowledge of archery and the use of sword. Bṛhaspati seems to have started this practice. He is thus described in the RV as the warrior and *purohita*, possessed of the missiles and weapons and in the AV, as possessed of the *brahman* for the use against the enemies (AV 11. 10-12). His career as a warrior is vividly described in both the RV and AV. His success in the AV is due to the missiles sharpened by the *brahman*. In Bṛhaspati we thus see a peculiar mixture of both the traits viz. as a warrior and priest. It will be very interesting to observe that no member of any other priestly family, except that of Āṅgīras and Bhṛgu, resorted to the warriorlike activities, in addition to their sacrificial priesthood. They seem to have developed this peculiarity on account of their being the domestic priests of the kings. We find this peculiarity of the members of these priestly families in the Mbh. too. The evidence of the Mbh. in this respect is striking. Bṛhaspati was expert in the military formations of the army (*vyūha*). He taught the knowledge of missiles to his son Bharadvāja. The latter handed over this knowledge to his son Droṇa. Droṇa taught it to the Kuru princes. Thus the missiles and weapons described of Bṛhaspati in the RV were systematically handed over to the posterity. It seems that at the time of the Mbh. war, their priestly function related to sacrifice had come to stay and they emphasised military knowledge, and the knowledge

19. Gṛtsamādas, Vāmadevas and Bharadvājas are the Āṅgīrasas.

20. RV 3.53.12.

of archery, and missiles. Droṇa rises to the status of the commander-in-chief of the army of the Kauravas. The point is that the Brāhmaṇas (Droṇa, Kṛpācārya, etc.) attained so much excellence in the military pursuits, that they became the teachers of that science even to the Kṣatriyas, to whom that pursuit properly belonged. The explanation of their activity can be seen in the dual functions of Bṛhaspati, who though *purohita*, possessed the missiles and weapons and associated with Indra in his fight against Vala. The exclusive credit to Bṛhaspati for their joint success seems to be due to the hero worship on the part of the seers of the RV, the prominent among whom are the Āṅgirasas. This explains his warlike activities and also priesthood in the RV.

II. Bṛhaspati in the RV.

Bṛhaspati is the son of the pre-historic sage Āṅgiras, hence he is described as Āṅgirasa. Bharadvāja Āṅgirasa, the seer of the sixth Maṇḍala of the RV, which forms one of the oldest Maṇḍalas of the RV, pays tribute to him by referring him as 'Our Father' (6.73.1). He is born first (ibid). He is also described to have been born of the *sāmans*, the *ṛcs* adapted for singing (10.14.3). The wise Tvaṣṭṛ fashioned him out of the *sāmans*. People do not consider him other than the *sāmans* (2.23.16-17). Thus Bṛhaspati is primarily a seer in the family of Āṅgiras. His birth from the *sāmans*, refers probably to the fact that he first adapted the *ṛcs* to the practice of singing. This assumption gains ground when we find that he is always accompanied by the band of the singers. These *ṛcs* with or without the accompaniment of music formed his *brahman*. His birth from Āṅgiras, indicates his association with the cult of sacrifice and fire worship. Thus he is a priest of Agni like Āṅgiras and Atharvan, and started the practice of singing the *sāmans*.

He is then deified. As a god he is born of *ṛta*, the eternal law (6.73.1, 2.23.15). His place is in the sky (*abhriya*, 10.68.12). He goes quickly in the two worlds and dwells in the light (6.73.1). His mother is Rodasī (the heaven and earth). He is born in the high heaven, from the great lustre. He has seven mouths and seven rays (4.50.4 ; 7.97.8).²¹ His head is blazing (10.182.3). Thus as a god he is a bright luminous figure in the sky. His seven heads may refer to the seven metres in which he sings the *ṛcs* or the seven notes of the music. On account of his association with Agni as the priest and as a deity he shares the qualities of Agni on the earth, in the middle region and in the heaven. This explains his rays, seven mouths like Agni and his blazing head.²²

21. B. G. TILAK, in his work '*Arctic Home in the Vedas*' p. 342, adds that Bṛhaspati has ten heads, on the evidence of AV 4.6.1. The AV does not refer to Bṛhaspati, but to the first Brāhmaṇa. According to Sāyaṇa, this is the description of the serpent Takṣaka, who is a Brāhmaṇa among the serpents. He points out that the *sarpas* have castes like the human beings.

22. Cf. *Nirukta* 7. 5, 16.

Br̥haspati, like Aṅgiras and Atharvan is, first, the priest of Agni and then a deity belonging to the sky.

He has hundred vehicles (7.97.7). He is borne in a chariot, driven by the horses of red colour (7.97.7). Sometimes his chariot is described to be the glorious chariot of *ṛta*, killing the enemies and winning the light (2.23.3). He has a golden axe (*hiranyavāṣī*) (7.97.7).²³ He has missiles and sharp edged weapons (2.30.9). He has also *vajra* (the thunderbolt) with which, the fiercely flaming god pierces the enemies (2.30.4). His missiles are blazing. With them he burns the enemies (2.23.14). He has bow and arrows. His bow is quick and has the string of *ṛta*. The arrows are discharged in quick succession and seen to be coming from his ears (2.24.8). It is the practice of the archers to stretch the string of the bow to the ear, so that when the arrows are discharged in quick succession they appear to come from the ear.²⁴ His missiles (*hetīs*) go out and reach the heaven (1.190.4). Br̥haspati is thus a warrior skilled in archery and wielding of golden axe, thunderbolt (*vajra*) and missiles (*hetīs* and other *āyudhas*).

He is described by the R̥gvedic poets very vividly. He is pure, bright, purifying, impetuous, sublime, beautiful (7.97.7), heroic, praiseworthy (2.23.14), upholding *ṛta* (2.23.17), receiving oblations (6.73.1), accompanied and increased by the band of singers (6.73.5, 10.14.3),²⁵ the Father, the god of all gods (6.73.6, 2.24.3), the victorious lord of the cows (10.67.8-9), having a voice like the thunder (10.67.1), the seniormost and gracious lord, the liberal giver, dearly loved by all (6.97.2-4), having clear and sweet voice, the holy lord of the houses (*pastyānām yajataṁ* 7.97.5), the speaker in the assembly (2.24.13), supreme in the social gatherings, becoming equal to the gods, of fair complexion (2.24.11), the lord of the worlds, receiving and accomplishing prayers of the poets (2.24.1), the protector of the human bodies, never giving way to the enemy, hurling a challenge against the enemies, removing the debt of the poets truthfully (2.23.11), the shepherd of men and maker of the paths (2.23.5), the lord and the leader of *gaṇas*, the poet of the poets, the lord of Brahman (2.23.1), the wise and immortal god, the creator of all *brahman*, the holy hymns, the original source of the gods, who get share in the sacrifice through him (2.23.2, 10.72.2), the Disposer (*vedhas*), having blue back, having shining golden and reddish colour (5.43.12), scatheless, new

23. GRASSMANN RV 1,375 takes *vāṣī* to mean axe. P. S. DESHMUKH takes it to mean sword. See his *Religion in Vedic Literature*, p. 291.

24. Sāyaṇa and GELDNER consider, however, that the arrows are his prayers. His *brahman*, no doubt, acts as a missile against his enemies. But here we can easily suppose Br̥haspati as the deification of the *purohita*, who being adept in archery and use of missiles, actually fights on the battlefield against his enemies.

25. These are the Aṅgirasas according to Sāyaṇa.

lord,²⁶ sweet tongued, leader of the songs, bringing forth praise and chant (*upastuti* and *śloka*), worshipped, intelligent, bull among men, of universal form (3.62.5, 1.190.1-4).

Bṛhaspati is thus Brahmanaspati, the lord of the hymns and the creator of the gods. As the existence of the gods finds source in the poetic expression of the speech of the seer, the gods are described to be generated from Bṛhaspati, the first singer of the hymns. As he stands for the priests, who perform the sacrifice, the gods get their share in the sacrifice from him only. It is thus the superior intelligence of the poet of the poets, that brings all gods into existence and feeds them. It is but natural that Bṛhaspati should occupy a very high position in the circle of the seers. He figures in the RV as the best of the mortals, the god of the gods, the poet and the warrior priest.

The functions of the Bṛhaspati

1. Killing Vṛtra or Vala. This adventure of Bṛhaspati is similar to that of Indra. The cows of the Āngirasas were stolen by the Panis. The Āngirasas desired to get them back (10.67.8). The Panis had kept the stolen cows in the mountain full of stones and streams (2.24.4, 2.23.18). This was the city of the demon Vṛtra (10.67.5). The Āngirasas urged Bṛhaspati, the lord of the cows and the hero in their family, by means of their prayers (10.67.8). The holy singers, the Āngirasas, tried to find out the cows, lost by them. They found out the tricks of the Panis and set out to find them out along the wide ways. They found out Agni in the rocks, and fanned him with their hands, saying that that was the strange Agni and offered oblations to him (2.24.6).²⁷ There they found out the secret treasure of the Panis (2.24.8). Bṛhaspati then decided to launch the final attack on the positions of Vala. Accompanied by his friends, the Āngirasas, who talked like the swans, Bṛhaspati threw away the stone barriers. He spoke in the thundering voice to the cows, which were bound in the barrier of falsehood. He wanted to secure light in the darkness (10.67.1, 4). He then pierced the cloud (2.24.4). He broke open the city in the west²⁸ by lying down. He cut off the three, viz. the heaven, firmament and earth from Vala, who held the waters. Thundering like Dyaus he

26. The word in the hymn is *navya* (1.190.1). It is possible to interpret this word as has been done by the scholars as 'praiseworthy' from root *nu*. Sāyaṇa explains it as praiseworthy or new one. I prefer to render it as a new god, the word *navya* has been used in the RV in the sense of adjective for many times. Cf. RV 3.31.19, 1.139.8 (*navyam amartyam*) 1.105.12, 8.24.26 etc. He is a new god, since his deification must have been done later on.

27. I have followed Sāyaṇa and GELDNER *Der Rgveda* p. 276 in interpreting the *ye*.

28. LUDWIG takes *apaci* to mean 'hostile'. Quoted by GRIFFITH, *The Hymns of the RV*. 2.479.

discovered the dawn, the sun, the cows and the hymn (10.67.5). He was helped by the wild boars in this battle. He, sweating with heat possessed the treasure (10.67.7). The Mountain opened up, to His Majesty when he let loose the store of the waters covered with darkness (2.23.18). He took out, after thinking well, the cows from the rock, breaking it as it were the skin of the earth, like the cloud chased by the wind or darkness overcoming the light (10.68. 4-5). The heroes, who accompanied Br̥haspati shouted with the cows in joy (1.62.3). In the fight against Vala, Br̥haspati broke the missile of Vala by means of his songs, blazing like Agni. He then consumed Vala (10, 68.6), who was surrounded by the cows (10 68. 9). He found out there Uṣas and light. With his rays he dispelled darkness (10.68.8). He won the cows and rich treasures by smashing the cities of Vṛtra, by means of his charms (6.73.2, 3). The cows released by him are quick, beautiful, of good complexion and of blameless complexion (10.68.3). Having overcome the demons and darkness he mounts on the glorious chariot of *ṛta*, which is horrible, killing the enemies and winning light (2.23, 3). This is the great deed of the most divine of the gods, that the strong things were loosened and firm ones gave away. He drove the cows, cleft Vala with his *brahman*, dispelled darkness and displayed the light of the heaven (2.24.3). This deed of Br̥haspati cannot be imitated by any one. On account of him the sun and the moon ascend in the sky alternately (10.68.10). When Br̥haspati won the cows the Āṅgirasas becoming many, with lustre in their mouth glorified Br̥haspati, who then ascended to the heaven and beyond that (10.67.10).

It will be noticed from the description given above that Br̥haspati by means of his chants pierced the mountain and shattered the cities of Vala, who had imprisoned the cows and waters. He then let loose the cows, Uṣas and the sun, and dispelled darkness and displayed the rays of the heaven. He was accompanied by the Āṅgirasas. In all probability the cows are the rays covered with the cloud (darkness) which represent the demon Vala. Br̥haspati released the cows, by means of his songs. The sun arose and the Āṅgirasas sang his glory. Atharvan performed sacrifice and Bhṛgu showed themselves with dexterity (10.92.10).

The functions of Indra are exactly similar to those of Br̥haspati. Br̥haspati accompanies Indra when he pierces Vala. So Br̥haspati is the double of Indra in this respect. No doubt, even in the account of the adventures of Indra, Br̥haspati is given a prominent part. Yet here we find Br̥haspati exclusively credited with that adventure. Sāyaṇa identifies Indra with Br̥haspati, who is according to him the lord of the gods (1.62.3). Professor Roth considers that Br̥haspati or Brahmanaspati is the lord of prayer. The prayer (*brahman*) pierces the hiding place of the enemy.²⁹

29. Quoted by GRIFFITH. *The Hymns of the RV.* Vol. I, p. 21.

2. Bṛhaspati in the battles against the enemies and the demons : This Āṅgīrasa hero runs in his chariot to kill or to drive off the demons or the enemies. He protects the cars of the men on his side (10.103.4). He never gives way in the battle. He is ready to hurl a challenge against the enemy in the battle, burning his foes (2.23.11). He hits the enemy with rapid succession of the arrows coming from his quick bow stretched on to his ear. He thus is the skilled archer (2.24.8).³⁰ He is well praised in the battles, and relying on his skill in the battle field even the sun shines brilliantly without any trouble (2.24.9). He takes active part in the battles. He is to be invoked in the battles, and to be approached with prayers. He marches in the battles, winning treasures. With his fiercely flaming missile he burns the enemy, who scorns him. When he shows his valour in the battle he manifests whatever is praiseworthy in him (2.23.13,14). His thunderbolt pierces the heroes of the demons Vṛkadvaras (2.30.4). His missiles (*āyudhas*) are sharp and quick in conquering the enemies (2.30.9). In every battle the persons in his party invoke the mighty and victorious Bṛhaspati. As a priestly hero on the battle field, Bṛhaspati Āṅgīrasa is equipped with chariot and weapons like bow, golden axe, arrows, sharp missiles and thunderbolt. He moves on the battle field killing the enemies. This priestly hero is adept in the science of the missiles and archery.

3. Protector of *the brahman* (prayer and the Brāhmaṇas) : Bṛhaspati's special function is to protect the god-fearing men and kill the haters of *the brahman*. Grtsamada Āṅgīrasa or Bhārgava prays that Bṛhaspati should find out and pierce the enemies, who assault and want to destroy his devotees, with his sharpened weapon (2.30.9). The enemies are possessed of godless mind and intend to harm the devotees of god (2.23.12). These haters of god are the sinners, who think Bṛhaspati to be an old bullock and live on him, who is holy. He is called upon to kill the haters of god (1.190.5). He is thus invoked to offer protection to the holy persons against the godless persons, because he is the creator of all *brahman*, as the sun is of the rays. Bṛhaspati and *the brahman* are inseparable like the sun from its rays (2.23.2). He gives *the brahman* fair and easy passage (7.97.18). He brings forth praise and chant. On account of his power the sun is fearless and powerful (1.190.3). He kills the haters of *the brahman* with his arrows (10.182.3). On the bank of the river Amśusmati he with Indra destroyed the godless men (8.96.15). Along with the function of the vindication of *the brahman*, the prayer, Bṛhaspati also warns the haters of the Brāhmaṇas, who would rob them of their wives. Bṛhaspati him-

30. GELDNER *Der R̥gveda*, p. 277 interprets the arrows as prayers. But this priestly hero is adept in archery and is seen active in war. His arrows may be real.

self was robbed of his wife. Such an act is a sin against the Brahman (*brahmakilbiṣa*). All deities, the waters, and *ṛta* proclaimed against such sin (10.109.1).³¹ She was taken away by holding her hand saying that she is the wife of a Brāhmaṇa. She could not be traced. But ultimately king Soma, Varuṇa, Mitra and Agni restituted the wife of a Brāhmaṇa. Br̥haspati thus obtained his wife. Formidable is the wife of a Brāhmaṇa, thus indeed the gods and seven sages, who sat for practising penance, said (10.109.1).

4. Br̥haspati as a *kavi* : Br̥haspati is *the kavi* (poet) of *the kavis*. He is the most intelligent, famous and supreme lord of the *brahman*, the poetic compositions of the R̥gvedic singer. He is the creator of *the brahman* (2.23.1-2). He is born of the chants or the songs. He is from the birth a poet, a singer (10.14.3). This charming and bright new god is sweet tongued, and is the leader of the songs (*gāthās* 1.190.1). His voice is clear (7.97.5). He has seven mouths, which means the seven metres or tunes. Br̥hati metre was produced by him (4.50.4, 10.103.4). The hymn approaches him, who is the lord of much praise (10.47.6).³² He sings old song again and again (10.68.12). Br̥haspati is identified with Agni in that he, as the inspired seer, listens to the songs (2.26.2). He appreciates the hymn composed by the singer (2.23.19). He is invoked to come along with his *gaṇas* and *the ṛkvas*, who are the Āṅgirasas (5.51.12). The singing band of the Āṅgirasas praised him in his attack against Vala (4.50.5). His associates, the Āṅgirasas, also have sweet voice like the cackling of the swans (10.67.1). The prayers wait upon him and he is increased by them (1.190.1, 3.62.4), which are well trimmed (10.64.4). Br̥haspati praises with the *Sāmans* (10.36.5). Br̥haspati is thus from birth singer, leader and composer of the *sāmans*, which are *the ṛcs* put to tune. The whole poetic composition is called *brahman* and Br̥haspati inspires it in others. Thus the other Vedic singers praise him loudly and repeatedly (10.68.1). He prolongs the life of the singer (10.100.5). No calamity, or enmity, double dealing affects him, who is protected by Br̥haspati. He is thus the shepherd of the poets, showing their way. They sing under his inspiration (2.23.5-). The singers get heroic sons, wealth, horses, cows and garments from him (5.42.8). He is the guide for the singers, who go out like nomads in search of pasture. Garga, the son of Bhāradvāja says that he has come to a place, which is devoid of any space for the movement of the cows, and is desolate. Br̥haspati

31. Sāyaṇa considers that *vāc*, the speech is the wife of Br̥haspati. She is rendered sinless by these deities and given over to him. But this is treated as an outrage against the Brāhmaṇas represented here by Br̥haspati. See AV 5.17 which describes this topic in 18 *ṛcs* (for 7 in the RV).

32. GRASSMANN takes *saptagu* to mean drawn by seven oxen. See *Wörterbuch Zum RV* p. 1474,

should find out a way for the movement of the cows (6.67.20). He is a trusted friend of the singer (2.25.2).

5. Brhaspati as a god : He is the best among men (3.64.5). Thus he is a mortal. He is then the ordainer and the lord having blue garment on his back. He is shining, golden coloured and reddish in appearance. He is then identified with Agni as Sāyana takes him to be (5.43.12). He is the father (*pitr*) and god of all gods (4.50.6). He is in every way supreme in this world. By his might, he, the god, extended to the other gods the status of gods (2.24.11). He is the holy lord of the household (*pastyānām yajataṁ* 7.97.5). Thus he is the *purohita* or domestic priest of the gods, and the counterpart of a *purohita* among the priests. Brhaspati, the most intelligent seer of the Āṅgīrasa family is the creator of the gods, who get the share in the sacrifice through him. Thus all deities are inferior to him, who brings them into existence through his *brahman* (2.23.2, 10.182.1). He controls and creates the *brahman* (2.24.12). He and the other gods filled everywhere the fame of the people. Atharvan first supported the people with sacrifice and the Bhṛguś showed themselves with dexterity (10.92.10). He is worshipped by means of the songs (3.62.5). Indra and he drink *soma* in the sacrifice (4.49). In the primeval sacrifice for the preservation of the human race, the gods made Brhaspati, the sacrificial offering. Here Yama was himself Brhaspati (10.13.4).³³ Brhaspati is the *purohita* or household priest, and the creator of the gods and the *brahman*.

6. Brhaspati as *purohita* : His identification with Agni, who is *purohita* (1.1.1), his position as the household lord and his power to create gods and control them, make him *purohita*, the household priest. The human priest of the family of Āṅgīras, is deified and is made the *purohita* of all gods. He has tremendous power to do and undo the things. He, the *purohita* is the gatherer and separator. He is well praised in battles (2.24.9). Here is thus a suggestion that Brhaspati and the gods, stand the relation of the Brāhmaṇas and the Kṣatriyas respectively. A Brāhmaṇa *purohita* helps the king in the battle, like Brhaspati the gods. The *purohita* is not merely the master of charms, but is a real hero taking part in the battle with his missile (2.23.14).³⁴ The human descendants of Brhaspati acting as the *purohitas* with some kings, were confident of their ability in the province of charms and missiles, and could defy any king, who would not honour them, thinking himself to be a fierce ruler (2.23.12). The seer Vāmadeva Gautama of the RV 4.50 points out the importance of a Brāhmaṇa *purohita* at the

33. See EHNI, *Der Vedische Mythos des Yama* pp. 160-162. Also see R. N. DANDEKAR, Yama in the Veda B. C. Law Volume, p. 201.

34. He becomes thus the direct ancestor of Droṇa, the teacher of the Kauravas, who honours the position of Commander-in-Chief of the Kauravas. That is why we find the Āṅgīrasas only taking active part in the war along with the Kṣatriyas.

court of a king. He says that the king, who supports a well tended Br̥haspati (a prototype of a *purohita*), praises and adores him as the first sharer in his prosperity, stands above all enemies with his might. The king dwells in his kingdom, in comfort and affluence with the submission of his subjects to him, when the *brahman* (*purohita*) leads him. Unopposed he wins the wealth of his own people or enemy, when he makes rich a Brāhmaṇa, who seeks his protection (4.50.7-9).³⁵ It is significant to note that the seer Vāmadeva of the Āṅgīrasa family designates the Brāhmaṇa, who is doing the job of a *purohita* in the court of a king, as Br̥haspati, who is the son of Āṅgīras and the singer of charms, possessor of missiles and who is a sturdy warrior. The holy priest of the household (*pastyānām yajataṁ*), also acts as the *purohita* of the king. With his magical, political and sacred knowledge he guides the king and helps the king in the battles with his missiles and thus maintains the greatness of the Brāhmaṇas at the court of the king. It is in this way that we can satisfactorily explain the double function of Br̥haspati. As the priest of Agni, he is adept in the technique of sacrifice and also in the magical rites. His *brahman* is useful for both the purposes. His knowledge of the missiles and equipment of the weapons make him a warrior. That is how, this deified household-priest, Br̥haspati, is described as taking leading part in the fight of Indra against Vala. The whole credit of conquering Vala is sometimes given to Br̥haspati and his associates, the Āṅgīrasas. This is quite in keeping with the tradition of the Āṅgīrasas as depicted in the AV and in the Mbh., as has been shown later on. Thus the *purohita* combines in himself the functions of a household-priest, *purohita*, at the court of the king, the master of the *brahman* in the both aspects viz. the holy hymns and the magical hymns, and finally the warrior displaying his skill in the missiles and the use of the *brahman* (magic). The earthly *purohitas* look upon him for his guidance. Devāpī, the *purohita* of Śāntanu invokes Br̥haspati to inspire his tongue, with brilliant, vigorous and faultless speech. Br̥haspati granted him his request and when urged by the speech of Devāpī, the gods sent down the rain, in the country. Thus already at the time of the RV the office of the *purohita* was acknowledged by the kings, and the *purohitas* considered Br̥haspati as their prototype.

7. Br̥haspati as Brahmanaspati and Vācaspati : Br̥haspati and Brahmanaspati are praised with the same functions in the RV 2.23-26. Brahmanaspati as the lord of the *brahman* is the functional designation of Br̥haspati. Brahmanaspati set up the law on account of which the heaven and the earth move about separately without conflict (2.24.5). All gods were fashioned by him, like an architect or a smith. The gods exist in and through the *ṛcs*, he composed. So he is the architect

35. The Aitareya Brāhmaṇa 8.26 considers that the *purohita* is praised in these *ṛcs*.

of the gods (10.72.2). Thus Bṛhaspati as the lord of the *brahman* (the hymns of the R̥gveda), produced the gods. They depend on him for their maintenance through the sacrifice, which he evolved. This is the function of Bṛhaspati as Vācaspati. The hymn 10.71 describes how the first and earliest utterances were sent out bearing the names of the different aspects in nature. The secret sense of these utterances was then manifest (10.171.1). The wise ones in spirit created speech, of which Bṛhaspati is the lord. Then the style of the speech was developed among the sages, due to the sacrifice. The seven singers (seers), spread it everywhere (10.71.3). Only some have the capacity to fathom the implications of the speech (10.71.7). Thus the seven seers first started and propagated everywhere the speech through the sacrifice. Bṛhaspati is the lord of the speech. The hymn 10.71 is addressed by Bṛhaspati to himself. In this hymn he traces the origin and development of speech and its style. It is but natural that such a mighty god of the gods would be the lord from whom the Truth proceeds.

Bṛhaspati took out Trita from the well where he was thrown (1.105.17).³⁶ Bṛhaspati also grants a full span of life to a person suffering from phthisis (10.161.4). He, roaring like lion favours the assemblies of the learned people by means of his auspicious hymns (10.67.9). He made wide room for man to live (6.73.2). He unites the couples like a friend (10.68.2).

In the RV Bṛhaspati is the son of Aṅgiras. Like Aṅgiras and Atharvan he is identified with Agni. That is why, he is described as golden coloured and luminous. He praises Agni with the *sāmans*, along with his *gaṇas*, the Aṅgirasas. He is always described as associated with the *sāmans* and the songs, which possess miraculous power. With these songs he praises Indra and kills the demon Vala and releases the cows, which are the rays enveloped by the cloud of darkness. The sun is released by him to move in the sky. The sacrifice is then offered by Atharvan. Thus Bṛhaspati by his song makes the sun, the heaven and the earth to do their duties. Bṛhaspati thus stands for the intelligent singer and the leader of the songs. He is a prototype of priesthood. He is the holy seer of the household. He is a warrior equipped with his chariot and with arrows, bows, an axe and missiles. On account of his identification with Agni, he is also the Agni in the middle region, the thunder, which forms his missiles. Thus he is associated with Indra, who succeeds against Vala through Bṛhaspati's great power. It is this association of Bṛhaspati with Indra that leads to the association of the Brāhmaṇas with the Kṣatriyas (the kings). The Brāhmaṇas act with the

36. Sāyaṇa here calls Bṛhaspati as the god who protects all gods. Elsewhere (8.10.2) he describes him as the lord of the gods i.e. their *purohita*.

kings in the capacity of their *purohitas*, who possess the knowledge of missiles and priesthood of Agni. As the prototype of the *purohitas*, Br̥haspati stands as an ideal before the earthly priests. His intelligence, his songs, his missiles, and his *brahman* form a basis for the *purohitas* of the succeeding generations to imitate and to cherish his example. Incidentally it may be noted that the birth of Br̥haspati in the family of Āṅgiras, lends a great support to the claim of the office of the *purohita* by the Bhṛgvaṅgirasas. The knowledge of the missiles and the priesthood were specially preserved in their family as can be seen through their account down to the period of the great epic. It is also a significant fact that out of the eleven hymns, which contains the praise of Br̥haspati, nine are offered by the Āṅgirasas such as Gr̥tsamada, Vāmadeva, Bharadvāja and Ayāsyā, and the seven of these eleven hymns are found in the family Maṇḍalas viz. II, IV, VI and VII.

III. Br̥haspati in the AV

Br̥haspati is described in the AV in the same way as in the RV. His *brahman* here as in the RV is charged with the magical qualities.

Br̥haspati is the leader of the seven sages. The shining spirit (*virāj*) in the form of a cow approached the seven sages, who called her as one possessed of Brahman (*brahmanvatī*). Soma became her calf. In the pot of *chandās* (metres), Br̥haspati Āṅgirasa milked *the brahman* (the holy power) and *tapas* (penance), on which the seven sages live (8.10.25). It is interesting to note that in this account, Br̥haspati is described as bringing forth *the brahman* in the limitations of the metres and penance. In the RV he is the generator of *the brahman*.

Br̥haspati is the lord of the upward direction (3.27.6). He is the sovereign ruler of Vena, the sun (4.1.5). His stay in the sky is due to his identification with Agni in the middle region. In the RV he is described as making the sun travel in the sky fearlessly.

In the battle the defeated enemies run away being thrust by his *brahman* (mysterious power of the charm) allowing none to escape (8.8.19). He designs a contrivance to tie down the enemy on the battle field (6.103.1). He has a thunderbolt with three joints (*triśandhi*), which is sharpened by his *brahman* and set up in the sky. This forms his missile for the destruction of the demons. Āditya and Indra stand erect only because they are protected by his *vajra*. The gods won the worlds by means of this thunderbolt of Br̥haspati. The thunderbolt sharpened by the *brahman* is used by the *purohita* representing Br̥haspati to enclose the whole army of the enemy, which is thus killed with force (11.10.10-12).

Br̥haspati is the relative of the gods. He is approached to make the supplicant, the generator of all, the poet, the god, of impulsive mind

and completely protected. *The brahman* of Bṛhaspati with the *tapas*, enables a person to be the creator, the god and intelligent poet (4.1.7).

Bṛhaspati is the *pitr* (Father). He comes to the funeral sacrifice with the band of the singers, the Āṅgirasas (18.1.47).

He is the principal priest and sacrificer in the primeval sacrifice for the sake of the creation of the universe and propagation of the human race. This sacrifice was performed by Bṛhaspati and Yama yielded his dear body (18.3.41).³⁷ He thus helped Yama to secure immortality for the progeny after death, while Bṛhaspati made the gods immortal (3.22.3). The gods are after all the creation of the *brahman* of Bṛhaspati and are immortalised by it.

He is the singer of *the sāmans*. It is probable that *the brahman*, he gave rise to, was also put to singing by him. The RV speaks of his birth from *the sāman* (9.6.45).

The AV clearly points out that the association of Bṛhaspati with Indra is due to the identification of the Brahman (the Brāhmaṇas) with Bṛhaspati and Kṣatra (royalty) with Indra. Thus Bṛhaspati and Indra are the same as the Brahman and Kṣatra (15.10.3-6). The AV also mentions that it was Bṛhaspati, who broke open the fortress of Vala (9.3.2). This is an independent adventure of Bṛhaspati and not based on their mutual identification, for Bṛhaspati is a god different from Indra. The AV speaks of the Divine Bṛhaspati serving Indra with an offering served in a spoon (7.110.3). The claim of Bṛhaspati in breaking open the fortress of Vala, must be due to the aggrandizement of the Brāhmaṇas and their *brahman* and is an example of the attempt to impress on others their priestly supremacy.

Bṛhaspati is the holy god of the household. It was primarily the function of Bṛhaspati and the Atharvaṇic priest to be the domestic priest. His fire arms, fire missiles and the *triṣandhi vajra* indicate the result of his fire worship and *tapas* (penance) culminating in securing for himself these fire missiles. As a household god, he brings about the union of the married couple like a friend. In the Atharvaṇic form of the marriage³⁸ Bṛhaspati dresses the hair on the head of the bride, who is the form of Sūryā, the bride of Aśvins. He increases her with progeny

37. This *rc* is corresponding to the RV 10. 13. 4. 'There is a different reading in the AV. The AV 18.3.41^c, reads as *Brhaspatiḥ yajñamatanuta* for RV 10.13.4^c, *brhaspatim yajñamakṛṇvata*. The AV reading points out that Bṛhaspati performed the sacrifice, while in the RV the gods are the subject of *akṛṇvata*. LUDWIG reads *vaivasvata* for *brhaspati* in the RV version. But there is no need for the emendation, as the sense is quite intelligible in both the RV and the AV. The AV impresses on us the independent priesthood of Bṛhaspati.

38. The *Daśakumāracarita* ii refers to the marriage celebrations according to the Atharvaṇic form. So it seems that the Atharvaṇic form of the marriage was current in the society even in the days of *Daśakumāracarita*.

(14.1.54, 55). A new garment given to the bride for putting on at the time of the ceremony, is given to her by Tvaṣṭr under the direction of Br̥haspati. Br̥haspati hands over the bride to the husband (14.1.52, 53). She is released by Br̥haspati and then supported by the Viśvedevas (14.2.53-58).

Br̥haspati is the champion of the cause of the Brāhmaṇas. The wife or the cow of a Brāhmaṇa must not be taken away from him. The AV 5.17 describes the state, which would take place in case the wife of a Brāhmaṇa is stolen from him. The wife of Br̥haspati was taken away from him, but was restituted later on by the gods. The whole kingdom is ruined for the molestation of the wife of a Brāhmaṇa. This is a sort of a threat given to the Kṣatriyas to behave decently with the wives of the Brāhmaṇas. The abduction of the wife of Br̥haspati seems to be at the basis of this threat.³⁹

Br̥haspati as Brahman is invoked to deposit embryo in the rite of conception (5.25.4), to bestow brahmanical splendour (2.29.1), to protect men and cattles (2.26.2, 3.20.4), to lead from good to better state (7.8.1) and to clothe the young boy at the *godāna* rite (2.13.2). Br̥haspati is a bull. With his hands of the Truth he releases a man from old age and a child from the snares of death. He rectifies errors in sacrifice (2.35.4, 3.11.8). He brings about harmony in the house (6.73.1). The noble minded and pleasant Br̥haspati forming the very soul of a person, removes the defects in the mind and speech of a person and causes him no distress (16.3.5, 19.40.1). He is the Brahman in the sacrifice (5.26.2). He started the *br̥haspatisava* to secure the heaven (13.3).

Br̥haspati makes the demonic creatures come out and speak. He takes them in his charge (1.8.1, 2). He urges the plants to relieve the distress of the human beings (6.96.1). He provides amulets for securing prosperity and removal of calamity. The amulet of the *audumbara* tree is prepared by him (19.31.5). By means of the *pratisara* amulet for repulsion, all witchcrafts (*kṛtyās*) should be driven back by the goldly *purohitas*, thus indeed Br̥haspati opines (8.5.5). The amulet of the plough share of *khadira* tree is put on by him for securing vigour. He tied it on Agni, Indra, Soma and Sūrya to kill the haters (10.6.7-9). The moon tied it on to shatter the cities of the demons (10.6.10). He tied it on Vāta to make him swift, on Aśvins to protect the agriculture (10.6.11.12). On account of it, the gods won all the worlds. The Āṅgirasas, the comrades of the Ātharvaṇas, were equipped with this amulet by Br̥haspati, when they split the stronghold of the Dasyus

39. The AV 5.17 corresponds with the RV 10.109. The RV hymn consists of seven *ṛcs*, while the AV has eighteen *ṛcs*. The AV describes at great length the calamity that befalls the king, in whose kingdom the wife of a Brāhmaṇa is not safe. The poet seems to generalise the consequences from the particular instance of Br̥haspati.

(10.6.17). Thus due to the amulet of Bṛhaspati, everything took place in the world. This is the *brahman* of Bṛhaspati, which overcame the demon Vala.

In the AV thus Bṛhaspati occupies a unique position of a *purohita*, well-versed in the magical rites, amulets, medicine and the magical missiles. As a householder's priest he removes distress, calamities and demonic beings. He brings about the marriage of the bride. On the battle field he puts to rout the enemy by means of his *triṣandhi* and employs the traps to confound the enemy. In the sacrifice he acts as Brahman. Thus here are in Bṛhaspati, the functions of (1) a householder's priest, (2) a priest of magic, (3) a warrior on the battle field with his missiles, (4) a kind hearted god removing the ailments and defects of the persons by means of his *brahman*, and (5) a *purohita* at the court of a king.

IV. Bṛhaspati in the other Saṁhitās, Brāhmaṇas and Upaniṣads

The Vājasaneyī Saṁhitā of the YV (36.2) refers to Bṛhaspati as the priest rectifying the defect in the mind, eyes and heart of the people. It also points out that Soma is the son of Bṛhaspati (8.9). It mentions that he is the *purohita* of the gods numbering 3, 11 or 33 (20.11).

The Kāthaka Saṁhitā praises Bṛhaspati as the bull among men, possessed of universal form, destroying the godless people and as the fierce lord (4.16). It refers to him as the god in the upward direction (7.2). He acts as the *purohita* of the gods and offers sacrifice for Indra to secure supremacy for him over other gods (11.3). He represents the Brāhmaṇas and grants Brahmanical splendour to them (11.4, 11.1, 13.7). The Brāhmaṇas offer the *bṛhaspatisava*; while the Kṣatriyas offer the same *sava* and call it *indrasava* (14.8). He brought stability and lustre to *yajña* and supreme rulership to Indra (14.4, 21.2). In the fight between the gods and the Asuras, Bṛhaspati was the *purohita* of the gods, while Śaṇḍāmarkas were those of the Asuras (27.8).

Thus in the Saṁhitās of the YV, Bṛhaspati is taken to be the *purohita* of the gods and the priest in the sacrifice elevating its dignity.

The Aitareya Brāhmaṇa emphasises the equation that Bṛhaspati is the same as Brahmanaspati, who is the same as the Brāhmaṇas (1.13). Bṛhaspati is the *purohita* of the gods and of the human beings (8.24.2). The AB refers to the birth of Bṛhaspati from the embers, which were not extinguished and which blazed up again. These embers are from the burning seed of Prajāpati, which fell down in his attempt at the illicit intercourse with his daughter. Bhṛgu and Aṅgiras were born of the same inflamed seminal fire (2.24). The AB comments on a verse from the AV. 7.8.1, which glorifies him as the god of eloquence and

speech.⁴⁰ He and his son, Sōma, preside over all creation (2.38). Br̥haspati is a model before all priests. The AB tells us that the gods led by Br̥haspati conquered all celestial worlds, so the sacrificer led by Br̥haspati as his *purohita* conquers the celestial world and becomes victorious (3.17). Even Indra secured supremacy over the gods through him. Once the gods did not acknowledge the supremacy of Indra over them. Br̥haspati then offered for him a sacrifice lasting for twelve days. He then became their leader (4.25). So to secure leadership, children and cattle, beauty, sacred knowledge and fame and for sanctity, he is to be pacified (4.11). The assistance which Br̥haspati gives to Indra in conquering the Asuras refers to his part in the feuds between the gods and the Asuras. Indra assisted by him conquered the tribes of the despisers of the Devas, when they encountered the Devas on the battle field. For, the Asura nation was everywhere subjugated by Indra with the assistance of Br̥haspati and was driven away. Therefore the sacrifices subdue and drive away the nation of the Asuras by means of Indra and Br̥haspati.⁴¹

A very interesting account is narrated at AB 7.26, 26-28 about the relation between Indra and Br̥haspati. It is taken here for granted that Indra stands for the Kṣatriyas and Br̥haspati for the Brāhmaṇas. The office of the *purohita* was traditionally held by the families of the Brāhmaṇas with the family of a particular king. It seems that some *purohitas* did not allow the right of the king to participate in the food of the sacrifice. The *purohitas* claimed that the king would enjoy the share in the sacrifice only through them. Rāma Mārgaveya of the family of the Śyāparṇas explains to the king Viśvantara, whose *purohita* he was, that Indra had been excluded by the gods from receiving share in the sacrifice, for he had scorned Viśvarūpa, cast down and killed Vṛtra. He threw the pious Yatis before the wolves and rebuked his teacher Br̥haspati. It was on that account that Indra was excluded from sharing in the sacrificial food. Following the same tradition AB tells us that all Kṣatriyas were denied that right. Through their *purohitas* who constitute half of Kṣtara, they could participate in the sacrifice. It is to be noted that the relations between Indra and his *purohita*, Br̥haspati were not cordial. It may be that Br̥haspati attempted to show himself more powerful than Indra. Indra being thus enraged, abused him. Br̥haspati then disallowed any part in the sacrifice to him. Thus Indra stands for Kṣatriyas and Br̥haspati for their *purohita*. There was a tussle between them for mutual supremacy. The *purohitas* seem to have an upper hand over the other party. AB 8.26 glorifies the importance of the *purohita* at the court of a king.

40. See Dr. HAUG, *Translation of AB* Vol. II, p. 27 note.

41. Dr. HAUG remarks that these *asuras* are the Zoroastrians beyond any doubt. See his *Essays on the sacred writings of the Parsees*, pp. 226-230.

Thus, the AB points out that Bṛhaspati stands for the Brāhmaṇa *purohitas*, who are superior to the Kṣatriya kings, who are represented by Indra.

The Taṇḍyamahābrāhmaṇa of the Sāmaveda points out that Bṛhaspati is the Udgātṛ of the gods. This is quite appropriate since he is in the RV mentioned to be closely associated with the singing of the *ṛcs* and is in fact born of the *sāmans*. The Udgātṛ priest is thus asked to praise Bṛhaspati, the first Udgātṛ in the sacrifice (1.9.1-12, 10.1.12, 6.5.5). His holding the position of Udgātṛ, brought about jealousy from the Asuras, who desired to kill him; but he saved himself by offering sacrifice (6.7.1). The TMB also refers to the *bṛhaspatisava*, the sacrifice performed by Bṛhaspati to secure the office of *purohita* for himself. Therefore any Brāhmaṇa desirous of securing such office should offer this *sava* (17.11.4). This *bṛhaspatisava* is also called the *sthapatisava* (17.11.6).⁴² The recitation of the prayers called the *stoma* of Bṛhaspati, enabled him to secure the priesthood of the gods (25.1.7). In the distribution of the *dakṣiṇā* at the close of the sacrifice, garment is given to the priest for pacifying Bṛhaspati, who clothes people with the garments (1.8.10).

The Taittirīya Brāhmaṇa mentions that the attainment of the priesthood of the gods by Bṛhaspati, was due to the offering of *bṛhaspatisava* by him (2.7.1.2). The TB clearly mentions that Bṛhaspati is a Brāhmaṇa among the gods (2.5.8.4, 3.7.6.3). Savitṛ is identified with Bṛhaspati (3.7.6.3). The TB points out that Bṛhaspati ran the race and came first among the gods to perform the *vājapeya* sacrifice. He secured the lordship of the heaven, which is his great glory. He then officiated in same sacrifice for Indra, who also secured that fruit. It is to be noted that Bṛhaspati first and then Indra secured the lordship of the heaven (1.3.2.2). This domestic god of the RV is invoked here to bring harmony among the contending members of the clan or the family (2.4.4.6). The TB (3.1.4.6) identifies Bṛhaspati with the constellation called *tiṣya*.

In the Śatapathabrāhmaṇa we find Bṛhaspati identified with the Brāhmaṇas and Indra with the Kṣatriyas (9.3.4.18). He is described as wise (4.2.1.27). Soma is born of him (4.9.2.12). He is the Udgātṛ priest in the sacrifice. A gift (*dakṣiṇā*) of a garment is given to him (4.3.4.26). He stays in the sky (2.3.4.36). He is identified with the *brahman*, which means *yajña* (3.1.4.15).⁴³ The institution of *yajña*

42. The *sthapati* is taken here by Sāyana to mean a person skilled in the technique of the establishment of the *dharma*.

43. It is interesting to note that Bṛhaspati is associated with the *brahman* in all its implications in different periods of the Vedic literature. In the RV he is the lord of the *brahman* (the *ṛcs*). In the AV he is the master of the magic (the *brahman*). In the Brāhmaṇas, he is the *yajña* (the *brahman*). Thus though the significance of the word *brahman* changed in the different periods, Bṛhaspati remained its master or lord.

seems to have received a set-back and the opinion prevailed among the people that sin is incurred by the performance of it. Br̥haspati Āṅgīrasa revived and made more stable the institution of *yajña*. The SB tells that disbelief (*asraddhā*) took hold of men that those who offer sacrifice become sinful and those who do not offer it become more righteous. As a result of this no sacrificial food came to the gods, who subsist on it only. The gods then asked Br̥haspati Āṅgīrasa to restore the institution of the sacrifice among men, who had no faith in it. Br̥haspati came to the men and told the means to secure righteousness by performing the sacrifice (1.2.5.25-26). We may thus say that Br̥haspati was responsible in removing the disbelief among the people regarding the efficacy of the *yajña* and reviving it to secure its glory. Thus SB uses Br̥haspati to restore the dignity of *yajña*. Br̥haspati restored the sacrifice, which was injured, being torn by Rudra. The sacrifice is Prajāpati, who was pierced because of his sin, caused by the illicit intercourse with his daughter. Br̥haspati made it complete (1.7.4.21-22). Br̥haspati is associated with Viśvedevas (3.4.2.1). Along with the revival of *yajña*, Br̥haspati is also credited with the strengthening the priesthood, which turned to him and make it subject to him (3.9.1.11-14).

The *vājapeya* sacrifice is the *br̥haspatisava* of the AV 11.3 (5.1.1.19). The *vājapeya* belongs to him, for he won it in a race with the gods. By offering it, he ascended to the higher region where he stays (5.1.1.4). This is about the first *vājapeya* sacrifice. In the normal *vājapeya* sacrifice an offering of the cooked wild rice (*nīvāra*) on seventeen potsherds is offered to him (5.1.4.12, 13). In this sacrifice the Brahmā mounts a cartwheel set on a post as high as a navel and says 'I ascend to the highest heaven of Br̥haspati', and the sacrificer reaches there after his death (5.1.5.8).

Thus the SB points to the greatness of Br̥haspati as the restorer of the system of sacrifice, as the leader of the Brāhmaṇas and the *purohitas* and as the originator of the *vājapeya* sacrifice which is the same as *br̥haspatisava* of the AV.

The Gopātha Brāhmaṇa points out that Br̥haspati Āṅgīrasa is the Brahman of the gods (2.1.1). He had a wife by name Dhenā (a cow) (2.2.9). He restored the injured sacrifice (2.1.2).

The Taittiriya Āraṇyaka (1.10.1) mentions him as the son of the earth and the sky without mutual union. The Maitrāyaṇīya Āraṇyaka tells a peculiar story, according to which, Br̥haspati disguising himself as Śukra went to the Asuras and told them for their destruction, the doctrine of the non-existence of the Ātman, the doctrine of delusion (7.9).

In the Upaniṣads he plays an insignificant part. He is mentioned to be the lord of speech and is identical with the *udgītha* in the

Chāndogya Upaniṣad (1.2.11). He is invoked along with Indra to confer bliss on the singer in the Taittirīya Upaniṣad (1.1.1). The Jābāla Upaniṣad (1) of the AV narrates a dialogue between Bṛhaspati and Yājñavalkya about the meditation on the Highest Principle.

Thus in the AV, in the Brāhmaṇas and in the Upaniṣads we find Bṛhaspati as the first priest of the fire and magic, and is identified with the *brahman* in the sense of prayer and magic. He is also the lord of the household and *purohita* of the gods. He symbolises Brāhmaṇas and Indra the Kṣatriyas. The Brāhmaṇas claiming to be the *purohitas* of the kings, considered him to be the ideal before them. His intelligence and wisdom are remarkable.

V. Bṛhaspati in the Mahābhārata

Āṅgiras had the following issues : Bṛhaspati, Utathya, Payasya, Śānti, Ghora, Virūpa, Saṁvarta, Sudhavan.⁴⁴ He had a daughter by name Varastri. Atharvan is born in the family of Āṅgiras as the name Atharvāṅgiras implies. The AV (10.6.20) speaks of the Atharvans as the comrades (*medians*) of the Āṅgirasas. In the Mbh. they belong to the family of Āṅgiras, (5.18.8). Out of the eight sons of Āṅgiras, Bṛhaspati, Utathya, Saṁvarta and Sudhanvan figure prominently in the Mbh. The remaining four are barely mentioned. Bṛhaspati had two sons viz. Kaca and Bharadvāja. Here Bṛhaspati, figuring in the Mbh. is treated.

Bṛhaspati and Śukra, respectively the sons of Āṅgiras and Bhṛgu seem to be contemporary. They represent the highest Brahmanical culture and intelligence. They are jointly praised for their intelligence. After the death of Droṇa, Dhṛtarāṣṭra remarks that he was equal to Bṛhaspati and Śukra (7.9.30, 7.6.18).^{*} They possessed brilliance. Aśvatthāman and Arjuna possessed the brilliance of Śukra and Bṛhaspati (8.17.1).^{*} Bṛhaspati is the ideal of intellectual perfection. The king Kārandhama was like Bṛhaspati in intelligence (14.4.22).^{*} Bṛhaspati knew all *śāstras*. He was respected by both gods and demons (1.94.33-35). He had ability to handle any situation tactfully (1.97.6). His wife is Tārā (5.115.11-14). He belonged to the great family of Bhṛgvaṅgiras, whose progeny is claimed to be the lord of the creation, practising penance, knowing the Vedas and progenators of other great families (13.85.36-43).^{*} A time was there in the past, when the whole world was peopled with the descendants of the Bhṛgus and the Āṅgirasas (13.85.35).^{*}

44. Cf. Mbh. 13-85.30-31^{*}. The references marked with asterisk refer to the Bombay edition of the Mbh. and those without it to the B. O. R. I. edition. I have used all published *parvans* of the Mbh. by B. O. R. I. For remaining *parvans* I have used the Bombay edition.

(i) Birth of Bṛhaspati : Bṛhaspati is born of Aṅgiras, a form of Agni. Agni being disgusted with the task of carrying oblations to the gods, disappeared. He came to Aṅgiras, whom he asked to be Agni forever. He refused this offer and requested Agni to be born of him. From Aṅgiras, Bṛhaspati was born first. Then the whole family of Agni was born of Bṛhaspati (3.208-209). Thus the Mbh. records the association of Bṛhaspati with Agni in conformity with the account in the Vedic literature.

The Mbh. also tells us that Bṛhaspati is one of the Ādityas, who are the children of Kaśyapa. Kaśyapa is one of the issues of Brahman like Aṅgiras. This explains the reason why Bṛhaspati is mentioned to be a god (1.66.38).

(ii) Bṛhaspati is also associated with Indra. Indra, having killed the two Brāhmaṇas viz. Vṛtra and Trisiras, the sons of Tvaṣṭṛ, disappeared. His place was taken by Nahuṣa, who oppressed the Brāhmaṇas and desired to enjoy the company of Indrāṇī. She came to Bṛhaspati Aṅgirasa and asked his protection against Nahuṣa. He promised her to bring Indra back (5.11.21). He also offered a sacrifice to destroy Nahuṣa (5.15.25). On account of the performance of the sacrifice, Agni found out Indra, concealed in the stem of a lotus (5.16.11). Indra then was reinstated on the throne of the heaven. In this account of the reinstatement of Indra, Bṛhaspati, the *purohita* of Indra plays a vital part. Bṛhaspati thus helped to re-establish the glory of the Brahmanical religion which was lost for some time in the absence of Indra.

Bṛhaspati acted as the guardian and teacher of Skanda, the son of Agni and Śivā Aṅgirasī, and of Śuka the son of Vyāsa. Bṛhaspati as the *purohita* of the gods performed the birth rite and education of his two wards (9.45.1*). At the time of the birth of Śuka, the son of Vyāsa, all Vedas presented themselves to him. However formally Bṛhaspati taught him the Vedas, the *itihāsa* and politics (*rājyaśāstra* 12.324.22-25*). It is to be noted that there was a close association between two priestly families of Aṅgiras and Vasiṣṭha. Vasiṣṭha praises him in his hymns of the RV (7.42.1; 52.3). He is also a seer in the AV. He is described by Kālidasa as the store of the Atharvaṇic knowledge.⁴⁵ Parāśara, who is the grandson of Vasiṣṭha, is the father of Vyāsa and the grandfather of Śuka. Bṛhaspati is the guardian and the teacher of Śuka. The Bhārata is the composition of Vyāsa, the Vāsiṣṭha (1.1.61). This explains the Vāsiṣṭha element in the epic. However in the Mahābhārata, in its final redaction it has been subordinated by the Bhṛgvaṅgirasa element in it. The Mbh. shows that Śuka learnt all sacred knowledge from Bṛhaspati Aṅgirasa.

45. See *Raghuvamśa*, 1.59.

(iii) The Mbh. in its manifold teachings also teaches the gospel of Devotion, which is called *nārāyaṇīyadharmā* in the Śāntiparvan.⁴⁶ Bhīṣma narrates the account, in which he tells that Brhaspati was responsible for the preservation of the Vedic learning after the deluge, when Vāsudeva created all new creations (12.210.20, 21*). Brhaspati, being the lord of the *brahman* i.e. the Vedic knowledge, is thus credited by Vāsudeva to be the repository of all sacred knowledge, even in his new system of religion, which replaced the religion of sacrifice. There were first the seven sages called the seven *prakṛtis* or *saptacitraśikhandins* viz. Marīci, Atri, Aṅgiras, Pulastya, Pulha, Kratu and Vasiṣṭha (12.225.29). These along with Svāyambhava composed a scripture of a lakh of verses. Nārāyaṇa was pleased with this scripture, composed in agreement with the Ṛc, Sāman, Yaju and Atharvāṅgiras Vedas. From this, the religion of all people proceeded (12.335.38-40*). Nārāyaṇa prophesied that Brhaspati Aṅgirasa would teach this scripture, outlined by these sages, to the world. The whole world would receive this teaching through him. He further prophesied that a king by name Uparicara, a perfect devotee of Nārāyaṇa and of nonviolent and non-killing nature would be born and would receive instructions in this scripture from Brhaspati (12.335.46-56*). The sages then deposited the scripture in Brhaspati, who was not yet born. When he, the son of Aṅgiras was born, he got the name Brhaspati owing to his great qualities (*brhat* = *brahman* 12.336.2*). Brhaspati then taught this scripture to Uparicara. He acted as a priest in the horse sacrifice of Uparicara, in which no victim was killed. Owing to the teaching of *śāstra* taught by Brhaspati, a new precedent was formed, in not killing any victim in the sacrifice, in which usually victims were killed.

Thus it is interesting to note that Brhaspati Aṅgirasa, of all sages, was given the credit of propagating the new doctrine of Nārāyaṇa and the new type of sacrifice, in which no killing was effected. This was a new order of the religion of Devotion propounded by Nārāyaṇa. The propounder of this new doctrine of devotion felt confident that the name of Brhaspati Aṅgirasa was a guarantee about its being felt as quite traditional system by the public, though it was reformist in its tendencies. The *nārāyaṇīyadharmā* attempted to fill in the cavity formed by the decadence of the Brahmanical religion of sacrifice in the religious life of the people. This new religious reform introduced a sacrifice where no killing of victims took place. This was a departure from the normal Vedic sacrifice, which involved killing. For the propagation of the new reform in religion, which was necessitated by the growing Jain and Buddhist tendencies, which attacked the killing involved in sacrifice, this change was introduced by the founder of the *nārāyaṇīyadharmā* in the *sanātana* (traditional) Vedic religion. This reform was sponsored

46. See BHANDARKAR, *Vaiṣṇavism* etc. pp. 4-8.

by the *sātvatas*. In this reform the old Vedic religion was given its due respect, yet to check the growing heterodox tendencies, the Brahmanism assumed a new form, incorporating in its old ideals, the new Bhāgavata religion. The followers of the Āṅgirasas and the Bhṛgu, who championed the cause of the Brāhmaṇas and the Vedic tradition, supported this new religion of Bhakti (devotion). That is why we find Lord Kṛṣṇa saying that he is Br̥haspati, the chief *purohita*; he is Uśanas, the best of the *kavis*; he is Bhṛgu among the great sages (6.32.24, 25, 37). The Bhṛgvaṅgirasas, who had influenced the kings in the domestic, religious and political affairs in their capacity as their *purohitas*, wholeheartedly supported this new religious movement, which guaranteed their place in the religious system. This must be the reason of the prominent mention of Br̥haspati Āṅgirasa as the preserver and propagator of the new religious movement.

(iv) Br̥haspati and Nītiśāstra : Br̥haspati and Śukra in their capacity as the *purohitas* became proficient in the science of politics. As the spiritual and political guide of the kings, these *purohitas* had traditional knowledge of this *śāstra*. Bhīṣma in the Sānti and Anuśāsana parvans of the Mbh. gives nothing but the summary of the political and religious doctrines propounded by Br̥haspati and Śukra (12.58.2, 3*). The Mbh. giving the account of the treatises on politics tells that Śiva composed a treatise on politics consisting of ten thousand chapters, called *vaiśālākṣa*. Indra condensed it in five thousand chapters called *bāhūdantika*. Br̥haspati then condensed it in three thousand chapters called *bārhaspatya*. Kāvya Uśanas condensed it in one thousand chapters. It will thus be seen that Br̥haspati is the first among the sages to condense this treatise on politics (12.59.81-85*). Thus Br̥haspati occupies a unique position among the writers on politics.

(v) The views attributed to Br̥haspati in the Mbh. :

(1) Br̥haspati advocates the policy of activity on the part of the king. Even Indra became the lord of gods through the strong policy of activity. He points out that a king of active life excels over one who only talks. In this respect even mere intelligence of the king is of no use if it is not followed by activity. He advises the king to follow the policy of strong activity and deal with each potential enemy very cautiously; for, the position of the enemy is also a factor of considerable importance for the king (12.58.14-18).

(2) Br̥haspati advocated the use of magical missiles in the warfare and the members of his family such as Droṇa and Aśvatthāma fought in the battle. Droṇa commanded the army of the Kauravas. In the whole range of the Brahmanical families we find only the members of the Bhṛgvaṅgiras family mastering the technique of warfare and taking active part in it. No other priestly family seems to have attained

excellence in this respect. These Bṛhgvāṅgiraṣa teachers fought for the sake of their kings, whose *purohitas* they were. In this connection it may be noted that Bṛhaspati was the *purohita* of the gods and Śukra Bhārgava was of the Asuras. Both of them were the famous teachers of politics, and knew the technique of warfare. They designed the arrangement of the armies on the battlefield. In the fight between Rāma and Rāvaṇa, Rāma arranged his army according to the precepts of Bṛhaspati and Rāvaṇa according to those of Śukra (3.269.5, 6). Arjuna arranged his armies in the *krauñcārūṇa* formations as prescribed by Bṛhaspati (6.50.40). Thus the *purohitas* not only indulged in the magical practices, but were competent to teach the Kṣatriyas in the mode of warfare and the use of the weapons on the battle field. They could do the job successfully, because they themselves were the masters in the science of warfare.

(3) Draupadī in the Āraṇyakaparvan, refers to the Nītiśāstra of Bṛhaspati, while discussing the nature of *dharma* and the duties of a man (3.33.57).

(4) In the dealings of a king, Bṛhaspati advocates the policy of conciliation. To illustrate the relative values of conciliation, use of money, punishment and fifth-column activities, Bhīṣma quotes a dialogue between Indra and Bṛhaspati. Bṛhaspati here points out that out of the different means for securing one's object, conciliation is the only means of securing victory and of being respected as an authoritative person. A person putting on a gloomy appearance and sitting with knitted eyebrows, is indeed hated by all. On the other hand if he puts on a smiling face and pleasing countenance, and speaks in simple and pleasing words, he is liked by all. Thus Bṛhaspati speaks of the great value of the enchanted atmosphere of the pleasing manners and expression. A man of pleasing manners and expression secures what one would not get even by punishment (12.84.1-11*).

(5) At 12.103.1-53* Bṛhaspati tells Indra how a king should behave towards his rivals. He points out that quarrelling with the enemy does not always lead to success. To avoid quarrelling, the king must always practise forbearance. He should check any sentimental outburst against his enemies. With a prospective hope of conquering the enemy, the king may become humble before him, inspiring confidence in him. But when an opportunity comes, he should attack him. He should always foster discontent in the country of the enemy by means of a regular system of spies. He should, if necessary, bribe the ministers of the enemy. With the help of his priest, he should even practise witchcraft to destroy his enemy. He should employ even his own ministers or trusted men on the secret mission of spying and thus affect the morale of his enemy. All these are the fifth-columnist activities, so well known

in the recent world war. Br̥haspati thus advocates a strong system of spies, manned by trusted men, fifth-columnist activities and even practice of witchcraft to win the enemy. Referring to the nature of true friendship, he points out that friendship demands absolute mutual sympathy between the friends in all matters.

(6) Br̥haspati advocates the strong and righteous rule of the king, which alone is the root cause of the prosperity of the people. The strong and powerful king alone can inspire awe among his people and check lawless elements in his kingdom. The kingship is an absolutely essential institution as much as the luminaries in the sky. For want of the king there will be utter lawlessness, disorder and persecution of the weak by the mighty and of the religious by the irreligious. Without him the whole social order would crumble and religion would be at stake. The effects of the weak king can be seen perpetrating even to the families. The youngsters in the family would not obey the seniors. Immorality would prevail. People would not respect the social institutions like marriage. There would be inter-mixture of the castes. The country would soon be in the depth of the economic depression. Therefore the king must rule supreme. He is not an ordinary man, for he is made up of the portions of Agni, Āditya, Mr̥tyu, Vaiśvānara and Yama. Thus according to Br̥haspati the king is a Divinity. This is the doctrine of Aṅgiras. Br̥haspati the son of Aṅgiras advocates the same doctrine (12.58.59*).

(7) At 12.124.19.35,* Br̥haspati instructs Indra in the desirability of having good moral character. Br̥haspati also tells him that true knowledge alone leads one to salvation.

(8) Br̥haspati advocates easier and less expensive substitutes for the difficult and more expensive sacrifices. He tells that a gift of a cow, land or gold to the Brāhmaṇas removes all sins and defects. He values the gift of a fertile land to the Brāhmaṇas as equivalent to the sacrifice of the lives of many heroes on the battle field and the actual performance of sacrifices. It is to be noted that in the transition from the Vedic religion of sacrifice to the *ācārādharma* of the epics and the *purāṇas*, the Aṅgirasas play a very important part in laying down simple equivalents for the cumbrous sacrifices. They are within the reach of an average man of the society and equally efficacious as the sacrifices. Br̥haspati thus advocates the practice of offering gifts to the Brāhmaṇas to get rid of the sin and to secure salvation (13.62*).

(9) While describing the rotating wheel of the worldly existence (*saṁsāracakra*) to Yudhiṣṭhira, Br̥haspati tells that the human being alone is responsible for his actions and must reap their fruits. Therefore he must be very cautious about his behaviour. When he dies, only his good deeds follow him, leaving behind him all relatives.

Equipped with *dharma* he goes to the heaven, and with *adharma* he goes to hell. The five elements along with their presiding deities constitute the body of a man. Even though the body perishes, the divinities remain to witness the good and bad actions of man. These divinities enjoy food swallowed by man and produce the seed from which the human beings are born. By the practice of *udharma*, a man obtains a number of births and deaths and when the deeds are exhausted by their fruition, he is again born as a human being. The *adharma* results not only from the physical actions, but also from the mental ones. As a result of these mental and physical sins he gets many ugly births and consequently goes to hell. He, who expiates his sins and confesses them to a pious Brāhmaṇa, becomes sinless. The gift of food or any article to a Brāhmaṇa also removes the sin. Brhaspati also tells that non-killing is the best religion. Non-killing, performance of the Vedic rites, meditation, control over the senses and service are the five doors of *dharma*. The practice of non-killing leads one to the highest bliss. Along with non-killing one also should bear in mind the oneness of the soul and piety towards all. In the daily behaviour one must bring into practice all these tenets of *dharma*, and must avoid eating flesh and drinking wine. A person observing these principles is actually performing a horsesacrifice and practising penance⁴⁷ (13.111-113*). Brhaspati is also an author of a work on Arthaśāstra (13.39.10-11*).

Brhaspati spent his whole life in the practice of the *brahman* (the Ṛgvedic hymns, the sacrifice or magic). He practised penance and controlled his senses. Thereby he was valued by the gods (5.29.13).

Brhaspati, the son of Aṅgiras, is associated with the cult of Agni. He is the *purohita* of the gods. His descendants are the teachers of magical missiles and skilled warriors, helping the kings. Brhaspati is the celebrated teacher and author of political science and skilled in the formations of the army on the battle field. He is the teacher and proponent of the *nārāyaṇīyadharma*, founding the religion of devotion and performance of the Vedic sacrifices without killing victims. He is also authority on social, religious and philosophical matters vitally affecting the life of the people. We feel in his teaching the urge of preserving the old Vedic religion in the new garb to suit the changed circumstances. His teaching of *ahimsā* and the conception of moral good seem to anticipate the Jain doctrine and in advance incorporates them in the Vedic religion.

I have described elsewhere the part played by Brhaspati in the Rāmāyaṇa.⁴⁸

47. Brhaspati actually advocates here the principles as were taught by Lord Mahāvira, the founder or reformer of Jainism.

48. See my paper on the authorship of the Rāmāyaṇa, *Bombay University Journal*, XII, part II, 1943.

We have thus taken the bird's eye view of the activities of this Āṅgīrasa Teacher, Br̥haspati from the Vedic to the epic period. Br̥haspati must have started the priesthood of Agni, composed and sung the *sāmans*. He was then taken to be the lord of *brahman* (Brahmaṇaspati). The *brahman* stood for magic also. So he was the author of the hymns and practice of magic (the *brahman*). His descendants followed his example by becoming the *purohitas* at the court of the king. Thus the identification of Br̥haspati with Brāhmaṇas and Indra with Kṣatriyas became complete. In the Brāhmaṇa religion of sacrifice, Br̥haspati became the lord of sacrifice too, for sacrifice was the *brahman*. He started the *vājapeya* sacrifice, which is the same as *br̥haspatisava*. The office of the *purohita* was maintained by the members of the Āṅgīras and Bhṛgu family. As the *purohitas* of the kings, they became their guide, philosopher and teacher of politics and religion. All these descendants must have looked with admiration and pride at Br̥haspati, who started the practice of officiating priests with the kings. Their descendants collected together the family lore and traditional teachings of Br̥haspati and glorified him. We cannot imagine that Br̥haspati lived for all these years. But out of admiration for the first *purohita*, the Bhṛgvaṅgīrasas must have made Br̥haspati as their mouth-piece for propagating their doctrines for the preservation of the *sanātana*dharma (the traditional religion) on the new model, incorporating many new religious doctrines and deities and thus widening the scope of the old Vedic religion.⁴⁹

49. For the position of Br̥haspati in the Dharmaśāstra literature see KANE, *History of Dharmaśāstra*, Vol. I, pp. 123-126 and 207-213.

THE ANTIQUITY OF GLASS BANGLES IN INDIA

By

H. D. SANKALIA

Glass bangles, particularly of the type mentioned in this article, do not seem to be more than 600 years old in India. Such bangles of glass probably first came into existence in the 14th century A. D. when the Persian Muslims established themselves in India, partly as soldiers of fortune, and partly as artists and craftsmen.

Some kind of hand or arm ornament, called by its shape, the material used in it and its position (on the arm or hand), as armlet, wristlet, bracelet or bangle¹ for decorating the body is known in society—primitive and civilized—for several thousands of years. Bangles of chank (*śaṅkha*), and various kinds of soft and semi-precious stones were current in Europe during the New Stone Age,² and during the chalcolithic times in Crete,³ Mesopotamia,⁴ and Egypt.⁵

Originally it was worn both by men and women. Until very recently some kind of hand or arm ornament, called variously *kaḍū*,⁶ or *kallū*, *pañhochi* (wristlet or bracelet) either solid or flexible, of gold or silver was worn by boys and men in India. However from the time of the *Mahābhārata*, a *śaṅkha valaya* (chank bangle) as the story of Bṛhannaḍa⁷ indicates, had come to be regarded as a sign of femininity. This tradition has survived through the mediaeval (when a Rajput for his cowardly conduct in war was presented with a pair of bangles) to the modern times and was witnessed during the Civil Disobedience movement.

1. The word is Bāṅgaḍī (Gujarati), Bāṅga (Punjabi), Bāṅgaḍī (Marathi). According to HOBSON-JOBSON, p. 60, "The original word properly means a ring of coloured glass worn on the wrist of women; (the *chūri* of N. India); but bangle is applied to any native ring-bracelet" etc. The earliest reference in English language, known to it, is of 1803. According to Dr. KATRE, the word may be derived from Sanskrit *Vakra*: bent, or crooked, Pk. *Vaṅka*—(already Sk. *Vaṅku*), which would become in the North-Western Prakrit dialect *baṅga*. From this it seems to have been borrowed by the Western Prakrit dialects, like Gujarati and Marathi. The dictionaries give no pre-Muslim references. It seems therefore that the word is of later growth.

2. Childe, GORDON, *Dawn of European Civilization*.

3. GLOTZ, *The Aegean Civilization* (1925), p. 80-81.

4. DELAPORTE, *Mesopotamia* (Babylonian and Assyrian civilization), p. 196 & 337.

5. GLANVILLE, *The Legacy of Egypt*, p. 98.

6. Perhaps these were so from very early times. Dr. KATRE kindly draws my attention to a remark of Patañjali, where he says that *kaṭaka* was made of gold.

7. I am obliged to my colleague Dr. I. KARVE for pointing out this story, *Virāta Parva* (Critical Ed.), IV. 40. 23. We are told therein that Arjuna who had so far assumed the dress of a dancer discarded it and along with it the *Valaya* or *Śaṅkhacudā*.

But a *valaya* (bangle) was not only a sign of femininity. For a married woman, at least from the times of Hāla who composed the *Gāthāsaptasatka*,⁸ a *valaya* was also a characteristic showing that her husband was alive. (*Avihavā lakṣhaṇa valaam*). Of what this *valaya* was made, we cannot say for certain. Probably it was made of chank or lac.

Nowadays such a position is enjoyed by the glass bangle in Hindu society. If it breaks in daily life when the husband is alive, it is not to be called "broken". A special word or expression has to be used for such a broken bangle. Gujaratis describe it with the expression "*Nandavaī gai*", meaning, probably, that the bangle is jingling; the corresponding expression in Marathi is "*Vāḍhaleli*" signifying, probably, that it has "increased". In this conventional, euphemistic usage there is implied reference to the custom of breaking a widow's bangle (by her own hand) as soon as the husband is dead. Thus in a married state a (glass) bangle is supposed to be "unbreakable". And it was for this reason that one of the expressions used in blessing a married woman was to describe her as having "*vajracūḍāmaṇi*", one wearing *cudā* (bangle) of unbreakable chank-shell.

Glass bangles seem to have acquired in Hindu social life such a high position during the Muslim and post-Muslim period. For research during the last two years has shown that glass bangles probably first came to be made in the Deccan (India) during the Bahmani period (A. D. 1347-1525).⁹

We have two kinds of archaeological evidence for the above statement. The first is negative. As said earlier the bangle as an object for decorating the body goes back to Neolithic times. In India the earliest specimens so far found belong to the Indus Valley Culture, found from Harappa, Mohenjo-daro, and other sites in Sind. These bangles are made of either gold, ivory, bone, chank-shell or clay. Other specimens found after an interval of about 2300 years, recovered from excavation at ancient sites of Takṣaśilā, Pātaliputra, Bhita, Sanchi, Bairat, Bairh, Amreli (Kathiawad), Paithāṇ, Kolhapur, etc. are also of similar material or of lac. From a few sites, pieces of glass bangles have been obtained, but since these are surface finds for a chronological study these are useless.

References in literature or shapes and types of bangles suggested by paintings in the Ajanta, Bagh and other caves, or the sculptures from

8. *Ed. by WEBER, (Leipzig, 1881), p. 250.

9. Other bangles, of gold etc. are not known to be broken. Possibly because, being of precious metal, they are allowed to remain with the widow as her property. As such some widows in aristocratic and richer classes are now-a-days wearing gold bangles, but the Hindu religion strictly does not permit it.

Barhut, Sanchi, Mathura, Amaravati¹⁰ and Nāgārjunakonda¹¹ prove merely the popularity and antiquity of the bangle as an ornament used by women and men. These do not indicate as a rule the material used in the ornament, though it may be guessed in some cases. These comprise gold, rarely silver, pearls, chank shell, lac and terracotta, all the materials, of which specimens have been obtained from archaeological excavations.

In no case it is possible to single out any specimen as made of glass. Thus the existence of *glass* bangles prior to the 14th century cannot be proved either archaeologically or from literature, sculpture and paintings.

On the contrary definite archaeological evidence was obtained from the excavations conducted at Kolhapur in 1945-46 that the glass bangle industry was introduced in the Deccan in or about the Bahmani period.

No less than 10 natural soil layers and 5 structural periods were unearthed in these excavations. All the specimens of glass bangles—and these could be counted in hundreds—were located in layer three consisting of *Pāṇḍhri Māṭī*, a soft, yellowish brown soil, formed by decomposed mudwalls and other debris.

These mud walls were of two building periods, the top one dated on the evidence of coins found in association with it, to the Bahmani period; the one below to the immediately preceding Yādava or Śilāhāra. Practically all the glass bangles, wires, and glass slag were found from the Bahmani layer, and none from the layers below it, whereas the Bahmani layer itself was sealed by a thick layer of riversilt, and this in its turn by large rubble stones and top soil.

The presence of glass wires, of incomplete or rejected bangles and glass slag show that the bangles were manufactured on the spot and not imported from elsewhere. Its stratigraphical position indubitably enables us to place it in the Bahmani period.

Bangles of the type unearthed at Kolhapur had been found by FOOTE and others before in the Deccan and Karnatak: at numerous places in Bellary District,¹² at Maski, Kadkal, Paithan (Hyderabad State), Khānāpur (Satara), Maṅgaḷveḍhā (Sholapur¹³) and Chandravalli (Mysore State), whereas Sir Aurel STEIN had found them in his explorations of Seistan, Baluchistan and the Indo-Iranian border.

10. SIVARAMAMURTI, *Amaravati Sculptures*, (Bulletin Madras Govt. Museum, 1942), p. 111-12, pl. vi.

11. NAIK, "Studies in Nāgārjunakonda Sculptures" *BDCRI*, II, p. 86.

12. FOOTE, *Indian Prehistoric and Protohistoric Antiquities* (Madras, 1916) p. 220-21 pl. 44-45.

13. Part of this information I owe to Dr. M. G. Dikshit,

Before arriving at any conclusion from STEIN's discovery of glass bangles during his explorations in Waziristan and Northern Baluchistan, the territories of Kharan, Makran and Jhalawan comprised within the Kalat State, that is Southern and Western Baluchistan (or ancient Gedrosia, as STEIN calls it), and North-Western India and South-Eastern Iran, it is necessary to record his evidence in detail.

In Northern Baluchistan fragments of glass bangles have been reported mainly from two sites¹⁴: a piece of a black glass bangle at a depth of three feet, along with painted grey ware, copper implements etc. from the mound at Periano-Ghundai (Zhob¹⁵); and similar pieces along with flint scrapers, stone beads and copper from a mound at Dabarkot (Loralai District) "on low levels". But in the cutting D. E. on the same mound at the latter site, iron objects were also found along with fragments of black glass bangles.¹⁶

During the second tour, in Southern Baluchistan, a fragment of dark blue glass, "of uncertain age," was found on the surface of the mounds of Besema and Zayak (Khārān¹⁷); a fragment of a black glass bangle, perhaps from an early stratum, at Turbut,¹⁸ while the precincts of Miri yielded "pieces of glazed pottery of all kinds, ranging apparently from early mediæval Persian ware to Chinese porcelain". Further at Suktagen-dor¹⁹ was found on the surface along with blades and scrapers of flint, stone vessels and bangles of shell, "fragment of an elaborately decorated glass bangle", "composed of three layers (cobalt blue, brown and yellow) fused" together and having "its keel decorated with a row of small raised light blue spots." Another fragment was found in a painted urn, at a depth of 5 ft. from the surface, at Shāhī-tump.²⁰ On the surface of the mound²¹ at Mādak-kalat (Kolwa) numerous fragments of coloured glass bangles were picked up along with glazed pieces bearing arabesque ornamentation and iron implements.

A few fragments of glass bangles showing coloured decoration in relief or inlay were also found in the trial excavations on a mound at Kulli (Kolwa).²² Like similar fragments found at Suktagen-dor and Shāhī-tump, STEIN regarded these as "manifestly imports from a far more advanced region". But since they were found at some depth, he thought them to be old.

At the same site in trench IV was²³ found "a piece of a bangle made of very dark glass and ornamented with fine relief spirals in different colours", along with terracotta figurines, a small copper fragment and pottery, plain and painted.

14. STEIN, *Archæological Tour in Waziristan and Northern Baluchistan*, MASI 37. p. 440-41.

15. Ibid., p. 60.

16. Ibid., p. 61.

17. STEIN, *Archæological Tour in Gedrosia*. MASI. 43. p. 34.

18. Ibid., p. 55.

19. Ibid., p. 63-64.

20. Ibid., p. 93.

21. Ibid., p. 111.

22. Ibid., p. 123.

23. Ibid., p. 125.

During the explorations in Persian Makran STEIN noticed on a small, flat, mound near the Castle of Jamshed, Giti,²⁴ the ground "strewn with plentiful fragments of glazed pottery, relief decorated ware, and glass bangles". The glass bangles showed great variety of colouring and are often decorated with 'jewels' in relief on a raised keel.

It is worth noting that STEIN regards the glazed ware as belonging to mediaeval times, whereas according to R. L. HOBSON such a pottery was of Persian manufacture of the 9th to 10 century A.D.

At Bāmpur²⁵ two fragments of a glass bangle were found at a depth of 8 ft., in what looked like a Muslim grave.

When elsewhere at Bāmpur²⁶ some more pieces were found than STEIN observed, "the discovery of several fragments of glass bangles, inlaid in colours, on levels of 2 and 3 feet, raises an interesting problem. Their association here with prehistoric remains might be subjected to doubts were it not that glass bangles of a closely corresponding type are attested for quite a series of chalcolithic sites from Seistan to Kulli in Kolwa and Sutkagen-dor. Several of the decorated glass bangles found at different depths of the trench have been subjected to careful examination by Mr. Horace C. BECK, without any definite conclusion being derived from it as to their age". (According to BECK the bangle could not be older than 1500 B.C.). STEIN further adds, "It deserves to be noted that no distinct difference in the make of the glass was traced between the fragments from stratified layers and the numerous specimens found on the surface of the Bāmpur site".

At Chāh Husainī²⁷ a fragment of a black glass bangle inlaid with a brilliantly coloured pattern was found at a depth of 16 ft. along with pottery etc.

Some fragments of decorated glass bangles turned up also at Sūrkh-qualāt²⁸ and at other prehistoric sites. While along the Persian Gulf coast, on a site²⁹ which STEIN considers to have undergone a prolonged occupation from early Islamic times, were found pieces of glass bangles with small raised spots of yellow and green, besides glazed ware and porcelain.

As the above record shows STEIN found glass bangles of varied types (simple) black, coloured, black with inlay work, and polychrome (several coloured bands fused together with beads on the uppermost band), in association with :

- (i) painted pottery, stone implements, copper fragments etc. probably of chalcolithic age ;

24. STEIN, *Archaeological Reconnaissances*, (London, 1937), p. 82-85.

25. *Ibid.*, p. 106.

26. *Ibid.*, p. 109, pl. x. 418.

27. *Ibid.*, p. 128-29. pl. x. 47-553.

28. *Ibid.*, p. 140.

29. *Ibid.*, p. 197.

- (ii) painted pottery, iron implements etc.
- (iii) glazed ware, China ware, plain and painted pottery, and other objects of early mediaeval times.

This association in a large number of cases was merely on the surface. Only at four sites Shāhi-tump, Kulli, Bāmpur, Chāh Husaini were solitary pieces found at some depth in trial excavations.

On the strength of this evidence alone STEIN was inclined to assign these solitary bangle pieces to the chalcolithic period, though he himself had often said, as quoted above, that their antiquity might be doubted; that they seemed to be imports from advanced regions, and that they probably were of the same age as the glazed ware.

BECK³⁰ who examined the specimens from Bāmpur was definitely of the opinion that these glass bangles could not belong to the chalcolithic period, and at the earliest they might belong to 1500 B.C. While taking an overall view of STEIN's finds, (the nature of his excavations, the number of finds, and their association), it would appear more probable that the glass bangles are of the same age as the Persian glazed ware, that is to say, early mediaeval times (9th-10th century A.D.).

In fact it is to the same impetus which gave birth to beautiful Persian glazed pottery that we should ascribe the origin of the glass bangles. Here it is necessary to recall that numerous fragments of coloured glass bangles, some exquisitely inlaid, were found in association with Persian glazed ware and China ware at Miri, Mādakkalat (Kolwa), Giti (Persian Makran) and Surkhqalat, whereas only a solitary fragment was found in the excavation at Bāmpur, Chāh Hūsaini, Kulli and Shāhi-tump. These solitary pieces might have fallen down from the surface of the mound in the chalcolithic layer, or the layer in which it was found might itself be disturbed. Until a true stratigraphic excavation is undertaken, the mere fact of the depth of a find could never be conclusive evidence of its antiquity. It is not a little surprising that HARGREAVES who conducted more systematic excavations at Nāl and Mustung³¹ does not mention a single occurrence of a glass bangle.

Prior to our excavation at Kolhapur and elsewhere such bangles had been found together with Andhra or Sātavāhana coins, and still earlier antiquities. And it was thought that the bangles too belonged to that remote period. But during the systematic and stratigraphic excavations hundreds of pieces were found in the Bahmani layer and not a single piece in the subsequent layers.

30. BECK, *Ancient Egypt*, 1934, p. 13.

31. HARGREAVES, *Excavations in Baluchistan*, *MASI*, 35.

We now arrive at a point which, I think, will clinch the issues. Some of these Kolhapur and other (surface) Deccan bangles are identical in respect of the nature of the glass (which is opaque and not transparent as in modern bangles), its colour, and technique of decoration with those found by STEIN. In fact the pieces noted by STEIN from Suktagen-dor, having three layers (cobalt blue, brown and yellow fused together, and having its keel decorated with a small raised spot and others) could as well pass away as finds from Kolhapur.

Such an identity in technique of manufacture and not merely in form suggests two alternatives : First that the art of making such bangles was known in chalcolithic times in Iran or an adjacent country and thence was introduced into India (the Deccan), in early mediæval times, that is, after 3000-4000 years, (because so far no site in north India, either Maurya or Gupta or later is reported to have yielded such glass bangles).³²

Or the second that the art first came to be known in Iran, along with that of glazed pottery, to which it is allied, in about the 9th-10th century A. D. and from there it gradually spread to India in about the 13th-14th century, with travellers—traders, craftsmen, and soldiers—who temporarily occupied the same mounds along the ancient highways, which were inhabited during the chalcolithic and early historic times.

Such a migration of the art of glass bangles is most probable when we remember that many of the monuments built by the Bahmani kings, viz. the Jāmi Masjid at Gulbarga, the Chānd Minar at Daulatabad and the great college of Mahmūd Gāwān at Bidar were the works of Iranian craftsmen.³³

It is also about the 12th-13th century that we have the first literary references to the manufacture of glass in India, as recently shown by Prof. GODE.³⁴

A survey of the present distribution of the bangle industry in different parts of India³⁵ also shows that the craft was mostly in the

32. This point needs to be emphasized because Manoranjan GHOSH (*JBORS.* X. 194) has pointed out that a glass flask, and some fragments of glass found at Taxilar have been dated by Marshall 6th cent. B.C. whereas glass seals were found at Pataliputra. Ghosh also cites references from *Śatapatha Brāhmaṇa*, *Vinaya Piṭaka*, and the *ArthaŚāstra*, to *Kācha*, which if they do refer to glass would take the antiquity of glass to the 4th—8th century B.C.

33. Cf. *Cambridge History of India*, III. p. 629. Persia played a prominent part in the development of their civil architecture. Mahmūd Gāwān was himself a Persian.

34. GODE, "The Use of Kāca or Glass in Indian Pharmacy." (Between A. D. 1100-1800). *Bhāratiya Vidyā*, Nov. 1946.

35. *Reports on the Industrial Survey of United Provinces ; Reports of Survey, Cottage Industries*, Madras. I am indebted to Prof. D. R. GADGIL for lending and drawing my attention to these reports.

hands of Muslim families who practised it as a cottage industry. This is probably because the craft was first introduced by Iranian Muslims, and has remained with their brethren for all these centuries.

As far as Kolhapur is concerned the stratigraphic evidence is conclusive that the glass bangle industry was first introduced in the 14th century, during the Bahmani rule in the Deccan.³⁶ It is more than probable that it was so elsewhere in the region,³⁷ and other parts of India. Small but systematic and wide-spread excavations alone can however decide the issue.

36. Full details about the technique and types of these bangles will be published in the report on these excavations.

37. A copy of the article was sent to Dr. R. E. M. WHEELER, the Director General of Archeology in India. He very kindly pointed out to me that a few very plain monochrome glass bangles were found in the Andhra layers at Brahmagiri. Later specimens of these were sent to me for study. The bangles are identical with the plain types found in the Bahmani layers at Kolhapur. This would imply that either there is an overlap at Kolhapur or that the few pieces at Brahmagiri are of a later period. If we accept the first alternative, then the antiquity of the glass bangle of the simple type is to be pushed back to the Andhra period. To have a definite idea of its age, it is necessary that excavations are conducted at the several sites mentioned above.

A CRITICAL ANALYSIS OF MAHẒARS

(A.D. 1400-1800)

By

V. T. GUNE

A MAHẒAR is a decision of a MAJLIS or deliberative body, composed of the local government officers (=the Diwān); and the indigenous officers and landholders (=the Gota).

The length of a Mahẓar varies from 3 to 15 feet and breadth from 4 to 6 inches. It is prepared by fixing together short pieces of hand-made paper and the joints are marked with seals on the back side. The ink used for writing is deep black and sometimes black-brown. It is always written in Marathi (Modi). The form of the Modi script changes from period to period. Sometimes a brief summary of its contents is given in Persian at its very beginning.

From the point of its contents it may be divided into two parts: the one representing the Majlis in whose presence the award is passed, and the other dealing with its subject. The former records in detail the place of Majlis, the members of Majlis both from the Diwān and the Gota, according to their rank and their respective designations, native places and seals; while the latter confines itself to the subject proper and the nature of the subject determines its form.¹

FORM OF A MAHẒAR :—

Persian gist,

Seals of Chief Officers.

THE HAZEER MAJLIS

Place and date ;

Names of the members with their respective designations, native places and seals etc., in a fixed order.

The Diwan or Rajmudra

Of the local government officers and servants such as, Qāxi, Havāldār, Mujumudār, Nighāvan.

The Gota

Of the indigenous heads of the division—Deshmukh, Deshakulkarni.

Of those of the mart—Shete Mahājan, Chaudhari.

Of the village officers and servants—Mokadam, Kulkarni and the 12 Balutās.

Of the landholders and other tenants in the villages.

Of the different traders of the bazar—the 28 Khooms.

The Brahmasabha

Of the learned Brahmins.

MAIN BODY OF A MAHẒAR

.....
.....date and ending formula. (Seal)

1. In all 155 Mahẓars are analysed. Of them about 28 are marked as 'Tāliqs' or copies.

CLASSIFICATION OF MAHĀZARS, ANALYSED ACCORDING TO THEIR SUBJECT MATTER :—²

(i) Of a written agreement given by the Gota conjointly to a person for the performance of certain duties such as of a head-man or of a record-keeper; towards the village. Nos. 79, 85, 87, 92, 105, 141, 142, 144 = 8.

(ii) Of a formal confirmation by signature on behalf of the Gota concerning different transactions of local importance. Nos. 34, 39, 41, 58, 59, 64, 78, 91, 98, 113, 121, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 139, 143 = 20.

(iii) Of a public attestation by a number of persons particularly the Gota professing to be cognisant of the circumstance of the case. Nos. 76, 80, 89, 94, 95, 104, 108, 110, 111, 112, 118, 121, 124, 125 = 14.

(iv) Of a collective agreement and representation. Nos. 73, 83 = 2.

(v) Miscellaneous. Nos. 1, 102, 106, 123 = 4.

(vi) Of the decisions of disputes; in all there are 101. Of them 90 are the unanimous awards of the Diwān and the Gota. The remaining 11 are of the nature of arbitration and granted by the Gota alone.

FURTHER CLASSIFICATION OF MAHĀZARS OF DISPUTES :—

I. Of inheritable rights, property, emoluments etc. (= Haqs), privileges and perquisites (= Mānapāns) of an office or trade forming part of an indigenous establishment of a district (= Paraganā) or village (i. e. of Watans) :—

(i) Of a Paraganā headman (Deshamukha). Nos. 20, 21, 131, 132; about partition, 43, 60, 67, 74; about elderly rights, 82, 88, 95, 126 = 12.

(ii) Of a Paraganā record-keeper (Desha Kulakarna or Deshapānde). Nos. Desha Kulakarna and also gaon or village Kulakarna—6; Deshapānde—10, 19, 25. Deshapānde and gaon-Kulakarna—28, 54, 62 = 7.

(iii) Of a village headman (Mokadam)—2, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 63, 72, 77, 81, 93 (elderly rights and 'plough'), 97, 101 (partition). 136 = 21; (Pātilki)—3, 12, 13, 18, 46, 65, 75, 90, 99, 115, 120, 140 = 12.

(iv) Of a village record-keeper (Kulakarna) Nos. 17, 107, 137, 148 = 3.

(v) Of a village astrologer and record-keeper (Jyotish and Kulakarna) Nos. 35, 61, 66, 70, 85, 103 = 6.

(vi) Of a chief potter's elderly rights (Kumbhār Mehatarki, Vachilapan), 51.

(vii) Of a gardener, 109.

(viii) Of a Mirāsi Naiki, 55.

2. Of the 155 Mahāzars analysed those marked with definite years are classified in the following pages. In all they are 149.

- (ix) Of a village watchman (Mahār Mehatarki), 68.
 (x) Of a Prefect of a Mart (Shete), 9, 22 = 2.
 (xi) Of other officers of a Mart ;
 Of a Pānasarā, 57 ; Of a Gāvadā, 116 = 2
 (xii) Of a Public Censor (Dharmādhikāri) Nos. 7, 29, 38, 40, 42, 56, 69, Of a priest (Grāmopādhi) 4, 5 = 9, in all, 79.
 II. Of a landed property Nos. 25, 71, 85, 100, 133 = 5.
 III. Of a movable property Nos.
 11 (gifts of funeral rites) ; 15 (money dispute) = 2.
 IV. Of a boundary dispute Nos. 8, 14, 16, 23, 26, 36, 49 = 7.
 V. Miscellaneous Nos. 48 (purification) ; 119 (marriage) ; 117 (crime) ; 114 (partition) ; 145, 146, 147, 149 = 8.

CLASSIFICATION ACCORDING TO DIFFERENT PERIODS IN THE HISTORY OF MAHĀRĀSHTRA :—

Period I;	A.D. 1300-1347 = 1
„ II;	A.D. 1347-1500 = 1
„ III;	A.D. 1500-1650 = 58
„ IV;	A.D. 1650-1700 = 59
„ V;	A.D. 1700-1750 = 28
„ VI;	A.D. 1750-1800 = 2.

CLASSIFICATION ACCORDING TO SEASONS :—³

Hot season—36;

Fālguna—6, Chaitra—6, Vaishākha—7, Jyeshtha—17.

Rainy season—39;

Āshādhā—3, Shrāvaṇa—14, Bhādrapada—7, Āshvina—15.

Cold season—48;

Kārtika—9, Mārgashīrsha—14, Pausa—8, Māgha—17.

CLASSIFICATION ACCORDING TO THE PLACES OF THE MAJLIS :—

(i) Of Maḥḥars of disputes :—

Of a Paraganā (district place) Nos.⁴ 2, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 16, 17, 19, 22, 27, 28, 33, 35, 38, 45, 48, 50, 55, 56, 57, 61, 66, 75, 77, 81, 88, 99, 100, 103, 115, 120, 125, 137, 145.

Of a Tarf, Karyāt or Thānā (Taluka place) Nos. 3, 15, 26, 37, 65, 68, 72, 140.

3. Of the 149 maḥḥars only 123 are marked with dates in detail. See "Time Analysis."

4. The size of these administrative Units was smaller than that of the modern District or Taluka.

Of a Kasabā (place of a mart) Nos. 29, 44, 51, 52, 67, 69, 84, 93, 109, 116, 117, 136, 146-49.

Of a fort Nos. 10, 20, 21, 36, 40, 42, 43, 46, 47, 53, 62, 63, 131, 132.

Of a Thal (place known for deciding suits) Nos. 5, 18, 32, 71, 90, 95.

Of towns and villages Nos. 11, 82, 97.

Of holy places Nos. 85, 114.

Of which places could not be determined Nos. 8, 14, 23, 24, 25, 30, 31, 49, 54, 60, 70, 74, 101, 107, 119, 133.

(ii) Of other Maḥẓars :—⁵

Of a Paraganā Nos. 127, 128, 138; 76, 80, 94, 104, 125; 73, 83, 123.

Of a Tarf or Karyāt Nos. 79, 141; 41, 91, 143; 89.

Of a Kasabā Nos. 78, 113, 106.

Of a fort Nos. 142; 34, 58, 110, 111.

Of a village Nos. 86, 87, 92, 130; 112, 118.

Of which places could not be determined Nos. 105; 39, 59, 64, 98, 122, 129, 134, 135, 139; 96, 108, 121, 124; 1; 102.

Thus the system of management of local affairs, both public and private, through Majlis and by granting Maḥẓars extended all over the table-land of the Deccan and even in some part of the Konkan. It was a remarkable product of the political and social conditions of the period. It provided an instrument of government that linked together the two administrative units of local government—The Diwān formed of the local public officers and the Gota consisting of the indigenous officers and landholders. It, therefore, represents in it an excellent mixture of the Muslim and indigenous institutions of local administration. The office of Qāzi might have been responsible for its development under the Sultans of the Deccan.

All problems of local interest, whether administrative, social or religious, were treated as a subject for Maḥẓar.

The study of Maḥẓar and especially of the Majlis represented in it, is thus highly important to the institutional history of Mahārāshtra. An attempt is, therefore, made in the following pages to analyse the published and also a few unpublished Maḥẓars into four groups as under :—

Group [अ]—Reference, date, outward form of the document.

„ [आ]—The subject.

„ [इ]—A detailed analysis of Majlis.

„ [ई]—Remarks; selected quotations etc.

5. The order of these numbers varies according to the classification given on p. 261.

संक्षेप व त्यांचें स्पष्टीकरण

परिच्छेद—

[अ] = महजर-संदर्भ ग्रंथ, तारीख व महजराचें वाद्य स्वरूप.

[आ] = विषय अथवा व्यवहाराचें स्वरूप.

[इ] = हाजीर मजालसीचें (सभेचें) पृथक्करण. सभासदांचें वर्गीकरण शक्यतों मूळ क्रमानुसार केलें आहे. बहुतेक सर्वत्र त्यांचा नामनिर्देश गाळला असून हुदा व सही निदर्शक चिन्ह विशेष येवढ्यांचाच उल्लेख केला आहे. सदरील काळांत मुसलमान हे सत्ताधारी असल्यानें त्यांचें जातिवैशिष्ट्य लक्षांत यावें म्हणून सभासद मजकुरांचे हुद्यापूर्वी X असें चिन्ह घातलें आहे. एकूण सभासदांची संख्या क्रमशः स्पष्ट व्हावी म्हणून, हुद्याच्या प्रारंभास अथवा पुढें अंक घातलेत. राजकीय विभागांपुढेंहि असे अंक कांहीं ठिकाणीं घातलेत.

[ई] = वैशिष्ट्य व महत्त्वाचे उतारे.

शब्द—

अ. = अष्टकोनी; का = कसबा, कर्पात; चि. = चिन्ह, सही निदर्शक (कांहीं ठिकाणीं असें चिन्हविशेष हुद्यास जोडून कंसांत दिले आहेत); ता = तर्फ; निा = निशाणी अथवा सही वाचक चिन्ह विशेष; देशकुा = देशकुलकर्णी; पा = परगणा; पौ = पैकी; प्रा = प्रगणा अथवा परगणा, प्रांत; ाहाये = परगणेहाय, परगणानुक्रमें; फा. = फारसी; वा. सही = वाळबोध सही; बिा = बिकलम, तपशीलवार; म. = मराठी; मानिहाये = महालानुक्रमें; मार = मजकूर, उपरिनिर्दिष्ट (पा मार = परगणा मजकूर, पूर्व निर्दिष्ट परगणा, तामार = सदरहूप्रमाणें); मु. = मुद्रा; मुा = मुकाम; वा. = वाटोळा; बिा = विरुद्ध; वो = वेदमूर्ति; शि. सि. = सिका; सा = संमत, तर्फ.

प्रमुख संदर्भ ग्रंथ—

पे. सं. सा. = ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य.

म. इ. सा. = मराठ्यांच्या इतिहासाचीं साधनें.

शि. च. सा. = शिबचरित्र साहित्य.

संकीर्ण. = अप्रकाशित महजर, भारत इतिहास संशोधक मंडळ संग्रह, पुणे.

— १ —

[अ] भारत इतिहास सं. मं. इ. वृ. श. १८३५, पृ. ३४२; शिवचरित्र सा. खं. ५; ले. ११२.

श. १२२५ कार्तिक शु. १ शनिवार, श्रीमुखनाम संवत्सरे; इ. १३०३ आक्टोबर १२; श्री; फारसी मजकूर; नकल.

भा. इ. सं. मं. इतिवृत्तांत, “शक १२५५ श्रीमुखनाम संवत्सरे कार्तिक शु. १” असा स्पष्ट उल्लेख आहे. (= आक्टोबर १०, १३३३ रविवार). संवत्नाम पि. जं. बरोबर जमते. महजराच्या अखेरीस ‘छ २९ जमादिलाखर’ असे आहे, = चैत्र शु. १ श. १२५६; ही तारीख जमत नाही. सुहूर सनाचा उल्लेख नाही. फक्त शक दिला आहे.

[आ] दादजी विन रेजजी हांडे देशमुख प्रा जुन्नर याच्या अर्जावरहुकूम सायाजी विन गोमाजी कडू यास ‘मजलस हजूरने’ प्रगणे चाकणपैकी ८४ गावांची सरदेशमुखी दिली आहे.

[इ] हजीर मजालस.....बिहुजूर तपसील.

मजलसीस ३६ मंडळी हजर आहेत; ३५ जण लष्करी हुद्देदार असून फक्त एकच मोकदम आहे. ३६ मंडळीपैकी १२ व्यक्ती हिंदू असून त्यांत एकजण ‘अहीर’ आहे. या १२ व्यक्तींचा हुद्दा ‘नाईकवाडी’ असा असून त्यांच्याकडे निरनिराळ्या कारखान्यांचे हवाले आहेत. गांव बतनदार मंडळीपैकी मोकदमच तेवढा असून तो सुरसनाबादचा आहे व जातीनें मुसलमान पठाण आहे. महजराच्या प्रारंभी उजव्या बाजूस यापैकी १८ व डाव्या बाजूस १८ अशा एका विशिष्ट क्रमाने या मंडळींचा उल्लेख आहे.

उजव्या बाजूस—प्रथम एकूण १२ ‘खानांचीं’ नावे आहेत; पहिल्याचा हुद्दा ‘हुजराती किनी’ चि. कथ्यार; दुसऱ्याचा ‘हुजराती’ चि. कथ्यार; क्रमांक तीन ते सहा या खानांच्यापुढे “खान बजिरानी नांवाची मोहर” असे शब्द आहेत; सात ते बारा यांचा हुद्दा शिलेदार, त्यांपैकी पांच जणांचे चि. कथ्यार व एकाचे चि. तलवार. यापुढे एकूण ६ नाईकवाडींचीं नावे असून ते सर्व हिंदू आहेत. त्यांत एकजण ‘अहीर’ आहे व एकजण रजपूत असावा, नांव उडाणसिंह; नाईकवाडी हवाला कोठी तराजू; हवाला जामदारखाना चि. बंदूख (!) हवाला; म्यान व्याक चि. (!); हवाले आफतागीर चि. आवदागीर; हवाला अहीर चि. कथ्यार; हवाला जुल्हे;—एकूण १८.

डाव्या बाजूस—प्रथम एकूण ११ खानांचीं नावे, त्यांपैकी चौघांच्यापुढे ‘खान बजिरानी नांवाची मोहर असे.’ एकाचे चि. कथ्यार आहे. उरलेले सहाजण शिलेदार आहेत. त्यांची चि. कथ्यार, तलवार, अर्धचंद्राकृति हत्यार, चि. (!), कथ्यार, कथ्यार, यापुढे ७ जण असून त्यांतील एकजण ‘मोकदम’ आहे. चि. नांगर, जातीनें मुसलमान आहे. उरलेले सहा नाईकवाडी असून ते सर्व हिंदू आहेत. त्यांचे हुद्दे—नाईकवाडी हवाला वाक

(१) चि. शस्त्रविशेष, — हवाला दफतर चि. सुरी; हवाला आफराद चि. सुरी; हवाला पागा चि. पट्टा; हवाला लस्करी चि. कट्यार; हवाला पीलखाना—एकूण १८.

[ई] (१) भाषेवरून पहातां म्हजरा १६ व्या शतकाच्या अखेरीचा दिसतो. (२) म्हजरांत गोतांचा समावेश नाही. लस्करी पथकच सभेस हजर आहे. फक्त एका मोकदमाचा मात्र उल्लेख आहे. देशमुख्याच्या अर्जावरून म्हजरा दिला आहे. (३) देशमुखीच्या मानपानाची अगदी सूक्ष्म नोंद आहे. (४) चाकण येथे मुसलमानांचे ठाणे चौदाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात म्हमद तघलकाच्या वेळेपासून होते असे अन्य पुराव्यावरून निश्चित होते. (५) म्हजराची तारीख कदाचित् चूक असेल, परंतु म्हजरा बनावट नसावा. चौदाव्या शतकांत नव्यानेच मुसलमानांची सत्ता या भागांत प्रसृत होत असतांना हा म्हजरा लष्करांतून दिला असावा. याच म्हजराचे आधारे नाना फडणविसाच्या कारकीर्दीत बतन निर्णय केला आहे. (मं. इ. वृ. १८३५, पृ. ३६४). (६) भा. इ. सं. मंडळाच्या इतिहासांत चिन्ह विशेष जसेच्या तसेच छापले आहेत. त्यावरूनहि म्हजरा बनावट असेल असे वाटत नाही. (७) यावरून मजलस पद्धती दिल्ली मुलतानांच्या राजवटीपासून दक्षिणेंत सुरू झाली असावी.

— २ —

[अ] श्री सरस्वतीमंदिर वर्ष ४ थे, अंक १ ला, श. १८२६; म्हजरा, रवा दिव्याचा.

सुा ८७५, रजव १७; श. १३ ९६ मार्ग. व. ४ रविवार; इ. १४७४ नोव्हें. २७.

फार्सी सिके; फार्सी मजकूर; त्याचा पुढें मराठींत तर्जुमा; फार्सी भाग अमुद्रित.

[आ] भवानजी विनलखमोजी ताकपीर विा रामणा विन तिमणा गवळी मौजे दरुज व कुरोली प्रा खटाव एथील मोकदमी विषयीं वाद. ताकपीर खरा जाहला. गवळी यास रवा लागला.

[इ] खान अलीशानलाजे हजूर हजर माज्यालस तपशील.

सिका—देशमुख पाा खठाऊ.

पाा खठाऊ का मजकूर—देशमुख,

देशकुलकर्णी,

का मार—सेटे (नि. नांगर मोकदम ?); का मार—गावकुलकर्णी व जोशी, सरगु-हो नाईकवाडी; चौगुला; चौधरी (= सुतार सेटे निा तामडी, महाजन निा तामडी, व लोहार) निा किकर; कुभार निा चाक; पोदार निा ताजवा, न्हावी निा परीट निा मुगली. आरसा, महारनिा इलादोर.

भोंवर गांव २४, चे २४ पाटील मोकदम निा नांगर.

एकूण ३८ व्यक्ति. 'खान' सोडल्यास सर्व गांवकीचे अधिकारी हिंदु आहेत.

[ई] (१) “देशमुा ब देशकुा यांनीं सांगितले जे खान अजमसाहेबा पासी येऊन उभा राहून आपली हकीकत जाहीर करणें.” (२) रबा दिव्याचे वर्णन उपयुक्त. (३) “.....यासी कोणी दावा दंद हिलाहरकत करील तो दिवाणचा गुन्हेगार व गोताचा खोटा.....”, याप्रमाणें महजराचा शेवट आहे. यावरून मजलसीतील दोन प्रमुख घटक संस्था ‘दिवाण’ व ‘गोत’ या इ. स. १४७४ पूर्वी अस्तित्वांत आल्या होत्या असें दिसतें. (४) दुर्गादेवीच्या दुष्काळाचा उल्लेख.

— ३ —

[अ] पेशवा दफ्तर, विभाग ३१ नं. २.

सन १५८, श. १४७० श्रावण शु. ५ मंगळवार; महजरांत दिला आहे. इ. १५४८ जुलै १०.

श्री; सिका फारसी; मजकुराच्या आरंभी डाव्या बाजूस ‘दस्त अक्षर सदासिब रघुनाथ कानगो निा सरकार—’ असें आहे.

[आ] मौजे रावेत ताा हवेली प्राा पुणें, या गांवच्या पाटिलकीविषयींचा.

[इ] अजदिवाण ठाणे वेदर; हजीर मजालस मुा आऊंद येथें नवाबसाहेब बाा मज-मुरदीखान सुभेदार मोर्तबसुद. देशमुख देशपांडे पाा पुणें; देशमुख ताा पौडखोरे; देशमुख ताा मुसे खोरे; सिकें प्रांत पुणें; पुंडले जोसी कुलकर्णी, रावेत; ठाणेदार प्राा पुणे पाटील मौजे येलवाडी; कडू ताा चाकण; काजी प्राा पुणें एकूण १० व्यक्ती. व नवाबसाहेब.

[ई] (१) देशमुख देशपांड्यांचीं नांवें मजलसींत प्रामुख्याने आहेत. (२) महजर पूर्ण छापलेला नाही. त्यामुळे वादाचें स्वरूप नीट समजत नाही. (३) भाषेवरून हा महजर १७ व्या शतकातील असावा. मजकूर कदाचित् खरा असेल.

— ४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ९, ले. ३, महजरनामा, नकल.

सु. ९६५ श. १४८६; इ. १५६४.

[आ] मामले चेळलपैकीं कांहीं गांवांच्या ‘वृत्ती’विषयीं उपाध्ये व जोसी यां-मधील वाद.

[इ] हाजीर मजालस, देशमुख व शेटे महाजनानी, व चौधरी यांनीं व मोक्दससरानी मामले मूर्त जावाद. ऊर्फ चेउल.

महजलसींत सुमारे ४५ व्यक्ती आल्या आहेत. हा महजर बालबोर्धीत असून अगदीं अलिङ्गील नकल आहे, अशी संपादकाची टीप आहे. त्यामुळे मजलसीचें पृथकरण केले नाही. असला बरहुकूम नकल असेल असें दिसत नाही.

[ई] (१) कोंकण भागांतील महजर म्हणून याचें महत्त्व आहे. (२) 'चोंघला' हें रूप विचाराई आहे. (३) सभेंत सुमारे १० भटर्जींचीं नांवां आहेत. बादहि 'वृत्तीचा' आहे. (४) सभेकडे तक्रार दाखल केली व सभेनेच निर्णय केला.

— ५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. १८५.

श. १४९२ ज्येष्ठ शु. १ शुक्रवार; इ. १५७० मे ५

[आ] पोसीभट लाटीकर विा विरुक्षभटवेदांती कोल्हापूरचे ग्राम उपाधीकासंबंधीचा बाद. पाठक वेदांती खरे ठरले. पोसीभटांनीं दिवाणांत त्याविषयी कातवा लेहून दिला, त्यावरून हा महजर केला आहे.

[इ] विहुजूर समस्त ब्राह्मसभा तथा राजमुद्राधीक्ष करून समस्त महाजन का अस्ते पाटोळ याचे.

पेशवा	मजुमदार सेकीन मौजे कन्नड
ठाणादार का	—सीवनगी मामले विजापूर
पटेल मोटोल्याचा	चौगला
सेटिया	सेटी
महाजन	समस्तजन व ब्रह्मसभा व बाजे—
कुलकर्णी	—लोक महाजन.
जोतिसी	याशिवाय इतर ६ व्यक्तींचीं नांवां आहेत.
धर्माधिकारी, सिराळे	

एकूण १८ मंडळी सर्व हिंदू; १ पटेल, २ सेटीये, १ चौगला व, इतर असे. ५ सोडल्यास, सर्वजण ब्राह्मण आहेत. महजराचे अखेरीस ९ ब्राह्मणांच्या साक्षी आहेत.

[ई] (१) कोल्हापूर भागांतील महजर. (२) ब्रह्मसभेचें स्वरूप. (३) दिवाणांत कतवा लिहून दिला व मग हा महजर केला आहे. (४) कतव्यावरून इत्यर्थ चतुःशाखेचे उपाध्ये वेगळे असें निश्चित झालें. (५) शेवटास मोर्तब आहे व पुढें ९ साक्षी घातल्या आहेत. (६) “ झगडत दिवाणांत आले.”

— ६ —

[अ] शि. चि. सा. खं. ७, ले. १.

सु. ९७३; श. १४९४ कार्तिक शु. १२ सोमवार; इ. १५७२ आक्टो. १८. श्री. तालीक ई रासबंद.

[आ] विठ्ठल हरि अथर्वेदी देश कुलकर्णी व गांव कुलकर्णी प्रा खटाव विद्द कृष्णो-
पंत. प्रगणे खटावच्या देश व गांवकुलकर्णीविषयी वाद.

[इ] स्वस्ति श्रीशके.....सोमवार तदिनी वेस्मे.

काजी इस्माइल

राजेश्री कान्होजी राजेसाहेब

तुकदेव उकदेव पेशवे

मजमूदार

देसाई

चौगुला

याशिवाय भोंवर २१ गांवचे २१ पटेल, ६ सेटिये, ७ रयानी का खटाऊ एकूण
सुमारे ४० मंडळी, काजीच फक्त मुसलमान आहे इतर हिंदू. का खटावी मजलीस झाली
असें दिसतें. महजराचा प्रारंभ—‘हे मुख्य करून समस्तदेशक प्रो. खटाव सुा.....कारणे
लेहून दिव्हा माहजर येसाजे जे...आथर्वेदी याशी लेहून दिव्हा महजर ऐसाजे,’ महजराचा
शेवट ‘हा महाजर सही’ असा आहे.

[ई] (१) पन्हाळ्याहून मनसुबी करण्याविषयी रविराऊ साठे यांचे नांवचें फर्मान
आणलें त्याबद्दल साठे मजकुरानें समस्त देशक यांच्या सहीनें हा महजर दिला आहे. (२)
‘रावसाहेबी समस्त देशक बोलाविले.’

— ७ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा.; वर्ष ८, अं. ३ पृ. १५९.

सु. ९८०; श. १५०१ भाद्रपद; इ. १५७९. आरंभीं एक ओळ फारसी, महजर
अपूर्ण.

[आ] उपाध्ये आणि जोसी यांजमधील कसवे तळियाच्या उपाधिकाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी मामले तळिया माहे रजव.

Xमुतालीक कारकून मामले मार, सीका अष्टकोनी.

Xकाजी मामलेमार

महालदार तहसील चि. वाणछडिया

महालदार पा हाय ? चि. तलवार

Xमहालदार चि. तलवार

Xकतीव फारसी सही.

(कळत नाही) चि. कटयार.

नाईकवाडी किलेमार सई वाळबोध

देसाई चि. नांगर

नाईकवाडी चि. त्रिशूल

Xअधिकारी पा हवेली

पटेलु-दरेवली चि. नांगर

मादरडचे दोन पटेल (अधिकारी)

७ अधिकारी देई गां.

का सेटियासोनार चि. चिमटा.

चौधरी बकाल का चि. (तागडी)

का सेटी चि. कातरी.

गोली मेहतरी समस्त गोली का चि. कावड

का तील ३ व्यक्ती (एक ब्राह्मण)

जोईसी टकले का

अंतभट ब्रंह. (वा. सही.)

एकूण २३ मंडळी, ७ मुसलमान. बहुतेक अधिकारी मुसलमान. चिन्हें महत्वाची आहेत. हिंदूमध्ये १ देसाई, ३ पटेल भोंबर गांवचे, आणि सेटी, चौधरी, जोसी अशा विविध व्यक्ती आहेत.

[ई] तक्रार ठाण्यास दाखल झाली व मग काा मजकुरास हुजूर अधिकाऱ्याने मजलस केली.

— ८ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. वर्ष ७ अं. १, पृ. ७. महजरू; दिव्याचा.

सु. १८४, श. १५०५; इ. १५८३. दिव्याची व महजराची तारीख वेगळी आहे. कानडी व मराठी मोडी बळणांतील दुवा असें अक्षर आहे. ल=ळ, वेलांटी सर्वत्र णि याप्रमाणे.

[आ] येनापूर पाा रायबांग व तागडी पाा विजापूर या दोन गांवांतील शिवेचा निवाडा.

[इ] महाजरू.....बहुजुर सरसमत् वा कारकुनानी वा देसायानी.

[ई] (१) पटेल व डाव्या बाजूस कुलकर्णी असा क्रम सर्वत्र नाही. प्रारंभास आहे. गांबानुक्रमें पाटलांचीं नांवें आहेत. 'पटेल वा चौगुला.' असें जोडून लिहिलें आहे. (२) तागडीकरांनीं विजापुरास खानापाशीं तक्रार सादर केली तेव्हां त्यानें सरसमत् देहाये विजापुर व पाा माराचे कारकुनास रजा फर्माविली व त्यांनीं देहाये पाा माराच्या साहाय्यानें निर्णय केला आहे. (३) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें.

— ९ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५ ले. ८३६.

सु. १९८ सवाल २३; श. १५१९ ज्येष्ठ व. १० सोमवार; इ. १५९७ मे ३०; श. १५२० वैशाख व. १० शुक्रवार; इ. १५९८ मे १९.

वीस ओळी फारसी मजकूर व हजर मंडळीचीं नांवें महजराचे अखेरीस मजमुदाराचा सीका आहे.

[आ] वीठ सेटी बिन सील सेटी बाध सेटिया पेठ कालबट पाा बाई विा मलसेटी सेटिया पेठ कालबट पाा बाई येथील मिरासी सेटियेपणाविषयी वाद. निर्णयांत वीठ सेटी खरा ठरला.

[इ] माहजर व तेरीख.....बिहुजूर.

कारकुनानी

Xमालिक नैबगैबती; मुश्रीफ (फा. अ. कोशि) पंडित मजमुदार (फा. वा. शि.);

सनैबती (फा. लं. व. शि.)

सरगुरी वा नायेकवाडी

हे एकूण १८ मंडळींचे पथक आहे. त्यांत ३ मुसलमान पठाण आहेत. व त्यापैकी दोन पथकाचे प्रमुख आहेत. व त्यांचे शिके आहेत. ते बंदूखवाले दिसतात, बाकीचे सर्व हिंदू आहेत. बहुतेक सर्वांचे चि. कऱ्यार आहे. तिरंदाज फक्त दोनच आहेत; चि. तीर बाण, दारू बाण. या अधिकाऱ्यांची वर्गवारी:- १ रणनौरा, १३ नाईकवाडी, २ मजुमली, २ सरगुन्हो.

एकूण ४२ व्यक्ति हजर.

[ई] (१) सभा महत्वाची आहे. पथक पूर्ण असावे. सर्व अधिकारी हजर असलेली अशी फक्त हीच सभा आहे. (२) “दिवाणांत उभा राहिला साहेबानी मजलसी करुन कारकून वा देसाई व सेटिये माहाजन वा मोकदम बैसानु तफबास केले...” (३) वीट सेटीकडून १५० होन खुसीसिणी घेण्यांत आली. “मलसेटी सेटिया मजकूर सीह हिसेचे गुन्हा याबद्दल ताजील माल होउनु.”

— १० —

[अ] शि. च. सा. खं. ४ ले. ७१५.

सु. १९९; श. १५२०-२१; इ. १५९८-९९.

प्रारंभीचा भाग फाटला आहे.

[आ] तानो मेगदेऊ देशकुलकर्णी तपे वालवे विा जागोवा माणको; तपे बाळवेचे देशकुलकर्णीविषयी वाद. तानोमेगदेऊचे बतन झाले.

[इ] महजरांतील तपशीलांभ्या प्रारंभावरून मजलीस किले पनाळे येथे झाली असावी. “समस्त हाजीरानी तपे वालवे मुा किले पनाले.” आरंभास देसाई पटेल, नाईकवाडी, सेटे, माहाजन यांची नावे आहेत. नंतर देहाये तपे मजकूर यांत पुढील गांवचे पाटील, कुलकर्णी व चौगुले यांचा समावेश केला आहे. मोंजे, रुण, कामेरी, येड, कुंडल, सिरगाऊ, यानपडे, देवरटे या सर्व गांवा चौगुला आहे.

[ई] (१) ‘किले मजकुरासी मालूम केलें.’ व नंतर किल्याहून मजलस कऱून निर्णय दिला आहे. (२) तपेबाळवेतील बरील सर्व गांवास चौगुला आहे.

— ११ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५ ले. ४३०.

श. १५२३ मार्गशीर्ष शु. १३ शुक्रवार; इ. १६०१ नोव्हेंबर २७.

[आ] मुद्रलभट पुंडले विा ब्रक्षे पिंडदान नांदीश्राद्ध वगैरे उत्तनावद्दल बाद. ब्रक्षे खरे झाले.

[इ] आरंभास मजलस दिलेली नाहीं. महजराचे अखेरीस 'गौही' जोडली आहे. महजराचा आरंभ—“महजर श्रीशके.....ते दसी चाकण-स्थल-सील-सभे विदमान महजर केला ऐसाजे....” असा आहे. “सभा केली देवळी मुख सभानायक देसमुख व साल पाटील व....कुलकर्णी व तेली; मुतालीक देसमुख व मुतार हे समस्त बैसोनू....” गौहींत ११ मंडळींचा उल्लेख आहे. तीत देशमुख, पाटील, महाजन, बकाल, कुलकर्णी, शेते वगैरे मंडळी आहेत.

[ई] (१) सभा नाईकांनी गांवांतील तीन चार प्रमुख ग्रहस्थांच्या माथा 'देवाचा पाला' घालून सत्य विचारलें आहे व तदनुरूप हा महजर केला आहे. (२) देवळांत, सभानाईक देशमुख यांनी सभा केली.

— १२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८; ले. ३; महजर, रवा दिव्याचा.

सु. १००९ रविलाखर १; श. १५३० श्रावण शु. ३ मंगळवार; इ. १६०८ जुलै ५.

श्री; नकल. महजराची व दिव्याची अशा दोन स्वतंत्र तारखा.

[आ] तान पाटील बिन अचल पाटील कुंभारकर जाव पाटिल बिन बाद पाटील खाडगे; वणपुरीच्या पाटिलकीविषयी वाद. तान पाटिलाचें वतन ठरलें.

[इ] बिहुजूर हकीमशरा व नैबगैवत व हाजीर मजालसी प्रा पुणें.

२ Xकाजी आबन व इस्माइल हकीमशरा १ Xमीरसैद इसीफ नैबगैवती

१ Xसेख नूरमहमद मुतवली किले कोंढाणा हवेली

१ Xरोजा महदूम सेखसला प्रा पुणे

१मुश्रीफ, १ शितोळे देशमुख १मजमुदार

१ सेटे का पुणे, १ सेटे पेठ मूर्तजावाद १नाजीर

१ बेव्हारा महाजन १ पाटील का पुणे

— ३ सेटिया व कृष्णाजी आणि विष्णुबुवा

१ महाजन पेठ शहापूर

१ सेटे पेठ मलकापूर

याशिबाय ४ नाईकवाडी व भोंवर २२ गांवचे २२ मोकदम आहेत.

एकूण ४३ सभासद हजर. त्यांतील ५ मुसलमान व बाकी हिंदू आहेत.

[ई] (१) श. १५३० जेष्ठ वा ११ रविवारी पांढरीवर तपत महादिव्य झाले. मंगळवारी वाल्म्यास पिशव्या काढल्या. (२) दिव्य होते समर्थी सुमारे ३२ मंडळी हजर होती. (३) “सितोले देशमुख यांचे अजहत त्रिबक पीलदेब” व “देशकुला यांचा यारेदी रंगो श्रीपती,” दिव्यासमर्थी हजर. (५) ठाणा पुणेहून महजर दिला आहे.

— १३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५ ले. ८८४.

सु. १००९ सावान १०; श. १५३० का. शु. १२ बुधवार; इ. १६०८ नोव्हे. ९. तालीक.

[आ] मालजी पटेल टेकी विा तुको पनाळेकर मौजे कुमठे गुा पाा वाई येथील पाटिलकी. मालजी पटेल व त्याचे वडील विठोजी वा चागोजी हे खरे जाहले.

[इ] विहुजूर हजिरानी मजालस पाा कराड देसाई देशकुा व भोंवरगाव—उंबरज, खडाडे, किवळ, किरोळी, अरवी, केली, कबिठे, तारी, कोपरडे या ९ गांवचे ९ मो. “ पाा मजकूरचे नेबई इतदखान कारकुनानी वा सरगुन्हो नाईकजीवाडी देसाई वा देसक वा हकजवारीचे लोक बैसोन मुनसफी करून.....टेका पटेलगी होये यैसे माहजर केले....”

[ई] (१) सर्वोनी मिळून निर्णय केला आहे.

— १४ —

[अ] सनदा पत्रें, प्रा २, ले. ६; महाजर, ऐरण दिव्याचा.

श. १५३० कार्तिक व. ११ बुधवार; इ. १६०८ नोव्हे. २३.

[आ] मौजे घाटण तपे करकंब व मौजे भोसर तपे उदरगांव या दोन्ही गांवच्या शिवेचा तंटा.

राजमुद्रा (५)—मुनसिबदार, राजीव तपे उंदरगांव.

गोत (२८)—परगणे हवेली—कुरडू, म्हइस-गांव, शिराल, जालगांव, वडसिंग बारलोणी, चिंचगांव, आकुलगांवचे मिळून ८ मोकदम; तपे करकंब—देशमुख १; काा करकंबचे २;

पंडित २

Xदाऊदखान शाई—भोंसर

तपे भोस मोकदम देहाय;

सापटणे व आस्ट याचे मोकदम २

तपे उंदरगांव—

देशमुख २, अजहत देशकुा १; पिंपरी,

मोडलिंब, आरण, रोपळे खुा, मेडवरबडे तळबळे, उपलई खुा मादें व ओहळचे
मिळून ४ एकूण मोकदम ६. मिळून मोकदम ८

एकूण ३३ सभासद, १ मुसलमान बाकी हिंदू.

[ई] (१) “निबाडा कराबयास हुजुस्न मिया आजम पाठविला, तेहि, हबेलीचे
व हामशाईचे मोकदम बोलाविले.” (२) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें.

— १५ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. व. ६; अंक १ ते ४ पृ. ६७, ६८.

मु. १०११; श. १५३२; इ. १६१०.

अपूर्ण आहे.

[आ] गोपाळभट पुजारी काा बणी विा भिऊजी भोपे गुरव, पूजा तक्षिमेविषयी वाद.

[इ] मजलीस अपूर्ण.

[ई] गोपाळभटार्ने ठाण्यास तकरीर केली.

— १६ —

[अ] शि. च. सा. खं. २ ले. ९३ महजर, दिव्याचा.

मु. १०११; श. १५३२; इ. १६१०; अपूर्ण आहे. पहिला भाग फाटला आहे.

[आ] मौजे कडेगाऊ आणि मौजे पारगाऊ प्रांत पुणें या गांवामधील शिवेचा तंटा.

[इ] शरा व हाजीर मजालसी प्रा पुणा.

×काजी अबदुल हबेन काजी महमद

×हकीमशरा व काजी इस्माइल नैयकाजी

द(सेग्न ?)

नूर मिया बली

सेखसला का पुणें,

सेटिये महाजन का पुणे, महजन पेठय्यापूर

सेठे शेठमूर्त जाबाद माहाटे जथे ४

नन्हे, चन्होली, राबेत, बडगांव, कोथरूड पो. मो.

एकूण सभासद ३१, पैकी ६ मुसलमान.

×सैद शाबत नैय किले कोडाणा व हवालदार

प्रा पुणे व बाजे महाल कारकून-मजमुदार,

मुथ्रीफ मोकदम-पुणें, सेटिया व महाजन २

पेठ शाहापूर; पर्वती, हिंगणें, धायरी,

घोरपडी गिरिम ता पाटस २

[ई] (१) पाटलाच्या वतीने पारगांवच्या महारांनी ‘एरण दिव्य’ केलें परंतु ते
खोटें झाले व कडेगांवकरावर हल्ला केला. खान अलिशान खान हुजूर याजकडे तकरीर सादर
झाली. प्रगण्यास बाद तोडण्याविषयी हुकूम झाला. मग रवां दिव्य झालें देवाचें व गोताचे
तोंडे खरें झालें व मग महजर दिला आहे.

— १७ —

[अ] शि. च. सा. खं १ ले. ९.

श. १५३२ श्रावण व. १३ मंगळवार; इ. १६१० ऑगस्ट ७.

तालीक.

शि. च. सा. खं १ ले. ११ मध्ये सदरहू वाद्यामधील याच वादाचा महजर आहे. ती नकल आहे. पटवर्धन त्या महजरावरून खरे ठरले असें दिसतें, दुसऱ्यानदा तेळतूपाचें दिव्य केलें आहे. (श. १५४० मार्ग० वा ३.)

[आ] विसाजी बिन नारोबा म्हसवडा बाा नागोजी बिन कोडभट पटवर्धन, मौजे भोगबली पाा सिरबल चे कुलकर्णी वतनाविपर्यी वाद. म्हसवडयानें रवा काढला व खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालसी पाा सिरबळ

काजी सेखन हकीमशरा पाा मार

जसवंतराऊ नैब पाा मार

मजमूदार पाा; मार देशमुख पाा मार

मुश्रीफ पाा मार देशकुलकर्णी—पाा मार,

यानंतर सेटिये, हशम, नाईक, चाकर ठाणे पाा मार चौगुला, चौधरी, आणि मोकदम कयैती मार या मथळ्याखाली १३ गांवच्या मोकदमांची नांवे आहेत.

[ई] (१) भाषा—“करकसा होता.....अग्रवादी व पछमवादी.....उभे राहुनु वेल्हार . भाविला, अग्रवादी.....भाविलाजे; पसमवादी.....भाविलाजे;.....तकरीरा उभेवर्गी दिधलिया आहेत. हा आमल कैसा आहे म्हणोन साहेबी सभेस पुसिले. सभस्त सभा बोलिले जे.....याचा धर्मता निबाडा केला पाहिजे.....राजमुद्रा व सभस्त सभा मनास आणून केदारस्थानी दिव्य देऊन निबाडा करणे यैसे केले.” (२) दिव्य वर्णन महत्वाचें आहे. (३) हरकी गुन्हेगारी घेतली नाहीं.

— १८ —

[अ] म. इ. सा. खं १५ ले. ६.

श. १५३२ माघ शु. १० सोमवार; इ १६११ जाने. १४ तालीक, प्रारंभास २ देवतांचे उल्लेख, “गोदावरी व सिद्धेश्वराची साक्ष,” नंतर हवालदाराचें नांव, शेवट—सही लेखल संख्या ओळी.

[आ] नरसोजी जगदाळे देशमुख तपे मसूर व पाटील काा माा बाा बापाजी बिन याकूबजी मुसलमानं सेकिन. कसवे मसूरच्या पटेलगीचा गर्गशा.

[इ] कसवे प्रतिष्ठान.

प्रारंभ—गोदावरी सन्निध वेल्हार प्रवीण धर्माधिकारिणी हरीपाठक व माणीक पाठक.

महजराच्या प्रारंभास उजव्या बाजूस 'बिहुजूर दावलखान हवालदार' असें आहे. नेहमी-प्रमाणें मजलस नाही. विद्वान् ब्रह्मसभेनें निवाडा केला आहे.

[ई] (१) यापूर्वी दोनदा निवाडे झाले परंतु वाद तुटला नाही म्हणून थळ प्रति-पान देण्यांत आलें. (२) उभयवादी स्वप्रांतस्थ हवालदाराचें, परथळीच्या हवालदारास पत्र नेतात, बरोबर स्वप्रांतीचा महालदार असतां, थळकरी हवालदार पत्रें पाहून ब्रह्मसभेस सर्व प्रकार निवेदन करतो व न्याय करण्याची विनंति करतो. (३) धर्मचौथच्यावर उभा करून उभयतांच्या तकरीरा घेतात, नंतर धर्माधिकारी कागदपत्र पहातो 'साक्ष पत्र असता दिव्य कैसे' ? यास प्रमाण 'विज्ञानेश्वर' पहातात. (४) मुसलमानांचें राज्य व गुन्हेगार मुसलमान म्हणून देहान्त प्रायश्चित्त माफ. (५) हिंदु मुसलमानांच्या बतनविषयक वादाचा निवाडा ब्रह्मसभेकडे तज्ञ म्हणून सोपविला आहे. (६) क्रमांक ५६ पहा.

— १९ —

[अ] शि. च. सा. खं. १. ले. १०.

श. १५३८ चैत्र व. १० सोमवार; इ. १६१६ एप्रिल १.

तालीक समकालीन.

[आ] विठ्ठल काईदेऊ देशकुलकर्णी विया रुद्राजी दामोदर व दादाजी भूपालराऊ लंबे परगणे सिरबलचे देशकुलकर्णीचा वाद.

[इ] बीहुजूर खान अलिशान हैबतखान (विजापूरचा, वाई पाा' मोकासाई) व हाजीर मजालस.

बजारतमहा खान आजमआलीखान

खान हवालदार

—पंडित पेशवे

खोज हाफीज

—सबनीस

खाा जमालखान

४ सरदार

जसवंतराव हवालदार

देसाई कर्नाती सासबड

सादुलाखान सरदार

६ सरदार

मुभेदारासह एकूण १९ सभासद, पैकी ६ मुसलमान.

[ई] (१) हुजूर हैबतखान यानें मजलसिद्वारा निर्णय केला आहे. (२) हमशाई देशमुख देशकुा सेटे महाजन यांच्या गोहीवरून वाद तोडला आहे. (३) मजलसीत सरदार मंडळी आहेत.

— २० —

[अ] शि. च. सा. खं. ५. ले. ९४६.

सु. १०१७ जिल्हेज ११; श. १५६८ मार्ग० शु. १२ मंगळवार; इ. १६१६ डिसें. १०.

[आ] सूर्याजी मरळ देशमुख ताा कानदखोरे विा बाबाजी झुंजारराऊ देशमुख ताा कानंदखोरे. ताा कानदखोरेच्या देशमुखीचा बाद. “ बोल मनास आणुनु हाजीर मजलसी हुजूर सूर्याजी नाईकास हकलाजिमाची सीस्त करून दिली आहे.”

[इ] महजर महाल किले पुरंधरू वि हुजूर.

नामजाद किलेमा (फा. सिका)

हरकारे किभार (शिका).

भानजी हनवरस (शिका)

देशमुख ताा खेडेबारे (सीका)

देशमुख पाा शिरवल (नांगर)

देशमुख ताा गुंजणमाबळ

खोत ताा सिवतर खोरे (सिका. अ. को.)

देशमुख (सीका)

जेधे देशमुख ताा रोहिडा भोर (अ. सिका)

देशमुख ताा उरवली ताा रोहिडा (नांगर)

मोकदम-पूर, (नां.); सेटिये-पेठ मूर्तजाबाद
(तागडी)

मोकदम आलंद; सेटीमहाजन मूर्तजाबाद
(तागडी)

७

७

२ मौजे कोलवाडी व दापोवडेचे मोकदम; १ विंझर-चौगुला; १ विंझरचा मोकदम; १ मालोचा मोकदम; सेखभाई मुरसंदाज (खंजीर); एकूण २० मंडळी. सर्व हिंदू; मुरसंदाज सोडून. .

[ई] (१) वतनाची व्यवस्था नीट लावली आहे. (२) महजर सर्व दृष्टींनी उपयुक्त आहे. (३) महजराचा शेवट “ दिवाणचा गुन्हेगार व गोताचा अन्याई ” (४) “ हाजीर मजलसी हुजूर किले.....सिस्त करून दिली असे.”

- २१ -

[आ] म. इ. सा. खं. १६. लेखांक ५.

सु. १०१७ जिल्हेज ११; श. १५३८ मार्गशीर्ष शु. १२ मंगळवार; इ. १६१६ डिसें. १०.

[आ] बाजी नाईक मरळ देशमुख विा बाबाजी झुंझारराऊ देशमुख. ताा कानद-
खोरेच्या देशमुखीविषयी बाद.

[इ] क्रमांक २० चीच मजलस आहे व तपसीलहि तोच आहे. तेथे नांवापुढे सिके आहेत. हा विशेष आहे.

[ई] (१) किले पुरंधरास भांडण दाखल झाले व मजलसीने निर्णय केला आहे. (२) सूर्याजी व बाजी या उभयतांचा बाद, बाबाजी झुंझारराऊ विा आहे. दोघांस वेगळाले

महजर दिले आहेत. (३) या महजरांतल मजकुराचा प्रारंभ “समस्त देशक तर्क कानदखोरे ” असा आहे.

— २२ —

[अ] संकीर्ण.

सु. १०१९ जजादिलाखर २१; श. १५४० ज्ये. व. ७ शुक्रवार; इ. १६१८ जून ५; श. १५४१ ज्ये. व. ८ बुधवार; इ. १६१९ मे २६.

प्रारंभास फार्सी सिका. महजर अपूर्ण आहे.

[आ] रेम सेटी विा मंगसेटी भिंगे यामध्ये का आटपाडीचे सेटेपणाचा वाद लागला. रेम सेटी दिव्यास खरा झाला.

[इ] पा माण दहिगाऊ.....आपाजी पंडित हवालदार वा कारकुनानी.

—मजमूदार

सेख इब्राहिम सरसंमत का

—निघावन

—निघावन

महंमदजी महालदार पा मार

देशकुला पा मार

सेटे महाजन व समस्त पेठ पिलू व सुमारे

सरगर; मेटेकरी; मोकदम पिलूव; सीदगौड

६ व्यक्ती; मोकदम कासेगाऊ

मो मौजे गोमेबाडी का आटपाडी; मेटकरी का सांगुलवे.

[ई] (१) परगण्यास हुजूर बाद दाखल झाला, (२) चण्याचें दिव्य घेण्याचें ठरलें. दिव्याचा हा एक नवीनच प्रकार आहे.

— २३ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८. लेखांक ४.

श. १५४० मार्गशीर्ष व. १२ ब्रह्मस्पतवार; इ. १६१८ डिसेंबर ३ गुरुवार.

(सुा तिसा आश्रैनच्या ऐवजी तिसा अशर वाचणें जरूर आहे) श्री, शंकर, नकल.

[आ] का सुपे व मौजे बढाणे या दोन गांवातील शिवेचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी.

हाकीम शरा:—Xकाजी चांद विन काजी मनसूर प्रा सुपे, Xकाजी प्रा चाकण

Xकाजी इसाख

प्रा इंदापूर

दिवाण लोक:—Xशहाजी अल्ली देशमूख

हवालदार; मजमूदार पा सुपे—हरकारे.

लिलोजी अजहत देशमूख का सासबड

याशिबाय भोंबर १८ गांवचे मोरुदम,

देशमूख, देशकुा पा इंदापूर.

चौगुले, जोसी व इतर मंडळी मिळून सुमारे ३२ व्यक्ती आहेत.

एकूण सुमारे ४३ व्यक्तींचीं नांवे आहेत. हात ४ मुसलमान आहेत.

[ई] (१) देशमुखानें हुजूर बाद, दाखल केला तेव्हां निर्णयाकरितां मुनसिफदार पाठविले. (२) गोतांचे कागदपत्रांचें ज्ञान सूक्ष्म असावें असें दिसतें. दिव्य महजर कसा होतो, याची उपयुक्त माहिती आली आहे. (३) गोतांनीं शिवेबख्श चालून शीब निश्चित केली.

— २४ —

[अ] सनदापत्रें प्रकरण २ ले. ३९ पृ. ४१.

श. १५४३ दुर्मतीनाम सं. आश्विन व. ७ गुरुवार; इ. १६२१ सप्टेंबर २७.
निवाडपत्रांत महजर आला आहे.

[आ] मौजे मालशिरस पाा सुपे व मौजे टेकेवाडी व मौजे पिसरवे ताा कऱ्हेपठार प्रांत पुणे या गांवातील शिवेचा वाद. मलिकंबराच्या वेळीं बाद सुरू झाला व थोरले बाजीरावाचे वेळीं संपला असें दिसतें.

[इ] कित्ता महजर वितेरीख २७ माहे जिल्काद हुजूर हाजीर मजालीस.

हजरत रायाराऊ

कारकून पाा सुपे

देशमुख—प्राा पुणे, काा सासवड

हवालदार, मजमदार, सरदार २

लाजिमदार व बलुते काा सासवड

मजमदार—सासवड, देशमुख पाा सुपे.

मोकदम—मावडी, कुंभारबळण; खळद खुा,
टेकेवाडी.

मोकदम—मौजे रिसे, भिवरी, मुरडी इतर ३ व्यक्ती.

एकूण २० सर्व हिंदू.

[ई] (१) हुजर आजमाकडे प्रथम तकरीर केली. (२) “हजरत राऊ साहेबी नेम केला जे शिवेची माती आणून श्री वटेश्वर मुा काा सासवड तेथे ऐरणी दिव्य घेणे.” वृत्तीकारानें दिव्य केलें आहे. (३) “कारकीर्द निजामशहा ममलकतमदार महंमद अजमदोही गांवचे चौगली यानी रवा काढिला” (हरसूलास).

— २५ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. व. ४ (अंक १ ते ४) पृ. ४७.

सु. १०२२ रविलावल १२; श. १५४३ माघ शु. १३ मंगळवार; इ. १६२२ जाने. १५.

दोन ओळी फार्सी मजकूर व फार्सी सिका, महजर अर्धवट उतरला असावा.

[आ] उमाराम देशपांडे विा कान्होजी त्रिमल, परगणे खेडल्याचे देशपांडे बतनाचा बाद.

[इ] मालोजी राजे यांच्या खुर्दखताच्या आधारानें उमारामाचें बतन खरें असल्याचें ठरलें.

[ई] (१) कागद फाटला किंवा काय हें समजत नाही. कागदांत मजलीस दिलेली नाही. (२) बन्हाड प्रांतातील हा एकच महजर उपलब्ध आहे.

— २६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३ ले. ५७७.

सु. १०२२ रविलावल १६; श. १५४३ माघ व. २ शनिवार; इ. १६२२ जाने. १९.

[आ] लखजी भडाळा मोकदम मौजे आंबवडे. मोकदम मजकुरास देशमुखानें आपल्या इसाफतीपैकी एक खाचर इनामतीस दिलें होतें. त्याविषयी व टक्याविषयी 'कुसूर' पडला होता. भोगवटा मनास आणून खाचर मोकदमाचेंच ठरलें.

[इ] महजर हाजीर मजालसी ताा भोर ताा रोहिडा.
कान्होजी देशमुख (सिका) प्रभु देशकुलकर्णी
बापोजी जेधा.

चिखलगाऊ, पोमरडी, चिखलवडे, ताा भोर, कर्नवड, आंबघेर या ६ गांवचे मोकदम आहेत नि. नांगर; मौजे बहुतुंडीचा सुतार (वाकस); आंबवड्याचे वार्तिक महार ३; मेहट्या ताा भोर (मोगरी असे) — दोघांची कट्यार आहे; आंबवडेचा चौगुला (नांगर); ब सुतार (वाकस).

एकूण १८ सभासद.

[ई] (१) देशमुखाकडेच फिर्याद झाली व त्यानेच महजर केला आहे. (२) महजराचा शेवट—“ देशमुखाची चाकरी करून मौजे मजकूरची मोकदमी खाऊन सुखी आसिजे.”

— २७ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८७३; महजर, रबा दिव्याचा.

श. १५४३ फा. व. १० रविवार; इ. १६२२ फेब्रु. २४.

कागदाचा वरचा भाग फाटला आहे.

[आ] लखदराणा बिन सोमदराणा गुरब विा दाऊ पाटील बिन परस पाटील कटका. मौजे भिवरीच्या मोकदमीचा वाद.

[इ] — वरचा भाग फाटला.

Xकाजी अबदुल बिन काजी महंमद हकीमशरा व काजी इसमायल प्रा पुणे.

मुजमदार ठाणे मार

शितोळे देशमुख प्रा मार, सेटे का मार, गोपाळ नरसी (बेल्हारा) महाजन का पुणा, व पेठ शहापूर ब बाजे पेठा. सेटे पेठ मूर्तजाबाद, सेटे, महाजन पेठ मलकापूर.

भोंवर गांवचे २० मोकदम.

प्रजा ८

समस्त बलुते मौजे मार

बलुते

सुतार

जोशी

चांभार

परीट

कुंभार

कोळी

बेरड

व्रीतिकार

महार

[ई] (१) हुजूर प्राा मारास फियार्द केली, नंतर मजलीस होऊन निर्णय झाला आहे. (२) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें आहे. (३) श्री नागेश मुा पेठ शहापूर कसबे पुणे येथें रवा दिव्य झालें, रविवार शिमगा वा १०, श. १५४३.

— २८ —

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. २१.

सु. १०२३ रजव २५; श. १५४४ ज्ये. व. १२ रविवार; श. १५४५ बैशा. व. १२ गुरुवार; इ. १६२२ मे २६; इ. १६२३ मे १५.

चार फारसी अक्षरें वरच्या बाजूस. हा महजर फारच उत्तम प्रतीचा आहे.

(शि. च. सा. खं. १ ले. १३ यावरोबर वाचणें जरूर आहे.)

[आ] रामाजी फर्जद विठ्ठल काईदेऊ विरुद्ध गणो रुद्र लंबे. परगणे सिरवळच्या देश कुलकर्णीचा वाद. रामाजी खरा झाला.

[इ] हजीर मजालसी सदर ठाणे परगणे सिरवळ.

Xकाजी सेरबंन विन काजी

हवालदार

खुदो इकीमशहा (फारशीत 'सेखन')

(फारसी सिका तेरा दली)

मजमूदार मोर्तब

निघाबन

देशमुख व मो का मार (नांगर)

नाईक ठाणे पा मार

आपाजी मल्हारजी देशमुख

(कट्यार)

(हीं अक्षरें वाटोळ्या शिक्क्यांत आहेत व नाईक (कट्यार)

सभोंवतीं १६ दलें दाखविलीं आहेत.)

(या खालीं डावे व उजव्या बाजूस मिळून सेटीये, महाजन, मोकदम, जोशी, गुरव, सुतार, हजाम, कुंभार, जिनगार, प्रजा, कोळी, तेली, महार, जुनारदार, भोई, उपाध्ये, जंगम, पाणसरे, वगैरेंचीं आपापल्या निशाणीसह सुमारे १७५ नांवें आहेत.)

[ई]* (१) गणो रुद्र लंबे यानें शहाजीराजे यास पा मार मुकासा झाल्यावर 'माळुमातीचें खुर्दखत त्याकडून महालास आणलें तेव्हां राजेसाहेब मोकसाई याजकडे परगण्यां-तीळ देशमुखादि मंडळीनीं तकरीर केली. (२) तेव्हां साहेबांनीं मुनसिफी मलिक आजम ममलकत मदारी छ २४ माहे जमादिलाखर हाजीर मजालसी याहुजूर केली. लंबे खोटे केले.

(३) खुर्दखतावरून वतन खरें होत नाही. भोगवटा लागतो “मालुमातीच्या खुर्दखतावरून मिरासी केंसी साबेल.” पृ. २५.

— २९ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९०.

मु. १०२६ रमजान १; श. १५४७ ज्येष्ठ शु. २ शनिवार; श. १५४८ ज्ये. शु. २ बुधवार; इ. १६२५ मे २८; इ. १६२६ मे १७.

[आ] हिराई कोम गोविंदप्रभु धर्माधिकारी का नाशीक आणि फुलाई, गोविंद प्रभूची मुलगी विा माहादप्रभु बालप्रभु धर्माधिकारी का नाशीक, अन्नवस्त्र, घरतकसीम व धर्माधिकरणाची तकसीम याबद्दल वाद. वाटा दिला.

[इ] “ठाणाहून मुनसिफी सदरहू, मुनसीफदाराचे हवाला केली सदरहू मुनसिफ मठामधे बैसोन मनास आणिलें.” का नाशीक येथे

[ई] (१) स्त्रियांनीं वादात पडल्याचा उल्लेख याच महजरांत प्रथम आला आहे.
(२) स्वतंत्र मुनसीफ नेमत असावेत असें दिसते.

— ३० —

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. २२.

मु. १०२६ रविलाबल २९; श. १५४७ मार्ग. ३० सोमवार; इ. १६२५ डिसेंबर १९.

[आ] राधोजी बिन पिलू पटेल सेडकर मोकदम विा हाऊजी बिन साऊजी कामिथा मौजे चामिली पा पुणेच्या मोकदमीचा तंटा. कान्होजी सेडकर बिरादर राधोजी सेडकर हा राधोजीच्या वतीनें हजर आहे. वतन सारखें विभागण्यांत आलें.

[इ] बिहुजूर हाजीर मजालेसी.

साबाजी अनंत (निजामशाहीच्या वतीनें)

(फार्सी सिका)

हवालदार पा मार

मजमूदार पा मार

नाईकवाडी किले पुरंधर

सितोळे देशमुख पा मार (सीका)

देसाई गुंजणमाबळ

मोकदम—पिंपलत्रौ, लोणी कालभार, पा पुणे,

महमदजी सरनोबत

(फार्सी सिका)

बगल्यारखान मुकासाई मौजे चामिली

नाजीर किले पुरंधर

नाईकवाडी ना कोट का पुणे

देसाई, हिरडस माबळ .

सोमाजी दिनकर राऊ सरदार विा मोकदम—

मौजे निबूत व पागारे पा मार

फार्सी सिका

[ई] (१) दिवाळीनंतरचा काळ निर्णयाकरता ठरविला आहे. (२) उभय-बाद्यांना आपसांत बाद तोडण्याविषयी सवलती देण्यांत येत. अखेरीस गोताऱ्याकडे निर्णय सोपविला. (३) देशमुख पा मार यानीं मजलीस हुजूर बोलावली व निर्णय केला.

• — ३१ —

[अ] संकीर्ण. महजर दिव्याचा.

श. १५४७ फाल्गु. शु. ११ रविवार; इ. १६२६ फेब्रु. २६.

महजराचें अक्षर पेशवेकालीन आहे. बंदाच्या जोडांत बंद चिकटवतांना अक्षर गेलें आहे यावरून प्रत्येक बंद स्वतंत्र लिहीत असावेत व मग चिकटवीत असावेत. दिव्याचा तेबढा उतारा घेतला आहे.

[आ] सूर्याजी बिन महादजी पोवार विा दादा पाटील बिन चाहू पाटील बडभा. मौजे कोढीत बुा कर्याती सासवडच्या मोकदमीचा निर्णय. सूर्याजी खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालसी कर्याती सासवड व वाजे महाल, सर्व भाग उतरून घेतला नाहीं.

[ई] (१) ठाण्यास फिर्याद केली आहे. (२) रवा दिव्याच्या दृष्टीनें महजर उपयुक्त आहे.

— ३२ —

[अ] सनंदापत्रें प्रकरण २ रें, लेखांक १२.

श. १५४८ फाल्गुन शु. १ इ. १६२७ फेब्रु. ६ मंगळवार श्री. प्रारंभास.

[आ] मावजीपाटील मोकदम विा केरोजी पाटील, मोकदमीविषयीचा बाद. मावजी खरा झाला व निमे हंकदक केरोजीस देण्यांत आले. गांवाचें नांव दिलेलें नाहीं.

[इ] बेहुजूर नागावा बेहुजूर राजश्री खंडोबलाळ; महजर बेहुजूर.

×काजी मुल्ला, राजश्री जिबाजी खंडेराव; रुद्र हवालदार व कारकून ताा करकंब सोन ठाकूर.

तपे भोंस

देशमुख देशकुलकर्णी

मौजे—खेडे, अहिरगांव, ताा मार.

सापटण, मालगांव, देवढी, देहे,

पाथरी, अन्हे, बरडी—१० मोकदम

तपे करकंब

देशमुख, मोकदम का मार,

देहाये तपे करकंब, आरण,

बरवडे, गुरसाले, पेंजूर, बेंबळे,

आखूब, पिंपळनेर, लोदापूरी, उज्जनी, हेदल

खुा ऐकून १० मोकदम, पाटील; पेंजूरला

पाटील चौगुला आहे असें दिसतें.

एकूण ३० सभासद; पैकीं एक मुसलमान.

[ई] (१) “बेशमी बापोजी अनंत व गोंदजीराम देशकुता तपे माा कारणे महजर लेहून दिव्हा;” यावरून कुलकर्णी महजर लिहिण्याचें काम करी असें दिसतें. (२) कसबा, साहेबी गुरसालें ‘थल’ दिलें होतें व थलपत्राप्रमाणें हा महजर दिला आहे. (३) शिर धडाच्या चिठ्या टाकून थळकरी यांनीं निवाडा केला.

— ३३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४ ले. ७२१.

सु. १०२९ सफर १ श. १५५० आश्विन शु. ३ रविवार; इ. १६५८ सप्टेंबर २०.

श्री. महजराच्या अखेरीस (प. शि.) आहे: सासवडच्या मोकदमाच्या सहीचें अक्षर निराळें. भापा फारसीमिश्रित आहे.

[आ] खंडोजी व बाजी विन जाऊजी घोरपडे मोकदम मोंजे कापसी पाा फलेटण. विा बोवडे, मोंजे कापसीच्या मिरासी पटेलगीचा निर्णय. खंडोजी खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालस खान आजम अंबारखान बाा कौल् शाहासाहेबू. सिदी मुकुंद ठाणेदार (बदामी शिका); ळाहामाजी गोविंद मेजमूदार; नरसो गोमाजी सबनीस.

देसक

नाईक देशमुख

२ देशकुलकर्णी

(चौकोनी शिका)

मोकदम—(१) सांगवी, कसबे, गिरबी, कापडगांव, सासवड, तरडगांव, हिंगणगांव वाठार, कोरेगांव; सांगवीचा ‘गोड’ मोकदम आहे.

एकूण १६ सभासद.

[ई] (१) महजराचा प्रारंभ—“ हे मुख्य करून पाा फलेटण.” (२) दिवाणचा महालदार कमाविसेस आला असतां तकरार दाखल केली. देसाई यांसहि सांगितलें. त्यांनीं हामशाई मोकदम, व सेटिये महाजन का मार, देशक यांची ‘गोही’ वेतली. घोरपडे खरे झाले. (३) “साहेबासी मुकासा अर्जांनी जाहाला ठाणाहून महजर मन्हामत केला पाहिजे म्हणवून,” त्यावरून ठाण्यानें महजर दिला आहे.

— ३४ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५ ले. ४१३. महजर, मिरासीचा.

सु. १०३१ रविरोबल ११; श. १५५२ अश्विन शु. १३ शुक्रवार. इ. १६३० आक्टो. ८.

फारसी मजकूर व शिका; सेवटासहि शिका आहे.

[आ] संभाजी तान देऊ विा गोंदजी मोकदम व रामजी विन राजजी मोकदम मौजे निरगुडे किले फत्तेमंगल. सदरहू मोकदमीच्या निम्या विभागाचे कयपत्र.

[इ] हाजीर मजालसी किले फत्तेमंगल.

हवालदार कारकून किले मार

अलाफतुला सर (नोब) त

देसमुख किले मार

पा रा ग्यास

(प. को. दोन शिके)

विदस्तूर देशकुलकर्णी किले मार

[ई] (१) ४५ होनास निमी मोकदमी निकली, कारण दुष्काळ.

— ३५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७ ले. २१; महजर दिव्याचा.

सु. १०३१ रजब २; श. १५५२ माघ शु. ३ मंगळवार; इ. १६३१ जाने. २५.

ह्या महजराचे प्रारंभीचे ५ बंद गहाळ आहेत व शेवटचाही मजकूर उपलब्ध नाही. यामुळे वादाची अखेर समजत नाही. यद्यपि ले. १८ मध्ये याच दिव्याच्या पुढील मजकूर आल्याने उभय वाद्यांत दादाजी कोंडदेवाने अखेरीस वतन विभागले असे दिसते.

[आ] येसो नारायण बेलसरे व इतर जोतिसी देह ९. विा येम जोशी विन सोन जोशी व इतर; जोतिश व कुलकर्ण देह ९.

पा पुणे

पा सुपे

जेजुरी, धालेवाडी, भाशिरे, साकुर्डी;

कोषले, कोलविहिरे, नाविली, निळूज.

का सासवड पोा मौजे बेलसर

= ९.

[इ] हाजीर मजालसी मामले दौलत मंगल.

हवालदार व कारकून (७).

—रायाराऊ हवालदार

मजमूदार

—खाभाई सरनोबत

सवनीस

चिटणीस कारकून

पारसनीस

मजमूदार

सरगुन्हो व नाईकवाडी व बोडानी (८)

×गुन्हेंनामजाद

हशमकर नऊ सचणी ७ ?

(मुसलमान १)

ठाणेमामलेमार (४) ?

देशकमामलेमार (४२)

सेटिये २

का दौलत मंगल, मोकदम व कुलकर्णी २.

मोकदमानी व रयाणी

मोकदमानी देहाये—

मौजे वेलसर १०—मोकदम, २ सेटिये, महाजन, १० गांवचे.

२ ठाकूर, परीट, लोहार, वर्तीकार व इतर ३.

मौजे जेजुरी २—मोकदम.

पा सुपे ७

देसाई, कुतवल, महाजन सेटे व इतर ३ व

देशकुा १.

का सासवड १२.

एकूण ६४ सभासद; त्यांपैकी ३ मुसलमान, तिघेहि लष्करी पेशाचे.

[ई] (१) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें आहे. (२) जलदिव्याचा एक नवीन प्रकारहि यांत उल्लेखिला आहे. (३) रायाराऊ याचा महजर.

— ३६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५ ले. ९५०. महजरनामा.

मु. १०३२ जिल्काद १; श. १५५४ ज्येष्ठ शु. २; इ. १६३२ मे ११ शुक्रवार.

प्रथम फार्सी मजकूर मराठींत दिला आहे.

[आ] तपे कानदखोरे पैकी व किले तोरणा यापैकी मौजे वेले बुा — धानेबु — कानंद — पासली या चार गांवच्या शिवेचा निर्णय.

[इ] विहुजूर हजीर मजालसी किले कोंढाणा मुजाफती किले तोरणा व तपे कानदखोरे.

×अवर अवदुल — हवालदार (सिका फा.) सयनीस किलेमार

हनवरीदास नाईकवाडी किलेमा (सिका फा.) जथे सेकर तिमजी नाईक (घ. अ. शि.)

×खोजी नाईकवाडी (सिका) जथे—नाईक (सीका).

(प) दाजीराऊ ,, (सि. म. अस्पष्ट) जथे—नाईकवाडी (अ. शि.)

— ,, ,, जथे— ,, (?)

नाईक (चि. ?) जथे खेमजी मुरारी नाईकवाडी शिका.

कनाक कोडनाकगस्ती (हसगीव लहानकाडी ?) बलवंतराऊ नाईकवाडी किले तोरणा
(अष्ट० सि.)

ताा कानदखोरे—खासनीस, देशकुा बिहार, अत्रोली, कानद व वेले बुा व इतर मिळून. ४ मोकदम; २ धानेबु व कानदचे वीर्तीकार. एकूण सुमारे २२ सभासद.

[ई] (१) गाय बरोबर घेऊन वीर्तीकारांने शिव चाळून दाखविली. (२) भाषा फार्सी प्रचुर आहे. (३) २२ मंडलीपैकी १२ लष्करी पथकापैकी आहेत. (४) देश-मुखानें प्रथम तक्रार केली आहे. (५) निवाड्याकरितां किल्लाहून मुनसिफदार दिले आहेत.

— ३७ —

[अ] संकीर्ण. माहाजर; रवा दिव्याचा.

श. १५५४।५५ इ. १६३२।३३.

[आ] हिरोजी व इतर सरगर मंडळी आणि तानाजी व इतर गायकवाड यामध्ये मौजे पाथरीपामाण येथील मोकदमीचा कर्कशा लागला. वतन विभागणी केली कारण दोघासहि रवा लागला.

[इ] काा आटपाडी पाा माण दहिगाऊ.....बिहुजूर.

हवालदार, मुजमदार, हुद्देदार.

ठाणदार, मोकदम सेटफल.

देसक (३३)

—सरदेसाईकामार देशकुा नाईकवाडीकामार देसाई १, काा मार पो २ पाटील, सेटेकामार मौजे—निंबोडे, दिगंची, पळसवेल, १ चौगुला व १ कुलकर्णी व १ सरसेटिया सेटफल, तडवले, धाणद, धरणिक्की, गांवचे एकूण मौजे ब्रह्मपुरी, नेलकडे, आवलात्री, वेवल १२ मोकदम व पाटील; २ तेली व पोतदार खुा वंगैरे गांवचे ७ मोकदम; १ चौगुला; काा मार. १ मेटेकरी; मेहतरी माळी काा मार व कुंमार २

एकूण ३८ सभासद.

[ई] (१) मोकासाई याजकडे प्रथम तकररी केली होती. (२) देशकांत कोणाचा अंतर्भाव होतो हें या महजरावरून चांगलें समजतें. (३) दिव्य महत्वाचें आहे.

— ३८ —

[अ] म. इ. सा. खं. २० ले. १८६.

सु. १०३४ मोहरम ११; श. १५५५ आपाढ शु. १३ मंगळवार; इ. १६३३ जुलै ८.

नकल, महजराच्या अखेरीस गोही असून एकूण १३ ब्राह्मणांच्या सहा आहेंत.

[आ] धर्मधिकारी विा जोईसी यामध्ये काा कोल्हापूरच्या धर्माधिकरणाचा वाद.

[इ] श्री हुजूर हाजीर मजालसी यानी अजमहाल पाा कोल्हापूर. अगा अजम अगा सफउ नेवगैवत; ठाणेदार, मजमूदार. व डवीर (फा. सही).

सरगुन्हो व नाईकवाडी यानी (१५).

१ सरगुन्हो (वली इभ्राईम), २ सरनाईकवाडी, ३ नाईकवाडी (१ मुसलमान), १ नाईक (नावें—लंबकरणे, लंबतुरे, अहीरे, खासने इत्यादि).

याशिवाय कर्याती हवेलीचे (६)—३ देसाई, १ देशकुा, १ नाडगौडा, १ हशमनीस, प्रथम पथकाचीं नावें व नंतर हीं नावें आहेत.

कसवे कोल्हापूर (२३)—१ पटेल, २ कुलकर्णी, १ सोटेये, १ महाजन, १ चौगुला, ४ रया; ४ नाईक चोरगस्ती, २ मुजमली, २ नाईक चाटे, ५ वैदिक.

एकूण ४८ सभासद, त्यांपैकी ३ मुसलमान व ते प्रमुख अधिकारी आहेत.

[ई] (१) कामारच्या चावडीस निर्णय होऊं शकला नाहीं. “ त्यावरी हे खबर ठाणामध्ये (= ठाणे पामार) माळूम जाहाली. मग जोइसी.....व धर्माधिकारिणी मजकुरास बोलाऊन आणिले. त्यावरी हरदोजणापासून हारिजिंतीचे कतवे घेऊन मुनसिफी कामारचे पाटील याचे ह्वाला केली तेहि श्रीमहालक्ष्मीचे देवीचे देउळी सभा करून.....बोल मनासी आणिले.” (२) सदरहू निर्णयावरून ठाणे पामारच्या राजसभेनें हा महजर दिला आहे. (३) कतब्याप्रमाणें गुन्हेगारी ५० व सीर्णी २५ होन घेतली आहे.

— ३९ —

[अ] म. इ. सा. खंड १५, ले. ४१८; महजर, कययवाचा.

श. १५५५ आश्विन शु. १२ शुक्रवार; इ. १६३३ आक्टो. ४.

शेवटास देशमुखाचे ‘निशाण’ व मोर्तवसूद.

[आ] जिवाजी विन खेलोजी भोसले यानी मौजे निरगुडे का बायडे किले फतेमंगल येथील मोकदमी विकत घेतली त्याबद्दल देशमुख व देशकुा का बायडे किले फतेमंगल यांनी हा महजर भोसल्यास दिला आहे.

[इ] —बिहुजूर हाजीर मजालसी.

मोकदम हमशाही, मौजे लाजफल १, मौजे सिरसोफल ३; मोकदम देहाये का बायडे. का बायडे, मौजे असुर्णे, लाकडी, लाहासुरणे २, कलद, शिक् या गांवचे मोकदम. एकूण १२ सभासद.

— ४० —

[अ] शि. च. सा. खं. २ ले. ३४१.

स. १०३७ रविलाखर ११; श. १५५८ भाद्र. शु. १२ शुक्रवार; इ. १६३६ सप्टं. २.

मूळ फारसीत सुमारे २८ शिके आहेत.

हे फारसी सिके ज्यांचे, त्यांचीं नांवें त्यांच्या शिक्याजवळ एकाच लेखकानें फारसीत लिहून ठेवलीं आहेत. नंतर त्याखाली मोडीत त्या त्या अधिकाऱ्यांनीं आपल्या सहा केल्या आहेत. कारण सहीचें अक्षर वेगवेगळें आहे. सहांच्याजवळ बारीक अक्षरांत वित रेघेनें कोणी सहा करान्या त्याबद्दलचे नुसते हुद्दे दिले आहेत. अखेरीस फा. शि. आहे. जेडावर दोन निरनिराळे फारसी सिके आहेत. एके ठिकाणीं भोंक होतें तेथें कागद लावून त्यावरहि दोन शिके केले आहेत.

[आ] अंतो पाध्ये बिन दामो पाध्ये व नारो पाध्ये बिन अनंत पाध्ये गोळबलीकर धर्माधिकारी व जोसी विा कृष्ण जोसी का संगमेश्वर. धर्माधिकरण व जोसी बतन का संगमेश्वर व बाजे महाल या विषयी वाद. पाध्ये यांनी जोसी भांडतात म्हणून कित्यास महजर मागितला आहे. जुनीं पत्रें पाहून तो देण्यांत आला आहे.

[इ] माहाजर मामले मुजफरावाद व किले खिलणे हाजीर मजालसी.

—Xमाहामद कासीम हवालदार

Xकाजी अल्ली मामलेमार

मामलेमार व किले मार

किले मार

मामले मार

मजमदार, निघावन, सवनीस, कुलकर्णी, व

मजमदार, हेजीव, नाडिगौडा, सवनवीस, पोता, Xसरगुरो २, नायेकवाडी ६.

Xदबीर, सरदेसाई २, देशकुलकर्णी १,

चिटणीस, Xदबीर, सराफ, Xमोकदम १,

Xसरगुन्हो १, नाईकवाडी ८.

एकूण ३६ सभासद, पैकीं ८ मुसलमान अधिकारी.

[ई] कित्याहून महजर दिला आहे.

— ४१ —

[अ] श्रीसांप्रदायाचीं कागदपत्रें विभाग १ रा; लेखांक ४२२.

सु. १०३७ जमादिलावल १; श. १५५८ आश्विन शु. २ बुध.; इ. १६३६ आक्टो. २१.

तालीक.

[आ] नारो मांहादेऊ कुलकर्णी मोजे बाहे ताा बाळवे यासी माहादोवा वा खंडोवा, बिन तुकोवा कुलकर्णी मोजे मजकूर (बाहे) यानी आपले कुलकर्ण निमे तकसीम वाटून विकत नारो माहादेउवासी दिले. ले. ४२१ मध्ये क्रयपत्र आले आहे व त्याचा हा महजर आहे. कुलकर्ण निम्मे विकण्याचें कारण कोनेरी गोळकानें वृथा तक्रार केल्यामुळे बतनाची मुनसफी करून दुवाला करण्याकरतां दिवाण देणें होन ५० खंडोबास द्यावें लागलें. त्यामुळे हलाकी झाली.

[इ] बी हुजूर हाजीरानी तमे वालवे.

कारकुनानी—ठाणेदार

मुजमदार

निघेवन

सवनीस.

नाईकवाडीयानी—३ मुसलमान, ४ हिंदू.

देशमुखानी—देसाई देशकुा, नाडगौडा.

सेटिये महज्जन—बसवलिंग महाजन, २ सेटे, १ नाईक.

मोकदमानी देहाये—कसवा, उरुण, कामेरी, कुंडल, खेड, बाहे. सुमारे ३६ मंडळी आहेत त्यांत कुलकर्णी, चौंगले, जोसी, पाटील, रया, कुंभार इत्यादि प्रमुख आहेत. बहुतेक सर्वत्र मोकदम, कुलकर्णी व चौंगुला आहे.

एकूण ५४.

[ई] (१) “निमे तकसीम विकत खंडून दिले ते खबर ठाणेसी दाखल जाहाले मग साहेबी हुजर बोलावून तथीफ देऊन सेर्णी देणे म्हणवून रजा फर्माविले मग अपुले बाबे देसकानी तपे मजकूर इलतमस केले जे नफर मजकुरापासी सेर्णी घेऊन माहजर वा मिसली करून देणे म्हणऊन बराये मालुमाती खांतिरेसी अणऊन.....”

— ४२ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. व. ६ अं., १ ते ४ पृ. ७०.

स. १०३८; श. १५५९; इ. १६३७.

[आ] गोपाळभट पुजारा जगदंबा सप्तसिंग षणी विा भोपे पुजारे; पुजेचे तक्षिमे-विपर्यी बाद, गोपाळभट खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालसी किले अहिंवंत...वी हुजर.

Xकाजी पाा ऊणी दिंडोरी (फा.मजकूर व सि.) Xहवालदार किले मार.

Xहवालदार पाा ऊणी (फा. सि.)

सबनिस किले मार वो ॐ

देसमुख व कुलकर्णी पाा ऊणी ४

देसमुख व कुलकर्णी काा ऊणी २

मजमुदार पाा ऊणी.

किले मजकुरास नाईकवाडी व नाईक मिळून

१५ असामींचें पथक आहे (१० नाईक

+ ५नाईकवाडी) कांहींच्या नांवापुढें फा.सी.

आहेत.

नाईकवाडी ठाणे पाा ऊणी ३

नाईकवाडी पाा ऊणी १

याशिवाय, जोसी (वा. सही), सराफ, बेटे काा ऊणी, सोनार, सेटिया कासार, सुतार, मामन सुकूतमुला, सेटिये सिंपी, तेली, लोहार अशी सुमारे १० मंडळी आहेत.

एकूण सुमारे ४० व्यक्ती आहेत.

[ई] (१) हुजरून किल्यास खुर्दखत झाले कीं निर्णय करणें. (२) भोपा हजर राहिला नाहीं. गोपाळभट्टाजबळ कागद होते. ते पाहून निर्णय दिला आहे. (३) त्या भागांतील येवढाच महजर उपलब्ध आहे.

— ४३ —

[अ] म. इ. सा. खं. १७ ले. ७.

सु. १०३८ रमजान २०; श. १५५९ माघ व. ७ शुक्रवार; इ. १६३८ जानेवारी २६.

[आ] बाहूजी बिन कान्होजी हैबतराऊ व हवाजी बिन बाबाजी हैबतराऊ व बाळाजी बिन रुद्राजी हे ताा गुंजणमावळचे देशमुखीविषयी भांडण होतें. भाऊपणाचा वाद.

[इ] दादाजी कोंडदेऊ सुभेदार नामजाद व कारकून किले कोंढाणा व महाल निहाय (फा. सि.).

देशमुख व देशक—

तपे खेडेबारे

ताा मोसे खोरे

२ देशमुख (एकाचा शि. व दुसऱ्याचा नां.)

देशमुख ताा मार

१ देशकुा, १ अजहती देशमुख

देशक व कुलकर्णी

ताा कानदखोरे

३ व्यक्ती

१ अजहती देशमुख ताा मार

देशक ताा गुंजणमावळ

देशकुा ताा २, मोकदम १

वांगणी, जांबुली अशा ३ गांवचे ३ मोकदम व १ खासनीस

एकूण १६.

[ई] (१) 'साहेब व गोत मिळुनु येणेप्रो निवाडा केला.' (२) या महजरावरून देशक म्हणजे गांवचे गावकीचे वतनदार असा अर्थ दिसतो. देशक संस्थेचा अधिपती देशमुख असें दिसतें. (३) शिवाजीमहाराजांनीं हा निवाडा अप्रमाण करून पुढें नवीन वांटणी केली आहे (म. इ. सा. खं. १७, ले. १० पहा).

— ४४ —

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. २६; माहाजर-रवा दिव्याचा.

सु. १०३८ मोहरम २५; श. १५६० ज्येष्ठ व. १२ बुध.; इ. १६३८ मे ३०.

[आ] बाबाजी मोकदम नेलेकर मौजे कोढीत प्रा पुणे यानें आपली मौजे कोढीतची निमे मोकदमी जनाजी खैरा यास दिली. हेतू इतकाच कीं गांवाची व्यवस्था रहावी. परंतु तसें झालें नाहीं म्हणून बाबाजी रुद्राजी जाधव म्हणून नवीनच एक इसम आपल्या मदतीस आणून त्यांनीं दोघांनीं मिळून खैरा यास घालवून देण्याचा प्रयत्न केला व तसें झाल्यास त्याचा विभाग जाधवानें घ्यावा असें ठरलें. मोहरी येथें खैरानें दिव्य केलें व तो खरा झाला. तेव्हां दादाजी कोंडदेवानें वतन निमेनिम करून विभागून खैरास निमा भाग व उरला निमा भाग जाधव व बाबाजी नेलेकराचा पुतण्या कृष्णाजी या उभयतांस दिला. वडिलकीचे हक कृष्णाजीस दिले.

[इ] महजर हाजीर मजालसी काा खेडेबारे.

— दादाजी कोंडदेव सुभेदार — कोंढाणा (सिका फा.)

देशमुख व देशक माहाला निहाये देशमुख ता. गुंजणमाबळ ३ [बापूजी
देशमुख ता. खेडेभोरे (नां.) हेयतराव १ (नां.) बाबाजी हेयतराव व
देशमुख ता. कानदग्वोरे (नां.) वार्जा नाईक २ (नां.)]
देशमुख ता. कर्या. माबळ (नां.) देशमुख ता. बेलबंड ग्वोरे १
मोंजे—निगडे, केतकवले, दिवडी कांथरे ता. खेडेभोरे, ४ मोकदम (नां. प्रत्येकाचा)
मोंजे—हिवरे, गराडे, परींचे प्राा पुणे, ३ मोकदम (नां. प्रत्येकाचा)
एकूण १४ व्यक्ती.

[ई] (१) “दिवाण व गोत उदंड जाले परंतु खेरा झडेचना मग दिवाणे गोते
दिव्य नेमून” (२) दिव्य महत्त्वार्थ आहे. (३) या महजरावरून देशक म्हणजे
महालांतील सर्व मोकदम असें दिसते.

— ४५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३ ले. ६३२.

१५६१ श्रावण व. ५ गुरुवार; १६३९ ऑगस्ट ८; (८ १६ रविलावल = १६३९
जुलै ८; आपाढ व. ३ सोमवार.

[आ] येलोजी व जयाजी वागमोडे मोकदम मिरासदार मोंजे बोरी पाा इंदापूर वीा
बिरोजी मोकदम मोंजे लामुर्णे. मोंजे बोरीच्या मोकदमीचा वाद. वतन भिमेनिम विभागलें
आहे.

[इ] हाजीर मजालसी पाा इंदापूर.

देशमुख पाा मार २

सेलगाऊ, जांबू, लाकडी, चिखली, दहिगाव, वरकुटे या भोंवरगांवचे ८ मोकदम.

[ई] (१) “गोत मजालसी मिळोन निवाडा केला कीं मिरासी मोकदम तोडूं
नये व बिरोजीचा माल बेचक आहे. मोकदमी राखिली आहे त्यास तोहि तोडिता नये.....
दोठाई खाऊन सुखी असणे.”

— ४६ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ७.

सु. १०४० जमादिलावल ६; श. १५६१ भाद्र. शु. ८ सोमवार; इ. १६३९ ऑग. २६.

[आ] मालजी भोइटा मोंजे रावेत पाा पुणे वीा भिलोजी मालजीचा दायाद भाऊबंद.
मोंजे रावेतच्या पाटिलकीचा वाद. भिलोजीचा पक्ष खरा ठरला असें दिसते. गोतानें निवाडा
केला आहे.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालस.

दादाजी कोंडदेऊ सुभेदार नामजाद किले कोंढाणा.

२ देशमुख ता खेडेबारे

×मुजावर कसवे पुणे

देशमुख ता मोसेखोरे

मोकदम मौजे खडकवासले; व अंजनगाव. कुलकर्णी मौजे माण, चौगुला मौजे लोणी काळभार.

एकूण ९, मुसलमान १.

[ई] (१) तक्रार सुभोदाराकडे गेल्यावर—“साहेबांची रजा सादर जाली..... दर्तीबाव सरंजाम होय माळूम जाले तरी पाा मजकुरीचे दाहा गावाचे मोख्तेसर पाटील व गावीचे कुणवी व बलुते आणून.....निवाडा करणे गोताचा माथा सत्या घालून ज्याची पाटिलकी होईल त्यास देवणे म्हणऊन रजा सादर जालियावरी.....” उभयतास आदब-खान्यांत ठेवले व कतये घेतले “जे साहेबी हमशाही गावीचे मोकदम व आपले दाईज बापभाऊ व बलुते.....त्यास पुसोन निवाडा केला पाहिजे. स्वगोताच्या निवाड्यास...राजी असे.” यावरून ‘गोत’ म्हणजे कोण तें दिसून येईल.

— ४७ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ३१.

सु. १०४१; श. १५६२ माघ शु. १३ गुरुवार; इ. १६४१ जाने. १४.

[आ] भिकाजी विन नाईकजी डिमले मौजे सिवरे ताा खेडेबारे विा नाईकजी विन तान्हाजी डिमला मौजे. कल्याण, ताा खेडेबारेच्या सरमोकदमीविपर्यांचा निर्णय. भिकाजी खरा ठरला.

[इ] हजीर मजालसी.....दादाजी कोंडदेऊ सुभेदार नामजाद किले कोंढाणा.

हवालदार ताा खेडेबारे

मजमूदार ताा खेडेबारे

२ देशमुख ,,

मुद्रल देशकुा ,,

काा खेडेबारे ३-मोकदम, सेटे, महाजन मोकदम मौजे-खोदी, नसरापूर, कासुडों, बयें, करंदी, व केलवड्याचे मिळून मोकदम ३. मालेगाव, वेळू मिळून ५ मोकदम.

एकूण १७ व्यक्ती.

[ई] (१) उभयवाद्यांस साहेब हाजीर मजलसीस मान्य आहां काय असें प्रथम विचारलें व राजीनामा घेऊन मग निर्णय केला आहे. (२) साहेब हाजीर मजलसीने देशमुखाच्या माहितीप्रमाणें निवाडा केला आहे.

- ४८ -

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९४।२९५.

मु. १०४२ रजव १२; श. १५६३ आश्वि. शु. १५; इ. १६४१ आक्टो. ८.

दीड ओळ फार्सी नंतर द्वादशदली फा. सि.

(ले. २९४ मध्ये का नाशिक येथील मजलस दिली आहे. ले. २९५ मध्ये महजर आहे दोन्हीच्या तारखा एकच आहेत. महजरहि कातील मजलसीनेच दिला आहे. तेव्हां दोन्ही लेखांक एकत्र वाचण्यास हरकत नाही. ले. २९५ त मजलसीचा उल्लेखहि आहे.)

[आ] सोनप्रभु विन कोंडप्रभु भर्माधिकारी व त्याची वायको का नाशिक विला गणशुक्र. गणशुक्राने सोनप्रभु कोंकणांत गेला असतां शूद्राच्या हातचे अन्न खादलें म्हणून त्यास अपंक्त (वालीत) ठरविले. प्रायश्चित्त घेऊन त्यानें शुद्ध व्हावें असें गणशुक्रानें मजलसी समक्ष सांगितलें. जवारास थोर ब्राह्मणांनीं प्रायश्चित्त दिल्याचें सिद्ध झाल्यानें सोनप्रभूस मजलसीनें पंक्तिपावन केलें आहे.

[इ] हजीर मजालसी ठाणे मामले गुलसनावद.

Xमीर अहमद रजा अमीन

भया बलभद्रदास सेखदार (फा. सि.)

देशमुख पा मार

भयाभूपतीराय कारकून (फा.सि. व नांव आडवे)

हेजीव देशमुख

देशपांडे ३; पाटील का नाशिक १

—यारदी

वेंकाजी गोपिनाथ वकील तरफ जवार १

मोकदम पाटील कुलकर्णी

सेटे महाजन ३

इत्यादि ५

एकूण १९ व्यक्ती, पैकीं १ मुसलमान.

[ई] (१) “का मार हा हुजूर येऊनु फिर्याद जाली कीं.....हे हाजीर मजालसी मनास आणून आपणास खरे खोटे केले पाहिजे.”

- ४९ -

[अ] चौल अधिकारी दप्तर (रामदास रामदासी) ले. १३; महजरनामा, दिव्याचा.

मु. १०४२ जिल्काद २२; श. १५६३ माघ व. ८ शनिवार; इ. १६४२ फेब्रु. १२.

नकल.

[आ] मौजे क्षिराड तपे क्षिराड मामले चेऊल व मौजे सारळ तपे अष्टागुरू या दोन गांवच्या शिवेचा निर्णय (दिव्य महत्वाचें आहे. कोंकणांतील शिवेच्या निर्णयाचा हा एकच महजर उपलब्ध आहे).

[इ] बी हुजुर बीगा ता।

बाळाजी भास्कर अजहत देसाई (सही) १

नाईकवाडी दडदुर्ग १	ठाकूर आधिकारी (सही) १	X देसाई देशकुा ता शिराड व
पटेल मौजे जेबुरवे १	वर्तक व प्रजामहाल आन्दास २	अष्टागर १
मौजे असुले; माहात्रा २	मौजे सार्था माहात्रा १	माहातरे व प्रजा मौजे बेकवडे १
दारनाक १		मौजे महागौ
		राऊल १, हुदेदार १, भानजी १,
		वाजे समस्त प्रजा खोत १

एकूण १६ व्यक्ती.

— ५० —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ८; महजरनामा.

सु. १०४३ रविलावल ९; श. १५६४ ज्ये. शु. १० रविवार; श. १५६५ ज्ये. शु. १० गुरुवार; इ. १६४२ मे २९; इ. १६४३ मे १८.
श्री नकल.

[आ] वाजी बिन वानजी विा कृष्णाजी बिन सिदोजी रणनोवरे. मौजे मलद प्रा पुणे येथील मोकदमीचा निर्णय.

[इ] बहुजूर हाजीर मजालसी.

काजी अबदुल बिन काजी महमद हकीमशरा	दादाजी कोंडदेव सुभेदार
व काजी सदर बिन काजी इस्माईल नेव काजी	मजमुदार प्रा पुणे
प्रा पुणे	कुरकुंब व वरवड्याचे मोकदम २

हवालदार प्रा पुणे

सितोळे देशमुख प्रा पुणे २, वढाणे व राजेगाऊचे मो २

एकूण ११ मंडळी हजर.

[ई] (१) “वानजीचे व सिदोजीचे विभाग पूर्वीच जाहाले आहेत. विभाग जालिया उपरी विभागाची धणीन सिदोजीची पत्नी पुताई, ते विभाग आपण भक्षू अथवा पालक पुत्रास देऊ अथवा आणिकास देऊ ए अर्थी वानजीस समंघ नाही एदर्थी वचने याज्ञवल्क्य, ‘पत्नी दुहितरः.....’ (वृद्धमनु, बृहत्मनु व मिताक्षरा) ऐसी वचने शास्त्रीची असे ती.” (२) महजराचें लेखन मुद्देसूद आहे. व्यवहारपद्धति महत्वाची आहे. .

— ५१ —

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. २७; महजर असल बा नकल.

सु. १०४३ रविलावल १२; श. १५६४ ज्येष्ठ शु. १४ बुधवार; श. १५६५ ज्येष्ठ व १३; इ. १६४२ जून १; इ. १६४३ मे. २१. (रविलावल २ वेळा आहे).

[आ] वाल्हे विन येका कुंभार विा साऊ विन काऊ कुंभार. का पुण्याच्या कुंभार वतनाचें वडिलपण व मेहतरकीचा वाद. मेहतरकी व वडिलपण वाल्हेस मिळालें व बाकीचे हक विभागले गेले.

[इ] हाजीर मजालसी मुा कसवे खेड.

काजी आवदुला विन काजी महंमद व काजी दादाजी कोंडदेव सुभेदार (सिका)
सदर विन काजी इस्माईल नैव काजी प्रा पुणे मजमूदार प्रा पुणे
(पारसी खाली) देशमुख ता खेडेवारे २

हवालदार प्रा पुणे (खाली सीका) सेटे महाजन का पुणे २
२ देशमुख प्रा मार (२ सिके) सेटे पेट मूर्तजावाद १
—देशमुख गुंजणमावळ सुतार का पुणे २
का पुणे ७—मोकदम, सेटे, महाजन (पेट परीट ,, १
शाहपूर) जोसी विा पाठक; गुरव, न्हावी, महार. मोकदम, मौजे लोणी व दिधी २
एकूण २५ मंडळी हजर.

[ई] (१) का मजकूरच्या बल्ल्यांच्या गोहीनें कजिया तोडला आहे.

— ५२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ९.

सु. १०४३ रविलावल २०; श. १५६४ ज्ये. व. ७ गुरुवार; इ. १६४२ जून ९.
श्रीशंकर.

[आ] मिराजी विन मियाजी विा अमन विन चांद मोकदम मौजे कातरज पा पुणे.
मौजे कातरजचे मोकदमीविषयीं निर्णय. वतन व्यवस्था लावून विभागणी केली आहे.

[इ] हाजीर मजालसी मुा का खेडेवारे.

काजी अबदुल... इस्माईल काजी नैव पा पुणे २ दादाजी कोंडदेव सुभेदार
—हवालदार पा पुणे —मजमूदार पा पुणे
—देशमुख ,, २ मौजे, अतीत, चिकिली, मिर्जे या गावचे
४ मोकदम.

एकूण ११ मंडळी.

[ई] (१) लेखनपद्धती सुद्धा आहे. (२) मजलीस बरील महजराप्रमाणेंच आहे. फक्त मोकदम बदलले आहेत. (३) “भांडत हुजूर आले.”

— ५३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ३२.

मु. १०४३ जिल्हेज ११; श. १५६४ फा. शु. १३ मंगळवार; इ. १६४३ फेब्रु. २१.

श्रीनकल.

[आ] जुंझारराव विन संभाजी देवकाते विा बहिरजी मुगुटराव विन सिदोजी मुगुटराव. मौजे मेखलीच्या मोकदमीचा वाद. जुंझाररावांचें वतन खरें झालें.

[इ] हुजूर हजीर मजालसी वी ताा; दादाजी कोंडदेव मुभेदार नामजाद किले कोंढाणा महाल निहाये दफाते.

×बहिलिमखान हवालदार का बारामती प्रा सुपे १

देशमुख देशकुा का बारामती प्रा सुपे २

प्रा सुपे पैकीं मौजे—सिरसोफल, खांडज, मालगांव, वागत, तांदुलवाडी, कटफल, मळद, कनेरी, सांगवी, कोटेली गावें १० सुमारे १५ मोकदम आहेत.

×मूनसूरखान आ देशमुख १

—

२०

मजमूदार का बारामती नाईकवाडी का

×इतवारखान १

देशकुा १

पा सुपे पैकीं मौजे—सोनगांव, गोजेबावी, लोणी, कोल्हाळे, पारवडी, मळद, कायलेस्वर, देऊलगांव या गांवचे सुमारे १३ मोकदम सेटे, चौगुला, का बारामती २

—

१९

एकूण ३९ मंडळी हजर, त्यांपैकीं ३ मुसलमान आहेत; २८ मोकदम आहेत.

[ई] (१) “मोकदमीबदल भांडत हुजूर आले यावर साहेब व देशमुख व गोत वसोन मनमुवी मनास आणित्यावर.....”

— ५४ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ५३.

श. १५६५; इ. १६४३।४४.

[आ] तिमाजी पुरुषोत्तम व रामाजी विठ्ठल यांमध्ये पाा सिरवळच्या देशकुलकर्ण व गांव कुलकर्णाचा भाऊपणाचा वाद लागला. वांटणी केली आहे.

[इ] हाजीर मजालस दिलेली नाहीं.

[ई] (१) “निवडलेप्रमाणे जो वर्तेना त्याणे दिवाणांत होन पांचसे देणे हा महजर सही.” (२) दादाजी कोंडदेवानें हें वांटणीपत्र केलें. त्यानंतर रामाजी विठ्ठलानें जिजाऊ

साहेबांकडे जाऊन गोतमुखे निवाडा करण्याची मागणी केली. ती मान्य झाली. व त्याप्रमाणे दादाजी कोंडदेव याने हवालदार पाा सिरबल यास गोतमुखे सदरहू वादीचा निवाडा करण्या-विषयी पत्र लिहिले. त्यांत दादाजीने स्वतः शिवापूर येथे 'केलेल्या वांटणीच्या या बरील महजराचा उल्लेख केला असून तो रद्द केला असें म्हटलें आहे. यानंतर तो मृत्यु पावला व पुढें निवाडा झाला. हा वाद छ. शाहू राजे यांचे वेळी संपला. शि. च. सा. खं. १ ले. ८२ पहा.

— ५५ —

[अ] पेशवे दप्तर विभाग ३१, नं. १७; महजरनामा.

फसली १०५४ जिल्काद ५; श. १५६६ पौष शु. ७ बुधवार; इ. १६४४ डिसें. २५.
नकल, बाटोळा फा. सिका.

[आ] दावल विन शाबुद्दीन विा रंभाजी नाईक ठाणा पारनेरचे नाईकी वतनाचा वाद. मलिकंवरच्या काळांतील वहिवाटीवरून दावल खरा झाला.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी पाा पारनेर वी हुजूर.
तुलोजी दादजी हांडे देशमुख साा जुन्नर देशपांडे साा जुन्नर
(मोहर) (दसखत)

पाा पारनेर पाो पुढील गांवचे मोकदम पाटील व कुलकर्णी.

मोजे—वरसिदे, वडजी, निधोज, खांबे, टाकली ढामढेर, भोंदरे, म्हेंसगाऊ, गोरगाऊ, भोतरं, दरडी, टाकली, भालवणी, सातगाऊ, निवगाऊ धार, दहिडाणे, पिंपळगाऊपिसा, हिवरे, पानोली, जबळे, सोलके, केडगाऊ, टाकली, पिंपळगाऊ, साकरे, आसदगाऊ, करंजवणे बुा, साकरेआडवई, पलवे बुा, बाघोड, जातेगाऊ, धाणेगाऊ, 'लोणी, पिंप्रीघाणा, कुप बुा, जांबगाऊ, भायरपवार, धवलपुरी, म्हसणे, अवरंगपूर, गारगुड. *

एकूण ४१ व्यक्ती हजर.

[ई] (१) "गोत दाही देत नाही. म्हणोन फिर्यादी उभा राहिला होता. मग आम्ही (= गोतानीं) थांबऊन यासी महजर केल्ल दिवला."

— ५६ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९७.

फसली १०५६; श. १५६८; इ. १६४६.

फारसी सिका व दोन ओळी मजकूर.

[आ] दतदेऊ व सोनप्रभु व माहादप्रभु व हरदेऊ वगैर धर्माधिकारिणी काा नासीक विा सिऊभट विन धोंडीभट क्षेमकल्याणी काा मार; धर्माधिकारी वतन व सोनार जाती-

मधील विवाहविषयक वृत्तीचें भांडण. क्षेमकल्याणी सोनाराचा केवळ आश्रित आहे, त्याला हक्क मिळू शकत नाहींत असें ठरलें.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालंसी ठाणे मामले गुलसनाबाद.

×काजी सैद अशरफ हकीमशरा गुमास्ते अमीन विसाजीराम सेकदार करोडी १
देशमुख मा मार २ गुगु आमीन १ पाटील मो का नाशीक १
पाटील १ देशपांडे पा मार ३
हेजीब तरफ मोनाडी ३ कुलकर्णी का नाशीक १
सेटे महाजन २

एकूण १६ व्यक्ती.

[ई] (१) हिंदूंच्या (ब्राह्मणांच्या) धार्मिक हक्कांचा निवाडा काजीनें हाजीर मजालसीमार्फत केला आहे. (२) क्षेमकल्याणी हा एका सोनाराचा आश्रित असून, त्या सोनाराच्या लग्नांतच हा वाद निघाला. (३) धर्माधिकार्याचे लग्नांतील हक्कांची नोंद. (४) 'गोहीभास' चालू असतां उभय वाद्यांना आदरग्रह्यात ठेवले होते.

-- ५७ --

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ४५४.

सु. १०४८ रविलाखर १; श. १५७० वै. शु. २ शनिवार; इ. १६४८ एप्रील १५.
नकल.

[आ] नरसजी पानसरा व येसाजी पानसरा महाल आवटवोलावी का आकोले पा आकोले धा देऊजी व रतनजी नाईकवाडी पा मजकूरचे पानसरीपणाचे वतनाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी सदर ठाणे पा आकोले. विहुजूर तपसील;

काजी व खत्री हकीमशा २ हवालदार व कारकून ३
×काजी हकीम पा मा बमोहर १; खतीव हवालदार बमोहर १ मजमूदार का
पा मार १ बमोहर मार १
देशमुखानी पा मार २ (मोहर १; नां. १) सेग्व—बमोहर १ लग
का आकोले ०
मोकदम ३ (नां.) सेटिये २ (तराजू) देशपांडे पा मार (कोरी जागा)
नाईकवाडी पा मार ४ (कथार)
मोकदम गावगना १

एकूण २० व्यक्ती.

[ई] (१) हुजूरच्या निवाड्याच्या खुर्दखताप्रमाणें महजर दिला आहे. (२) मजलस महत्वाची आहे. (३) "देशपांडे महाजर लिहिला आहे." पृ. ६५. (४) भाषा फार्सीमिश्रित आहे. (५) त्या भागांतील येवढाच महजर आहे.

— ५८ —

[अ] कारी व आंववडे जेथे देशमुख (रामदास रामदासी) लेखांक १५.

श. १५७१ भाद्रपद व. २ बुधवार; इ. १६४९ ऑग; १२.

श्रीनागनाथ. महजर महत्वाचा आहे.

[आ] कान्होजी नाईक जेथे देशमुख यांनी आपल्या पांच मुलांत आपली ताा रोहिड-
खाच्याची देशमुखी विभागली. तिचा महजर.

[इ] हाजीर मजालसी बीहुजूर राजश्री कोन्होजी नाईकजी नाईक देशमुख ताा भोर
किले रोहिडा व कारकून व हशम व देसक, व बारावैते ताा मजकूर या विदमान.

कारकून व हशम—कान्होजी देशमुख (सीका) १, पेशवे खासनीस बी 'दस्तूर'
(=शाई निराळी) गुा प्रभु देश कुलकर्णी २. हेजीव १, कारभारी १ व इतर १२
एकूण १७.

देशक व बागा वैते—भोंबर २० मौजेचे ३७ मोकदम व पाटील. आणि कुलकर्णी २;
एकूण देशक ३९.

ताा मार व मौजे आंववडी व कारीचे बारावैते—जोशी १, मेहतरी हजाम २,
परीट मेहतरीये २, गुरव २, पोतदार १, महार ४, सेटिये ३, ठाकूर ३, सुतार १, कुंभार,
२, एकूण बारावैते २१.

एकूण ७७ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) महजर शिस्तवार लिहिला आहे. आरंभ,—'याविदमाने महजर' (२)
देशकुलकर्ण्याच्या वर्तीने त्याच्या पेशव्याने 'दस्तूर' केलें आहे. तो गैरजर दिसतो. (३) सभा
महत्वाची आहे. (४) देशक=भोंबरगांवचे मोकदम व पाटील.

— ५९ —

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. ४१.

सु. १०५० जिल्हाद २९; श. १५७१ मार्ग. शु. १ शनिवार; इ. १६४९
नवंबर २४.

शेवटास गोही घातली आहे.

[आ] केशजी विन नागोजी काटकर व इतर काटकर आणि गोंद गांवडे या उभय-
तानीं दिवाणचें देणें झालें म्हणून सुपे खुा पा सुपे ची मोकदमीची तिसरी तकसीम नीलकंड
राऊ यास दिली. प्रत्येकानें एकमेकास पत्र लिहून दिलें. त्यांत हें पत्र काटकर यांनीं नीलकंड
राऊ यास लिहून दिलें. त्याप्रमाणें इतरांचीं पत्रे पाहून सदरहूविषयीचा हा महजर टाण्याहून
देण्यांत आला आहे.

हजीर मजालसी.

—काटेदेशमुख २

—देशकुा २

नार्कवाडी ५ (१ मुसलमान)

मौजे माजगाऊ, वागज, लाठे,

रटर्ण, बाकी, लोणी या गांवचे

मोकदम व चौगुले मिळून सुमारे ८

हवालदार

सेटिये

मोंबरगांवचे मोकदम

[ई] (१) महजराची मजलस नीट लिहिलेली नाही. (२) निलकंठराऊ; काटकर; व गोंदगावडा अशा तीन तक्षिमा मोकदमीच्या झाल्या. पूर्वी दोनच होत्या. तिघांनी परस्परांस पत्रे लिहून दिलीं. “यैसे तिघांनी परसपरें येक येकास लेहोन दिधले तिघाची लिहिली ठाणि-यास आणिली. ठाणा खातिरेस आणून सदरहूप्रमाणें महजर करून दिधला आसे.”

— ६० —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक. व ७ पृ. १०६.

श. १५७३ इ. १६५१.

[आ] साबाजी पासलकर विा धर्माजी पासलकर; ताा मोसेखोरेच्या देशमुखीच्या वाटर्णाचा महजर.

साहेबी आपणास हुजूर गोत बैसऊन

मनसुफी मनास आणली.

देशमुख व देश कुा पाा पुणें

देशमुख ताा मुठेखोरे

„ ताा कानदखोरे*

देशमुख ताा पोडखोरे

„ हिरड्स माबळ

„ गुंजण माबळ

„ बेल्हबंडखोरे २

८ देशमुख, १ देशकुा = ९

[ई] (१) भांडण हुजूर दाखल झालें. साहेबी स्वतः गोत नेमिलें. (२) सभेंत सरकारी कारकून नाही. (३) सर्व ‘ परगण्याचे अधिकारी ’ आहेत.

— ६१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३७.

.सु. १०५२ सफर २५; श. १५७३ माघ व. १२ मंगळवार; इ. १६५२ जाने. २७.

[आ] जाखो निलकंठ व साबाजी महादेऊ कुलकर्णी काा खानापूर व इतर खेडीं विा तिमाजी नरसिंह व इतर भाऊ कुलकर्णी काा खानापूर व इतर गांव; काा खानापूर बगैरे गांवच्या कुलकर्णांचे तक्षिमीविषयी भाऊपणाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी मामले मूर्तजाबाद.

Xकाजी अबदुकादीर हर्कामशरा	Xहसनशा हवालदार	Xसैद माहामूद
Xहैबतखान बजाइती	Xमुतावली रोजे बेहतरीन	Xमीर होकारी
Xमुतावली	Xअलेहुम अलस कवतवासलाद	(= ८)

कारकुनानी वा हुदेदारानी (१४)

ठाणेदार	मजमदार	नाजीर वा निघावन	Xमलिक दबीर
सरनोबत	हेजीब	माहालनीस	हरकारे
निघावन	सबनीस	निसीदापोता	निसीदा आंबरखाना
		निसीदाभटी कोठार इमारती विया	,, जरातखाना

खुर्द सालगानी वा सरगुरो वा नाईकवाडी यानी वा देसकानी (३०)

खुर्द सालगानी ३	सरगुरोयानी २ (दोघे मुसलमान)
(तिघेहि मुसलमान)	(एकाचा फारसी सी. व एकाचा खंजीर)

नाईकवाडीयानी १७

देसकानी ९

त्यांपैकीं सात नाईकांच्या नांवाखालीं	अमीन १	देसाई
फा. शि. आहेत, एकाच्यापुढें कथ्यार	Xखान १ (फा.सि.)	(म.शि.)
आहे. ३ मुसलमान आहेत व बार्काचे	देसाई १	सरदेसाई १
१४ हिंदू आहेत. शिकेदार नाईक सर्व		देसाई २
हिंदू आहेत.		देशकुा २

पटेलानी व सेटे महाजनानी कसशा (१९)

पटेक १ (नां.)	सेटी (तागडी) १	सेटिये २	महाजन २
चोगला १	मेहतर तेली १	मेहतर अहिनीगार	मेहतर सरोफानी विया १
मेहतरी तेली १	मेहतर कुंभार २	वा दुरोदेगार ३	मेहतर १
मेहतरी माली २	(चाक)	मेहतर हटीगार १	(धूपार्ति)
(खुरपे)			

एकूण ७२ व्यक्ती हजर आहेत. त्यांपैकीं १८ मुसलमान आहेत व ते प्रमुख अधिकारी आहेत.

[ई] (१) “.....मामले मजकुराचे सदरेसी महालूम केले बरी ठाणे मामले मजकुराचे किताबती वा मिसल का खानापुराचे वा मौजे पेडचें कारकुनासी वा हुदेदारानी वा मोकदमासी घेऊन गेलेबरी तेथील मशरूलअनाम जिवाजी पंडित नामजाद का मिलपडी वा देहाये वा कारकुनानी वा पटेलानी वा सेटे महाजनानी का खानापूर यानी तपे बाळवेचे स्थळासीपाठविले बरी.....तपे मजकुरीचे कारकुनानी वा.....माहजर लेहून देऊन का खानापुरासी पाठविले. का मारीचे कारकुनानी वा.....तकसिमेचे विले करून

कागद दिल्ले बाा.....दिले असे. याणेप्रमाणे माहाजर मामले मजकुराचे होवे म्हणून इलतमस केले.....बराये.....मामले मजकुराचे कारकुनांनी माहाजर लिहून दिल्ले.”
(२) सभा फार शिस्तवार व उत्तम लिहिली आहे. महजर सभेच्या दृष्टीने महत्वाचा आहे. शेवटचा भाग अपूर्ण आहे.

— ६२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५, लेखांक ३०७.

सु. १०५३ जिल्हाद २५; श. १५७४ अश्विन व. १२ मंगळवार; इ. १६५२ आक्टो. १९.

प्रथम महजराचा मजकूर व मजलस नंतर दिली आहे. हा प्रकार विचित्र वाटतो.

[आ] दादजी नरसप्रभु देशकुलकर्णी व गांवकुलकर्णी ताा भोर ताा उत्रोली बाा बाबाजी सिधदेव सोनटके. सदरहू प्रभुकुलकर्णी याचे गुमास्ते सोनटके यांनी महजरावर खोटाईने विकलम करून देशकुलकर्णी आपले असं सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला.

*[इ] विहुजूर हाजीर मत्रालसी किले रोहिडा.

हवालदार (फा. सि.)

हेजीब

सरनोबत, अज्याहत सबनीस,

चिटणीस व कारखानीस १

सबनीस

६

सरगुहो बाजे नाईकवाडी—Xसरगुरो, सरगुरो, नाईकवाडी X

६

वेसकानी—देशमूल ३, भोंबर ३०, गांवचे सुमारे ५० मोकदम व पाटीळ. सेटे महाजन (कोरी जागा), बहुते ताा उत्रोली व काा उत्रोली व ताा भोर मिळून ६.

एकूण मजलस = ६८.

[ई] (१) शिवाजीराजे यांच्याकडे फिर्याद केली. (२) देशक = भोंबरगांवचे मोकदम व देशमूल.

— ६३ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. २७१.

•सु. १०५३ सफर १५; श. १५७४ पौष व. ३ गुरुवार; इ. १६५३ जानेवारी ६.

श्री; शेवटास सीका.

[आ] बाजी विन बाबाजी पाटील काा उत्रोली बाा सिरले काा उत्रोलीचे मोकदमी बाा बाद. बाजी खरे झाले.

[३] हाजीर मजालसी किले रोहिडा.

—हवालदार (फा. सि.)

मजमूदार, हेजीब

सरगुरो, सबनीस

चिटणीस कारखानीस १

सरगुरो बाजे नाईकवाडीयानी—Xसरगुरो, नाईकवाडी ३.

देसकानी—देशमूग देशकुा = ४; भोंवरगांवचे १ मोकदम; बलुते ३; (जोसी, कुंभार, महार ताा उत्रोली).

एकूण २५.

[ई] (१) दिव्य करून खरें झाल्यावर महालदारानें महजर दिला आहे. (२) हरकी घेतलेली नाहीं.

— ६४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३; ले. ६३५.

सु. १०५५; श. १५७६; इ. १६५४.

पहिला बंद गहाळ.

[आ] मौजे रहाटवडे ताा खेडेवारे येथील मोकदमीच्या तरफा २; (१) चिटोजी चोरघा याची; (२) कान्होजी चोरघा याची; कान्होजीस दिवाण कर्जे झाल्याने दादाजी कोंडदेवानें त्याची तकसीम दिवाणांत घातली. यामुळें चिटोजीस राग येऊन तो परागंदा झाला. बापूजी मुदगल देशकुलकर्णी यानें रदबदली करून चिटोजीस गांवावर आणलें व त्याकरवीं त्याने कान्होजीचें दिवाण देणें फेडलें व कान्होजीच्या निमे हिस्साचे दोन तक्षिमा पो एक भाग चिटोजीस दिला व त्याच्या एकूण ३ तक्षिमा केल्या. या व्यवस्थेविषयीचा हा महजर आहे.

[इ] (१) पहिला बंद गहाळ त्यामुळें मजलस समजत नाहीं.

— ६५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३८.

सु. १०५४ सफर २१ श. १५७५ पौष व. ८ रविवार; इ. १६५४ जाने. १.

प्रारंभास फारसी मजकूर.

[आ] तुकोजी विन हमराजी धनगर पटेल मौजे पेड मामले मूर्तजावाद विा केदारजी झांबिरा पटेल डोंगरसोनी पाा कागल, मौजे पेडच्या पाटिलकीचा वाद.

[इ] बहाजीर मजालसी (माहामदापूर).

रायाजी रो पंडित मजालसी

माहामद हुसेनी दबीर जमारिकाब.

बराती.....दार.

निबावन

मजमूदार.

×सैद मियाजीखवास जमा.

रिकाब हवाले महाल रातीब. १

दस्तरदार २

नाईक, नाईकबाडी महालरातीब. .

एकूण १२.

नामजाद

सखाबतखानमहालदार जमा रिकाब

[ई] (१) ठाण्यास निवाडा झाला. गोहिदार बंदिखान्यांत ठेवले होते व नंतर गोही घेण्यांत आल्या. (२) तकरीरा घेतल्यावर उभयबाद्यांस आदबखानीं राखलें. पुढें मौजे पेडहून गोहिदार येण्यास सुमारे १५ दिवस लागले.

— ६६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४, ले. ६९९.

श. १५७६ वै. ब. १० सोमवार इ. १६५४ मे १.

श्रीसंभूचा.

[आ] तिमाजी नामाजी कुलकर्णी मौजे लोणी बिया नरसो रवलदेउ कुलकर्णी कोकराले पा खटाउ. मौजे लोणीच्या कुलकर्णाचा वाद. तिमाजी खरा जाह्ला.

[ई] महाजर स्वस्ती श्री शके

.....हाजीर मजालस स्थळ पा खटाऊ.

राजमुद्रा

हवालदार पा खटाव (फा. को.).

मजमूदार पा मार (बिया *मजमदार)

विठल कृष्ण निसीदा खाना शाहापूर.

दफ्तरदार

देसकानी

कोरी जागा लागले नाही. (शि.)

देश कुा पा मार

नायकबाडी ३ (निशाणी कट्यार).

पटेल ३ (नि. नां.)

केसोया नाईक दस्तुरे (कसोबा नाईक)

पटेल कुलकर्णी दरुज

सेटिया का मार (नि. तागडी.)

दतोबा मीरगा का मार

बकालू कामार

महाजन का मार (तागडी)

म्हेतरेया ,, (नि. कातरी.)

शेटी ,, (,,)

बकालू ,, (नि. तागडी)

एकूण २२ व्यक्ति.

*सही करतांना सहीवाल-जर राजमुद्राधिकारी असेल तर तो प्रसंगी आपल्या नांवापुढें नुसता हुद्दाच लिहून तशी सही करी.

- [ई] (१) “ साहेबी व हाजीर मजालसी गोत नार्हकी महजर करून दिवला.”
 (२) साहेब व गोत नायकी कतन्याप्रमाणें हारी व जिती पेतली आहे.

— ६७ —

[अ] म. इ. सा. खं. १७, ले. १०.

सु. १०५७ जमादिलाखर १५. श. १५७९ चै. व. २ शनिवार, इ. १६५७ मार्च २१.

प्रथम शिबाजीचा सिका. महजर अनेक प्रकारें महत्त्वाचा आहे.

[आ] हबाजी बिन बाबाजी हैबतराऊ सिलंबकर, बापूजी बिन कोन्होजी हैबतराऊ सिलंबकर, बाळाजी बिन रुद्राजी नार्हक सिलंबकर. तपे गुंजाणमावळचे देशमुखीविषयी भाऊपणाचा बाद.

[इ] हाजीर मजालेसी सदर राजश्री सिबाजी राजे साहेबु मुकाम का पुणा.
 काजी अबदुल बिन काजी महंमूद काजी नायबकाजी पुणें
 दोन ओळी फारसी व शिका.

रस्तखाना

सामराज नीलकंठ पेशवे	बासुदेव बाळकृष्ण मजमूदार
(शिका श्रीधिव.....)	महादाजी सामराज सुरनीस.
सोनाजी डबीर	बाळाजी हरी मजालसी
बाळाजी नार्हक पुंडे मजालसी	रघुनाथ बलाल सरसबनवीस
मानकोजी दाहातोडे सरनोबत (फा. सि.)	सामराज पद्मनाभी सबनीस
Xनूरबेग सरनोबत पाऊलोक (फा. सि.)	पाऊ लोक
आबाजी महादेव हेजिब (सिका)	

दफाते.....(कोरी जागा)....

प्रा पुणें	याशिबाय पा शिरबळ २; ता खेडेबारे ३,
कारकून २	ता हिरडसमावळ ३; ता पौड २, ता
नामजाद ता हबेली मजमूदार	मोसेखोरे २;
(सिका)	ता मुठेखोरे २; ता कादनखोरे २; ता
देशमुख	
सितोळे २, देशकुा ३ सहीकरतां एक नांव-	बेल्हबंडखोरे २.
दोनदां लिहिलें आहे.	एकूण १८ देशमुख व देशकुा. आहेत.

ता गुंजाण मावळ—देशकुा व दसररबासनिा देशमुख २

सरसोत १

याशिबाय भोंबरगाव, सोंडे, मोहरीबुगा, आडजली, पाखडी, तळे, कोदलवाडी, बोराले, आंबोणें;चे सुमारे ११ मोकदम हजर आहेत.

एकूण ५० मंडळींची मंजलीस.

[ई] (१) दादाजी कोंडदेवाने यापूर्वी हा वाद तोडला होता. (ले. ७ पहा). तथापि भांडण मिटलें नाहीं. कारण ह्वाजी बिन बाबाजी याला आपल्या चुलतभावांस नांगर तकसीम देणें पसंत नव्हतें (पृ. २१ प्रारंभीच्या कांहीं ओळी पहा.) (२) शिबाजी, ह्वाजी व बापूजी या दोघांमध्ये बडिलपण व नांगर यांचे हक्क दादाजी प्रमाणेंच सारखे विभागतो. व शिबाय बाळाजीसहि त्यांच्या बरोबरीचें स्थान देतो. दादाजीच्या निवाण्याने बाळाजीचा अंतर्भाव ह्वाजीमध्येच केला होता. त्यास आतां स्वतंत्र बापूजी व ह्वाजीचें बरोबरीचें स्थान मिळालें आहे. (३) हरकी अथवा गुन्हेगारी घेतली नाहीं. (४) रस्त्याच्या उल्लेख मुलतानींतील राज्यघटनेच्या दृष्टीने विचाराई आहे.

— ६८ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ४३; महजर रवा दिन्याचा.

शु. १५७९ ज्ये. व. १४ मंगळवार; इ. १६५७ मे ३१. ख. ज. प्रो २९ साबानला मंगळवार आहे व तिथी आषाढ शु. १ आहे. तेव्हां तिथी जमत नाहीं.

या महजराची नकल पेशवेकालीन आहे. महजर अपूर्ण आहे; श्री, मार्तंड.

[आ] माहादनाक बिन भिकनाक वृतीकार विा नागनाक बिन केरनाक व तुकनाक बिन दादनाक रणपिसे का सासबड. मेहतरकी व गुरवाचा शिरा व खुरखुराविटा, व होळीस पोळी व तश्रीफ व नार्हकी ठाणाची व वाजंतर याबदलचा वाद लागला.

[इ] हाजीर मजालसी कर्यात सासबड. हवालदार मजमुदार.

देशमुख देशकुा २.

चौगुला १

मोकदम २

मेहत्रा रंगारी कसबा. १

नार्हकवाडी २

सेटेकामार १

सेटिये २, महाज्ज १

मेहत्रा साली १

माली मेहत्रा १, मेहत्रा तेली १, मेहत्रा रंगारी १

सेटिये कासार १

सेटेतांबोली ३, घनगर २, परीट ३,

तांबट ३

पुरंधरे जोशी २

मेहत्रा कोष्टी १

गुरव ३ महार २

सुतार २, लोहार १, चांभार ४, कुंभार ३,

मांग ३

कसब्याची सुमारे ५१ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) ठाण्यास महजर झाला आहे. “ठाणा देशमुख मोकदम व समस्त हरदो-जणास समजावीत” (२) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें आहे.

— ६९ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १, पृ. ११४, ले. ११६.

सु. १०५८; श. १५७९ माद्र व. १ रविवार; इ. १६५७ सेप्टें. १३.

महजर अपूर्ण.

[आ] बापदेऊमट गबांदे बगैरे सो जुन्नर बिा त्रिंक्कमट व हरमट गबांदे. जुन्नरचे उपाध्येपणाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी स्याहार जुनेर.

बेहुजूर मिया वक्तार कोतवाल स्याहार जुन्नर; आपाजी पंडित मुश्रीफ.

हांडे देशमुख; कृष्णाजी नानो देशपांडे; मोरो विठ्ठल महाजन स्याहार जुन्नर.

[ई] (१) “ हुजूर दिवाणसाहेबापासी उमे राहिले यावरुनु हुजुरुनु मिया वक्तार कोतवाल स्याहार मा यानी फर्माविले की यांचे तकरीरा घेणे तेणे प्रमाणे गोही आणोनो निवाड करणे यावरुनु हरदोजणवादी यांचे तकरीरा घेतलिया.....प्रमाणे तकरीरा दिधलियावरी (कोरी जागा) पाठवून यांचे गोही आणविले ते गोही घेऊनी आले (कोरी जागा) घालुनु लिहिले तीहि तकरीरा लेहोनो दिधलियां बीता.” (एकूण ५ गोहीच्या तकरीरा आइत.)

— ७० —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ४४.

श. १५७९ आश्वीन शु. १ सोमवार; इ. १६५७ सप्टेंबर २८.

श्री मार्तंड भैरव.

[आ] तिमाजी खंडेराऊ कुलकर्णी मौजे कोल्हाले बुा प्रा सुपे बिा विसाजी व व रामाजी रखमांगद उंडा पणदरकर. मौजे कोल्हाले बुा पा सुपेचे कुलकर्ण व जोतिषाचा वाद. तिमाजी खरा झाला.

[इ] बिहुजूर अजरखतखाने सिवाजीराजेसाहेब

देशमुख पा पुणें २

देशकुा पा पुणें २

पा सुपे

हाकीमशारा

धर्मांतकारिणी २

काटे देशमुख पामार

देशकुा पामार व कामार ४

मोकदम मौजे कोल्हाले व इतर सुमारे ४ व्यक्ती

सुमारे १७ मंडळी हजर.

[ई] (१) पणदरकराच्या बापाकडून तिमाजीने २० होनांस दुष्काळांमध्ये बतन विकत घेतलें. पणदरकर बंधूंनी दुष्काळ संपल्यावर संभाजी मोहिते हवालदार पा सुपे यास बतन परत मिळावें म्हणून ७५ होन (४५ होन व एक घोडा) लाच दिली व तिमाजीस दुसंगांत

घातलें. तीन महिन्बानीं त्याला २० होन वतनाची किंमत देउन सोडलें व कागद लिहून घेतला. तेव्हां तिमाजीनें शहाजीकडे तक्रार केली व मग शाहजीचे खुर्दस्तप्रमाणें शिवाजीनें निर्णय केला. निर्णय महत्वाचा आहे. (पृ. ६९ पहा.).

— ७१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३९; रबा दिव्याचा महजर.

श. १५७९ मार्ग. व. १३; इ. १६५७ दिसें. २२ मंगळवार.

श्री; नकलेची नकल; महजर महत्वाचा आहे. सभा उत्तम आहे.

[आ] आलोजीराव बिन जसोजीराव व येमाजीराव मुसलमान कांदाटकर बिया तानाजीराव बिन चंद्रोजीराव व धारोजीराव बिन दादाजीराव कांदाटकर, मौजे सालसीच्या तकसिमेचा बाद.

[इ] महजर व तारीख.....मोकदम स्थळ कसबे वामणोली ताा कांदाटखोरे व ताा तांबी हाजीर मजालस.

• देवस्थान—ताा तांबी, मौजे मोरणी, परबत, काा वामणोली येथील ४ देवतांचीं नांवे.

सुभा जावली—सुभेदार, नामजाद सुभेदार, महाजन, आरबा (कठ्यार) सेटे, सोनार (हातोडा), एकूण ६.

कारकून समस्त वामणोली—हवालदार मजमूदार २.

किले वासोटे—किले सातारा, देसाई २.

ताा वामणोलीचे गांव देशक—६ व इतर व्यक्ती (भोंवरगांवचे मोकदम) ७; मार्ग आकलपे २; देशक ताा तांबी—९ मोकदम भोंवरगांवचे.

मुकासीयानी—यांत ४ व्यक्ती आहेत. एकाचे चि. सिकेकठ्यार बाकी तिघांचे कठ्यार आहे.

याशिवाय भोंवरगांव—अहिरे, फळणी, कास, माथावलवण, कोलधर, ताा कांदाटखोरे, मोरणी, व मोकसी कांदाटखोरे, मोकदमानी कांदाटखोरे, संमत सोनाट सोलसा, कर्जत आठेगांव, धनगरदेसगावडे, विरतीकर महार इत्यादि शीर्षकाखाली मिळून सुमारे ६३ व्यक्ती दिल्या आहेत. एकूण सुमारे १०१ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) सुभेदार हाजीर मजालसी हुजूर यांच्यापुढें वाद सांगितला आहे.

(२) दिव्य महत्वाचें आहे.

— ७२ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ९८.

सु. १०५९ मोहरम १५; श. १५८० आश्वि. व. २; इ. १६५८ आक्टो. ३.

निबाळपत्र. मजलीस महजराप्रमाणें.

[अ] हुमाजी बिन तेजजी पाा वोतरे मोकदम मौजे पारगांव माळा प्रा पुणे व्हा कोंडाजी बिन लखमोजी ताकबणे मोकदम मौजे पारगांव माळा ता पाटस प्रा पुणे. मौजे पारगांवच्या मोकदमीचा बाद.

[इ] हाजीर मजालसी मुा मौजे सुपे खुा विहुजूर.

राजमुद्रा—हवालदार व कारकून महाल निहाये. सभासद नामजाद किले कोंडाणा.

जमीदारानी देहाये—फाटे देशमुख व देशकुा २, नाईकवाडी ५ (एक मुसलमान).

देसकानी मुकादमानी देहाये—माहालाये समस्त पाटीलानी प्रांत पुणे व सुपे, ता कऱ्हेपठार येथील सुमारे ६५ व्यक्ती.

= ७४.

[ई] (१) शिवाजीमहाराजांच्या आशेनुसार हवालदारानें गोत जमा करून निवाडा केला. (२) ताकबण्यानें वोताऱ्याचे खून केले म्हणून त्यांच्याकडून २०० होन गुन्हेगारी घेतली. (३) गोताचें धोरण शक्यतो उभयपक्षां समेट व्हावा, असें सर्वत्र दिसतें. (४) महजराचा अखेरचा भाग मननीय आहे.

— ७३ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ३५६.

सु. १०५९ रविलाखर १५; श. १५८० पौष व. १ गुरुवार; इ. १६५८ डिसें. ३०.

महजराच्या अखेरीस फा. मोहर आहे. जोडगिरीबर १ बाटोळा महालदाराचा, १ उभा बदामी हुदेदाराचा, व १ अष्ट. को. देसायाचा असे ३ फा. सी. आहेत. महजर महत्वाचा आहे.

[आ] का अथणी येथील लिंगायत व जैन यांजमधील वादाचा निर्णय. सरकारचे कारकून व समस्त गांवकऱ्यांनीं लिंगायत व जैन यांचा गुरु आला असतां त्यास सामोरा जावें वा जाऊं नये याविषयी बाद. लिंगाईताचे गुरूस सामोरे जातात असें ठरलें.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालसीयानी (पाा जंबखंडी); कारकुनानी वा देसकानी माहलदार वा मल्लसर सेटियानी हुजुरात.

शंकराजी महालदार (फा. सि.)

सेटीकार पेठ जोहरपूर

हुदेदार मौजे सोली

(कानडी अक्षरांची एक सही)

गगीसेटी पेठ जोहारपूर

सेटी २

(कानडी अक्षरांची एक सही)

सेटी २

कारकुनानी वा अथणी

×पीरमिया हुदेदार

पंडितनिसीद

(फा. उभा बदामी सि.)

देसाई वा पटेल का अथणी २

देसकानी पा जवखंडी (फा. अष्ट. शि.)
 देसाई (फा. वा शि.); देशकूा बाा सिदगौडा चौधरी
 एकूण = १७.

[ई] (१) कारकून व देशक पा मार यांनीं हुजूर साहेबिणीचे खुर्दखताप्रमाणें हा महजर दिला आहे.

— ७४ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २१८.
 सु. १०६१ सावान १४; श. १५८३ चै. शु. १५ गुरुवार; इ. १६६१ एप्रील ४.
 महजराचा पहिला भाग उपलब्ध नाही त्यामुळे मजालस अपूर्ण आहे.

[आ] बाजी सर्जाराऊ फर्जद कान्होजी नाईक जेथे देशमुख ताा भोर बाा संभाजी फर्जद कान्होजी नाईक जेथे देशमुख किले रोहिडा. उभयतांमधील भाऊपणाचे बाटणीचा हा महजर आहे.

[इ] मजलसीचा प्रारंभ उपलब्ध नाही.

देसक व बारा बैते तपे मजकूर
 भोंवरगांवचे सुमारे ३७ मोकदम; आणि ताा मार व मौजे आंबवडेचे बाराबैते.
 सेटी २, ठाकूर ३, सुतार १, कुंभार १, माहार २, जोसी २, मेहतरी या हजाम २,
 परीट मेहतरीया, गुरव २, पोतदार १.
 एकूण १७.

[ई] (१) महजराचा शेवट—“यास आनसारिखे करील तो बडिलापामुनी जाला नाही. बडिलाची आज्ञा मोडुनी महजराप्रमाणें न चाले तो बडिलाचा व गोताचा अन्याई बी दस्तूर येकोजी कृष्ण पेशवे खासनीस” मोर्तब (फा. मो. ष. को.) “हरसाला खुर्दखताचे उजूर न कीजे तालीक लेहून घेऊन असल परतोन दीजे” (ष. को. सी.) मोर्तब. (२) देशक = मोकदम भोंवर गांवचे.

— ७५ —

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. ४९.
 श. १५८३ आश्विन व. १० सोमवार; इ. १६६१ आक्टो. ७.

महजराचे अखेरीस शिका आहे. व मोर्तब म्हणून वेगळ्या अक्षरांनी लिहिलें आहे. जोडाबुर मोर्तबाचे सिके आहेत.

[आ] सोमाजी विन आबाजी पाचपुते बाा माहादाजी विन बडजोजी रणदिबे, मौजे भबाली पाा सिखलण्या पाटिलकेचे सहाबे तकसिमीविषयी बाद. सोमाजीचीच सहाबी तकसीम असल्याचे कागदपत्रावरून ठरलें व त्याचा हा महजर करून दिला आहे.

[इ] मजलस अपूर्ण आहे. राजश्री राजे पालकर सरनोबत सुभेदार यांनी निर्णय केला आहे.

[ई] (१) 'सेरणी होन बारा खंडून महजर करून देणे म्हणवून फर्माविले.'

— ७६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४; ले. ७३०.

फसली १०७१ जमादिलावल १; श. १५८३ पौष शु. ३ शनिवार; इ. १६६१ डिसें. १४.

१२ ओळी फारसी मजकूर व ३ शिके, महजराचा प्रकार महत्वाचा आहे.

[आ, ई मिळून] शाहजादीये सुलतान खुरम.

×अमीन

सेकदार

फौजदार

कारकून

“ महजरनामा बी हुजूर व हजीर मजलस चौत्रा पाा येदलाबाद सुा कारणे महजरनामा येसा साहेबी कसवे मजकूरचे मोकदम कालीकर व पांढरकर हुजूर बोलाऊन फर्माविले जे महादेव नायेक देशमुख पाा माा मयेत जाला त्याचे घर देशमुखीमधे अथवा देशमुखी आधी येसी पुरसीस केली कदीम अल यात हबेली व दुकान आहे..... तेरीख.....बीकलम नारोजी दादो निसीदा कामार ”

“ गौही येसा पाा ब घोडेसेटी व कालीकर व पांढरीकर व समस्त परजा कामा

— ७७ —

[अ] सनदापत्रें प्रकरण ४ थें, ले. ९.

श. १५८५ आश्विन शु. २ बुधेतदिने लिखित निर्वाहपत्र इ. १६६३ सप्टेंबर २३.

[आ] सावजी बिन सूर्याजी मोकदम बाा नेताजी बिन धारोजी मोकदम कसवे तळबीडच्या मोकदमीचा वाद.

[इ] सिंह महाबलेश्वर, महादेव.

स्वस्ति श्री शके.....लिखित निर्वाहपत्र, महजर बतारीख.....हजीर मजलसी ब्राह्मणसभा व राजसभा वितपशील.

ब्राह्मणसभा—एकूण ४ ब्राह्मण (मीमांसक १, पुराणिक १, जोशी १, इतर १).

राजसभा—नेताजीराजे सरनोबत सुभेदार राजे महाडीक

मकाजी आनंदराऊ

राजे पालकर

देशकुलकर्णी ताा खेडेबारे

याशिवाय, परगणे मोरगीर पाटण, इदापूर, ताा सावारा, सुभा जाबली परगणें

सौंगल, तर्फ तारले, परगणे बाई इत्यादि ठिकाणचे सुभेदार, मजमूदार, देशमुख, देशकुा, सेटिये, अशी सुमारे २५ मंडळी हजर आहेत. या पंचवीसांत ४ मुसलमान आहेत. त्यापैकी ३ 'लष्करी' असून १ 'मिस्त्वार' आहे.

एकूण ३४.

[ई] (१) “ राजश्री नेताजी पालकर यांच्या सुभ्यामध्ये बहुत बोभाट खटला आहे व राजश्री नेताजी पालकर वृत्तीचे निवाडे दूर दृष्टीने विचार करून करिताती ”
(२) “ सदरहू ब्रह्मसभा व राजसभा मुक्काम पार नजीक जाउली. ” (३) निवाड्याची पद्धती महत्त्वाची आहे. (४) “ यावरीं सभासदी विज्ञानेश्वरीचा शास्त्रार्थ पाहिला. तेथे आशेने धाकटा होऊन वृत्तीस कस्त करून रक्षील तरी त्यासहि भाग द्यावा आणि समजावीस करावी. या विचारे धर्मता बरहक हरदोवादी यांचा निवाडा केला.”

— ७८ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ४३९.

. सु. १०६४ मोहरम ८; श. १५८६ श्रावण शु. १० शुक्रवार; इ. १६६४ ऑगस्ट २२.

[आ] सूर्याजी नाईक विन तुवाजी नाईक देशमुख पाा कुडाळ यास बापूजी पाा विन रतनोजी नाईक देशमुख पाा मार यानें काा कुडाळास येथील बतनी जमिनीपैकी १५ विधे दिवाणचे बतनसंबंधे देणें झालें म्हणून विकली दर विध्यास १ होनप्रमाणें, त्याचा हा महजर आहे. याचप्रमाणें सूर्याजी नाईकानें बापूजीसहि असाच एक महजर लिहून दिला आहे.

[इ] हाजीर मजालसी यानी प्राो काा कुडाळ स्वस्तीश्री

✕सर गुन्हो किले	✕हद्देपार	सावाजी	रायाजी पंडित
चंदन (कट्यार)	(शि. फा.)	कोनेजे (शि. फा.)	कनोजा (कट्यार)
बाणकरी (एकनि.)	सरगुरोसा देहाये	पिसालदेसाई पावाई	देशमुख ताा खडेबारे.
	कुंडल (फा. सि.)	सेटिगा (खंजीर)	✕खानजी विन चिमन-
	सेटी काा बुधण		भाई (खंजीर).
	(तागडी)		

देशकुा २ पाटील, नाडगौडा, चौगुला काा मार ३
२ सेटी, महाजन १; आवाजी काा मार (एक चि.); पटेल मौजे आबसरा (कात्री)
मेहतर दरजी (कात्री) खेते;
सालवी कुंभार काामार; मेहतरीया दुलाई (कुंचला),
भडजी १ राजत २ जोसी, ठाकूर, चांभार २.

एकूण ३३ व्यक्ति हजर.

[ई] (१) “ हाजीर मजालसी या हुजूर लेहून दिख्हे माहाजर येसे जे ”

— ७९ —

[अ] म. इ. सा. खं. १७, ले. १२.

सु. १०६६ सफर १४; श. १५८७ श्रावण व. १ बुधवार; इ. १६६५ ऑग. १६.

[आ] ता गुंजण माबळ पैकीं मौजे बडगांवची मोकदमी उघडी पडली. ता गुंजण-माबळचे देशमुखाची ती मिरासी असल्याने त्याने बाळाजी बिन येसाजी यास ते बतन बहाल केले आहे. त्याचा हा महजर आहे.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी.....बिहुजूर देशमुख व देशकुलकर्णी व देशक
ता गुंजणमाबळ

देशमुख देशकुा ता मार २. (फा. सि.)	मोकदम मौजे मोहरीबुा
देशक	चौगुला मौजे बोरले
चोरघे सर खोत ता मा	हेजीब ता मा
मोकदम हतवे बुा २	याशिवाय ४ मोकदम
खासनीस द्दिा देशमुख ता मार	महार १
याशिवाय भोंवर पांच गांवचे	पुरोहित १
सुमारें ७ मोकदम	सुमारें ९
१२	

एकूण सुमारें २१ मंडळी.

— ८० —

[अ] शि. च. सा. खं. ८, ले. ५८.

श. १५८९ इ. १६६७

नकल

[आ] यादबभट बिन अनंतभट व विनायकभट बिन नारायणभट घोडे सो का पुणे यांची इनाम जमीन देहाये प्रा मजकूर व तेल बदल चिराग श्रीकेदार, दररोज एकशेर, आणि मौजे कडेगाऊ प्रा पारनेर येथील जोशीपण असे बतन होते. मौजे मजकूर येथे दरबडा पडला तेव्हा त्यांत सदरहू बतनाच्या सनदा नाहीश्या झाल्या. बतन सदरहू जोशी यांचे होते हे या महजराने सिद्ध केले आहे.

[इ] हाजीर मजालस बीहुजूर.

	येकवालपनाइ	अमानतपनाइ	हुकुमतपनाइ
Xकाजी इभराईम	फौजदार	अमीन	मुकुटपण करोडी
(सि. गोल)	(सि. चतु.)	(सिकागोल)	(सिकागोल)
गुा सुन्नबीस		शेखदार	

(सि. गो.)

देशमुख पुणे ३

(सिके २)

शेठे-मूर्तजाबाद मोकदमा का मा

ब कारकुन १ (सिका)

रजू गोपाळ बाजी कारकुन

देशपांडे पुणे ३

सेटी, महाजन का मा (तागडी) शेठ ब

महाजन पेट शापूर

एकूण १९ व्यक्ति

[ई] (१) शिवाजीमहाराज दिल्लीस कैदंत असतांना पुणे प्रांत शाहिस्तेखानाच्या ताब्यांत गेला होता. त्यावेळीं हा महजर लिहिला गेला आहे. (२) महजरानें वतन सिद्ध केलें आहे.

- ८१ -

[अ] शि. च. सा. खं. ८, ले. ७०

सु. १०६७ रजब २९; श. १५८८ माघ शु. १ मंगळवार; इ. १६६७ जानेवारी १५

[आ] अनाजी बिन लखमोजी व पिलाजी व कमाजी बिन कोंडजी महिगुडे मोकदम मौजे पसणी संमत हवेली प्रांत वाई विला वाजी गणोजी रिकामे व कृष्णाजी बिन चापजी व तुलाजी नरसोजी बिन येबले. मौजे पसणीच्या मोकदमीचा वाद. महिगुडे खरे झाले.

[इ] हाजीर मजाळसी पा वाई

कारकुनानी (१) हावालदार

निघाबन, दत्तरदार, सबनीस

सनीस

मजमूदार

दत्तरवास सरनोबत

चिंटणीस

सरगुरो नाईकवाडी व देसाई व सेटे महाजन

शि. च. सा. खं. ५ ले. ८३६ पहा.

देसाई प्रा माार; सेटे ३ व चौबरी १

क्रमांक ९ पहा.

भोंवर गांवचे सुमारे २३ मोकदम व पटेल

[ई] (१) न्यायप्रक्रियेच्या दृष्टीने महजर महत्वाचा आहे (२) गोतांचे अधिकार स्पष्ट केलेत. दिबाण व गोत यांच्या परस्पर संबंधाच्या दृष्टीने महजर अतिशय महत्वाचा आहे.

- ८२ -

[अ] . म. इ. सा. खं. १६, ले. २२ महजरनामा.

सु. १०६७ सावान ९; श. १५८८ माघ. शु. १० गुरुवार; इ. १६६७ जाने. २४

[आ] बाबाजी जुंझारराऊ देशमुख ता कानद खोरे विला मलोर्जी पतंगराऊ. भाऊ-पणाचे वाटणीचा वाद.

[३] हाजीर मजालसी गोत व मातुश्री.

आवाजी स्थळ मुा धानीव ता कानदखोरे.

मातुश्री आउसाहेब	वेदमूर्ती मामले राईर व धानीवा मिळून ४
देशकुा ता २	नाईक २
खानिस दीा देशमूय ता १	तकसीमदार
तकसीमदार २, सरखोत ता १	मठपति १
	सेटे १

याशिबाय भोवर १४ गांवचे मोकदम सुमारें २०

भगत कोली १	गुरव मेहतरीया १
तेली मेहतरीया १	सालवी कुंभार मेहतरीया २
न्हावी मेहतरीया १	परीट मेहतरीया २
	महार वृतीकार २

एकूण सुमारे ४८

[ई] (१) सर्व गोत मंडळी हजर आहेत. (२) गांवीचे गोतांचे स्वरूप सम-
जण्याच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे.

— ८३ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ९९.

श. १५९०; इ. १६६८.

[आ] का पुण्याचे दिबाण देण्याविषयी महजर.

[इ] महजर.....मजालसी पा पुणा.

Xकाजी ईभराईम हकीमशरा पा मार	गुा सरदेस पा मा
फा. मजकूर दोन ओळी व फा. सी.	देशपांडे पुणे २
Xअमीन पा मा	सेटिया पा पुणे
देशमूख पा मार	
मोकदम मुंजेरी का पुणे	

— ८४ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. १६.

श. १५९०; इ. १६६८.

अपूर्ण.

[आ] गोंदसेटी हुलबला पेठशापूर का पुणे विा गणसेटी. घराविषयी वाद.
गोंदसेटीचा मुलगा हुलबा हुलबला यानें घर असें मजलसीने ठरविलें.

[इ] सेटिये का पुणे व महाजन.

सेटि कसबा

कदम मुंजेरी का बाळदूर

सेटी पेठ मूर्तजाबाद

— ८५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २१७.

सु. १०६८ सावान १५; श. १५८९ माघ व. १ सोमवार; इ. १६६८ जाने. २०.
महजर अपूर्ण आहे.

[आ] आराबे विा ताटे थिटे. क्षेत्र पंढरपूरचे जोतीस व कुलकर्णाविषयीचा बाद.

[इ] बिहुजूर हाजीर मजालसी यानी.

मोकासाई क्षेत्र पंढरपूर का कासेगाऊ

हरकारे पातशाही

पा माण दहीगाऊ

हेजीब रस्तखाने घोरपडे

माहादभट अग्रिहोत्री क्षेत्र नरसीदपूर ('स्वहस्त

सरदेसाई पा अंकलकोठे; हंवीरराई;

पुढें तेंच नांव) हरकारे; रस्तखाने-हंवीरराई;

गोडसे सौदागर शाहापूर (स्वहस्त) २

सराफ-शाहापूर (स्वहस्त); गोडसे सेकिन शाहापूर

क्षीरसागर रस्तखाने स्वहस्त गोडसे

(स्वहस्त)

—

८

६

एकूण १४ व्यक्ती.

[ई] (१) यापूर्वी कांहीं महजरांत विा करून पुढें तेंच नांवें आले आहे. येथें 'स्वहस्त' घालून तेंच नांव घातलें आहे. (२) माहास्थल आहामदनगरच्या निवाड्याप्रमाणें निवाडा केला आहे. (३) पुढील स्थळांचे उल्लेख आहेत; आंबेजोगाई परिण्डे, रायबाग, राहीचे बोरगांव. (४) रस्तखान्याचे उल्लेख विचाराई आहेत.

— ८६ —

[अ] भा. इ. सं. मं. अहवाल १८३४, पृ. ५६; महजर मिरासपत्र:

श. १५९१ ज्ये. शु. ७ शुक्रवार; इ. १६६९ मे. २८.

(जंत्रांत गुरुवार आहे, पष्ठीची वृद्धि आहे.)

आरंभास 'अलीफ', श्रीप्रमाणें. नंतर फा. मजकूर.

[आ] त्रिबक जोसी विन मोरजोसी का भिंगार यास मौजे कविठे पा नीबास सा अहमदनगर येथील कुलकर्ण ६०१ रुपयास 'समस्त दाहीजण' मिरासी करून देतात.

[इ] देशपांडे देशमूख.

मोकदम ३, चौगुले ३ व समस्त दाहीजण मौजे कविठे.....मिरास पत्र लेखोन

दिघले ऐसे जे.....हे मिरासपत्र लिहून दिघले सही. अर्धा पैके घेतले भग महजर लेहून दिघले हे सही. नांगर. ब्रा जनादन यादब कुलकर्णी. मौजे चांद पा मार.

गोही—यांत एकूण ३९ व्यक्तींचीं नांवे आहेत. एक मुसलमान आहे. पाटील, मोकदम, बलुते इत्यादि मंडळी आहेत, मौजे भिंगार मौजे चांद, मौजे कबिठें या ठिकाणची मंडळी आहेत.

महजराचा शेवट—“सदरहू समाकुल मौजे मजकूर वंगरे कुलकर्णांचा हक सुदामत प्रमाण यासी मुकरर केला असे या ता...कुलकर्ण हकाचे मानपान.....यास कोणी नबदगीर करील त्यास आपले पूर्वजाची आण असे आनी आपले कुलस्वामीची आण आसे हे महजर लिहिले सही.”

[ई] (१) गांवकीच्या व्यवहाराच्या दृष्टीने कागद महत्वाचा आहे. (२) यांत सरकारी अधिकारी नाहींत. (३) महजराच्या प्रारंभी ‘देशपांडे’, ‘देशमुख’ या क्रमाने सदरहू जोडीचा निर्देश केला आहे. नेहमी प्रारंभास देशमुखाचा उल्लेख असतो. महजराचा विषय कुलकर्ण आहे त्यामुळे कदाचित् असा फरक असू शकेल.

— ८७ —

[अ] बावडा दप्तर विभाग १ ला, ले. ९; महजर—मिरासपत्र.

श. १५९२ मार्ग. शु. ८ शुक्रवार; इ. १६७० नोव्हें. १०.

तांदलेस्वर माहादेऊ. महजर फारच उत्तम लिहिला आहे.

(१) लिहिण्याची पद्धत या दृष्टीने महत्वाचा आहे. प्रत्येक मोकदमाच्या नांवापुढे त्याचा नांगर आहे. व पुढे खालीं लगीच ‘दा कुलकर्णी’ असे आहे. (२) “रायाजी अढाऊ मोकदम हाजीर नाहीं” असा स्पष्ट उल्लेख आहे. यावरून नांवे आलेलीं सर्व माणसे हजर असावीत असे दिसते. शि. च. सा. खं. ३, ले. ४२७ मध्ये हा महजर छापलेला आहे. तेथे आरंभी “श्री तांदलेस्वर साहेबु” असे आहे.

[आ] मौजे तांदली ता रांजणगाऊ पा जुन्नर येथील गांवकरी व बारा बलुते यांनी सदरहू गांवचे कुलकर्ण व जोतिष १५० होनास निळो सोनदेव व आबाजी सोनदेव यांस मिरासी करून दिले त्याचा हा महजर आहे.

[इ] महजर मिरासपत्र..... हाजीर मजालसी मौजे तांदली ना टाकली.

तरफ रांजणगाऊ पा जुन्नर श्री

याचे देउली बी हुजूर;

मौजे मजकूर

बलुते (२४)—२ मुलाणा, उमर अनु. सुतार उमर २५ निा किकरे
६०, २०; निा सुरी चांभार मिरासदार (३)—
१ परीट अजहती निा मोगरी; २ मेहतरी उमर ३०, ७५;

२ मोकदम कोंकणगांव पा कडेवळीत नाा नांगर;	१ मेहतरी उमर २५ नाा टिंगा
२ न्हावी उमर ७०; लेक २; नाा आरसा;	सोनार उमर ८० नाा हातबडा
२ गुरव, उमर अनु. ३०, २० नाा मादल;	महार विर्तिकार मिरासीदार (३)-
२ मोकदम व १ कुलकर्णी मौजे वाडगाऊ पा	२, उमर ५०, ४५; १ महार ७५ नाा
कडेवळीत;	इलादोर;
मांग उमर २० नाा मागभाली	१ कुंभार नाा चाक

१५

कुलवाडिये मिरासीदार (१५):—

उमर वर्षे—७५, ३०, ६२, ७०, ११५ (सलावत खानाचे बेळे उपजला) २७, २५, ६०, ४०, २०, २२, ६०, ३५, मेहतरी तेली ७० नाा पडार, ३०. एकूण १५.

पुढील भोंवरगांवचे मोकदम व कुलकर्णी (२५)—घोडेगाऊ पा रासीन, देऊलगाऊ, नीरथडी, कोलगाऊ पा कडे, रांजणगाऊ ताकडे, सुरगाऊ, कतकबले ताा खेडेवारे, रांजणगाऊ सा जुन्नर, हाडीगाऊ, निववी पा कडे, दोर ताा रांजणगाऊ, मिळून सुमारे २१ व्यक्ती व तीन मिरासदार व एक चांगुला एकूण २५ व्यक्ती हजर आहेत.

एकूण सुमारे ६४ व्यक्ती हजर आहेत.

[ई] (१) “देशमुखाचे सीके व देशपांडियाचे दस्तक करून देऊन जरी कोणही मिरासीदार कुलकर्णासी अगर जोतिसास उभे राहिल तरी आम्ही मोकदम व बाराही बलुते व समस्त बापभाऊ व मिरासीदार कुणबी यैसे त्यास निवारून.....”

— ८८ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ५४; दोन महजर आहेत त्यांतील महजर पहिला.

१५९४ विरोधीकृत ? श्रावण शु. १; १६७२ ऑगस्ट १५ सोमवार; सुा सलास सवैन आलफ या सुहुर सनास शक १५९४ येतो; परंतु संवत्सराचें नांव परिधावी आहे.

नकलेची नकल.

[आ] षिठोजी विन गोरखोजी व बापूजी विन वाजी व बखाजी विन अपाजी व लखमाजी विन आपाजी निगडे देशमुख पाा सिरवळ “आपआपणामधे बुत्तिबदल भांडण होते.”

[इ] ते दिवसी वांटणी जाली ऐसे जे विहुजूर तपसील कारकून प्रांत मजकूर.

—हवालदार

मजमूदार

देशकप्राा मजकूर

देशमुख प्रांत मार १

देशकुलकर्णी प्राा मार

जोसी काा मार २

आजहती देशमुख

सेटे महाजन का मार ४

पाटील ३

= १९.

नाईकवाडी प्रां मार २

पाटील २ व इतर १

[ई] (१) “हे आपआपणामधे वृत्तीबद्दल भांडत होते ऐसीयासी हुजूर जाऊन राजश्री साहेबाचे बंदगीस आपली हकीकत कुल सांगून साहेत्री मनास आणून आपणास कार-कुनाचे नावे खुर्दखत देऊन महालास पा माहाली कारकून व गोत श्री देव याचे देबळी बसोन समजावीस केली त्याप्रो आपण चालावे.....बिा”

— ८९ —

[अ] सनदापत्रे प्रकरण ४ थें, ले. १५.

सु. १०७४ रजब १५; श. १५९५ आश्वि. व. १ गुरुवार; इ. १६।१०।१६७३.

[आ] “शिवाजीचे लष्कर हावसबावीसी जातां वेळें कसवे (कागनेल) मजकुरासी आग लाऊन तमाम घरे जळून गेली ते वख्ती गुरुनाथभट जोसी याचे घर आग लागून जळून गेले. आजी सबब मिरासीचें कागदपत्र तमाम जळून गेले” हें खरें म्हणून महजर दिला आहे.

[इ] संमत कांगीनेला मामले बंकापूर.....बहुजूर हाजीर मजालसीयानी.
कारकुनानी

हवालदार संमत मजकूर

मजमदार संमत मजकूर

हुबेदार का कांगीनेला

देशकानी

मुतालीक देसाई सा मार

मुतालिक देशकुा सा मार

मुतालीक नाडगोडा

मुतालिक नाडकर्णी

मुतालीक देसाई मामले मार

मुतालिक देशकुा मामले

खोत जकायती सा कांगीनेला

पटेल २ का मार

२ कुलकर्णी का मार

नाईक (तलवार) का मार

एकूण १५ व्यक्ती.

[ई] (१) सर्व सभासद कानडी आहेत. (२) पटेल ‘गौडा’ आहे.

— ९० —

[अ] रामदास रामदासी वर्ष ६, अंक ६३।६४ श. १८४२; महजर, पाली एथील रवा दिव्याचा.

सु. १०७६ जिल्हाद २६; श. १५९७ माघ व. १३ मंगळवार; इ. १६७५ फेब्रु. १.

श्री मार्तंड भैरव व नंतर छत्रपती शिवाजीराजे यांचा शिका.

एकोणीस बंद जोडलेला असा हा निवाडा असून मागील बाजूस प्रत्येक जोडावर 'लेखनावधि मुद्रा' असा कोयरीचा सिका आहे. मधून मधून कोरी जागा सोडली आहे. तीवळून कांहीं व्यक्तींच्या सहा घेणें राहिलें असावें. महजरचा शेवट मोर्तबसुद 'मर्यादेय विराजते' असा आहे. मोर्तबसुद हें अक्षर बेगळ्या वळणाचें व घुटक आहे. पुढें मुद्रा आहे.

[आ] खंडोजी व इतर खराडे विा नागोजी काळभार व गोरे. मौजे पाली पा कऱ्हाडच्या पाटिलकीविषयी बाद. काळभार गोरे खरे झाले.

[इ] स्वस्तीश्री नृप.....तेदिने महजर व तेरीख.....बीहुजूर हाजीर भजालसी सभास्तान श्री देव मोकाम मौजे पाली पा कऱ्हाड.

राजमुद्रा एकूण व्यक्ती १५—हुजरती:

हरजीराजे महाडीक (सीका)	निराजी राजजी
रघुनाथ नारायण	नारो नीलकंठ मजमूदार
मोरो त्रिमाल पेशवे (सीका)	शामजी नाईक पुंडे
दत्ताजी त्रिमल बाकेनीस	आनंदराज
नागोजी गुजर (सीका)	खंडोजी बाघ (सिका)
दादाजी काकडे, संताजी जगथाप	जैतजी काटकर, सोमाजी नाईक बंकी
कृष्णाजी नाईक बंकी.	

महालती एकूण १२

सुभा किले सातारा—४; मजमूदार १, नामजाद १, हवालदार १ व आणखी एक मजमूदार व नामजाद 'परभु' असून नावें बेगळ्या अक्षरांत व शईत आहेत.

कारकून—८ ती उंवरज, ता पाली, व तमे तारळे मिळून; तारळ्याच्या व पालीच्या हवालदाराचे शिके आहेत.

हकजवार समस्त गोतानी एकूण सुमारे २११ (२०९ गांवबतनदार + २ कारकून) व्यक्ती (मध्येंच २० कारकून का नाणेघोल खाली आलेत)

किले सातारा—(७) :— देशकारी या शीर्षकाखाली देशमुख देशकुा यांची नावें नंतर " गांवगना मोकदम " असें सदर असून पुढें सुमारे दोन बिती कोरी जागा सोडली आहे; किले परळी (२) :—देशकांची नावें व नंतर " मोकदमानी गांवगना " हें सदर व पुढें सुमारे पांच बोटें कोरी जागा; किले पनाळा विलातीचें गांव (८) :—देसाई, पटेल, कुलकर्णी गांववार नावें; परगणें दंतागीर पाटण (५) :—देशमुख देशकुा; पा बाई (१) :—देशमुखाचें नांव व सिका, पांच बोटें कोरी जागा; पा कऱ्हाड (४) :—देशकानी २ व सरगुरो (मुसलमान) १ व नाईकवाडी १; कसबे कऱ्हाड (१०) :—सेटे महाजन मोकदम मिळून १०; गांवगना पा कऱ्हाड (५५) :—भोंबर १६ गांवचे मोकदम,

पटेल, कुलकर्णी व चौगुला यांचीं नांवे. बहुतेक त्या सर्व गांवास चौगुला आहे. याशिवाय अखेरीस ३० गांवांचीं नुसतीं नांवे आहेत. त्या गांवच्या व्यक्ती हजर होत्या काय हे न कळे; का नाणेघोल (११):—कारकून दोन, देशक ३, गावगना ६; तपे तारळे (३८):—देशक ५, नाईकवाडी, १ मोकदमानी कसवा व भोंवर ७ गांव मिळून ३२ व्यक्ती; मौजे (पाली) मजकूर (७०):—मुंजेरी २५; मोहतरफ २८; यांत बकाल, फुलाई, दर्जा, पेंडारी, तेली, कासार, सोनार, जिनगर, तुतारी, मोमीन, खाटिक यांचा समावेश आहे; बलुते १७; जोसी, चांभार, घडसी, कोळी, सुतार, कुंभार, महार वगैरे.

एकूण २३८ व्यक्ती हजर आहेत. त्यांत २०९ गांवकीचे वतनदार आहेत. व बाकीचे २९ सरकारी अधिकारी आहेत.

[ई] (१) न्याय प्रक्रियेच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे. छत्रपतींनी स्वतःच धर्मसभा बोलाविली आहे. दिव्याचे वर्णन महत्वाचे आहे. (२) 'गोत' व 'देशक' या शब्दांच्या अर्थ व्याप्तीच्या दृष्टीने महजराची सभा उपयुक्त आहे. 'हकजवार समस्त गोतांनी' या शीर्षकाखाली अनेक मंडळींचा अंतर्भाव करण्यांत आला आहे. त्यांत बरेच 'देशक'हि आहेत. ही गोष्ट विचाराई आहे. (३) सभेतील मौजे पाली या सदरांखालील सभासदांचा उल्लेख तत्कालीन ग्रामरचनेच्या दृष्टीने लक्ष्य आहे. (४) परगणे कऱ्हाड, का नाणेघोल व तपे तारळे या तीन गांवास नाईकवाडी आहे. परगणे कऱ्हाडास एक सरगुन्होहि आहे.

— ९१ —

[अ] शि. च. सा. खं २, ले. २८१

सु. १०७६ रजव ३०; श. १५९७ का. शु. २ रविवार; इ. १६७५ आक्टो १०.
म. इ. खं. १८ मध्ये, ले. २१ हाच महजर छापला आहे. ती नकल अपूर्ण आहे.

[आ] शिवाजी महाराजांनी आपले पाटिलकीचे वतन मौजे खामगांव का मावळ हे बकाजी फर्जद भोसले यास त्याच्या एकनिष्ठ सेवेबद्दल बद्दाल केलें त्याबद्दलचा हा गोताचा महजर आहे.

[इ] हाजीर मजालसी वितपसील

महादजी सामराज सुभेदार ता मावळ	सरमजुजमुदार ता मावळ
—हवालदार का मावळ	मजमुदार का मावळ
—करंजवणे देशमुख का मावळ	देशकुा का मावळ

ब कर्यात मावळ पैकीं निरनिराळ्या गांवचे सुमारे ३२ मोकदम पाटील इत्यादि हजर आहेत.

[ई] (१) हुजूरच्या खुर्दखताप्रमाणें हा महजर गोतांनी दिला आहे. (२) शिवाजीराजे यांनी सप्ट. १३ स वतनाचे खुर्दखत भोसल्यास दिलें (ले. २७५) व १० आक्टो.

त्यांच्या पत्राप्रमाणें हा महजर झाला आहे. (३) हुजूरचें खुर्दखत व गोताचा महजर दोन्ही कागद झाल्याशिवाय बतन सिद्ध होत नसे हें यावरून स्पष्ट होतें.

— ९२ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४, ले. ६९२; महजरनामा मिरासी पत्र.
श. १५९८ अधिक श्रावण व. ५ बुधवार; इ. १६७६ जुलै १९.
फारसी मजकूर; व सिका.

[आ] आंताजी व रायाजी त्रिमाळ सवनीस पाा संगमनेर बस्ती मौजे हिंणगाऊ पाा मार यास मोकदम व पाटील व समस्त दाहीजण लहान थोर मौजे देहुणें पाा नीवासे यानी १२५ रुपये घेऊन सदरहू आंताजी यास मौजे देहुणेचे कुलकर्ण मिरासी करून दिलें आहे. कुलकर्णी नव्हता म्हणून नवीन आणला आहे. त्याचा महजर.

[ई] हाजीर मजालसी पाा मौजे धिवरी पाा सेवगाऊ बिहुजूर गोत.
मोकदम मौजे धिवरी; मोकदम मौजे मोहज गुा; मोकदम व पाटील मौजे दोरचांदेगाऊ पाा २ मौजे धिवरी; खाटारी साा औरंगाबाद; मोकदम हिंणगाऊ.

“दाा नरहरी गोविंद मुगटराऊ कुलकर्णी मौजे धिवरी बंगैरा, याविदमान.....महजर-
नामा मिरासी पत्र लेहोन दिवले यैसेजे.....महजरनामा सही येकुन चालीस रास.
मोकदम २ (नांगर).

गौही

मौजे हिंणगाऊकर मायेबत मौजे मजकूर
४ (कोरी जागा)
बलुते मौजे मार; गुरव १ (कोरी जागा) महार २ निा बिळादोर.”

— ९३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ५७.
श. १५९८ भा. शु. १३ आदित्वार; इ. १६७६ सप्टें. १०.

[आ] दस पाटील विन येल पाटील व याचे पुतणे जानोजी व खंडोजी विन येस पाटील मालबदकर मोकदम मौजे जेजुरी पाा पुणे विा सूर्याजी विन आदोजी मालबदकर. मौजे मजकूरच्या मोकदमीचे वडिलपण व नांगर याविषयीचा बाद. दस पाटील व त्याचे पुतणे खरे झाले.

[इ] श्री सके.....ते दिसी हाजीर मजालसी मुकाम पेठ नारायणपूर किले पुरंधर.
Xकाजी महमद विन काजी इभुराईम राघोबलाल सुभेदार माहालानिहाये
Xहकीमशरा व काजी कासीम विन व मजमूदार सुभे मजकूर

काजी सिलेमान नेब काजी पाा पुणे (फा.सि.)	(सुभेदाराचा म. बा. शि.)
सरहबालदार व मजमूदार पाा पुणे	हबालदार व कारकून ताा निरथडी पाा पुणे
(सरहबालदाराचा म. बा. सि.)	हबालदार व कारकून ताा पाटस पाा पुणे
हबालदार व कारकून ताा कन्हेपठार पाा पुणे	हबालदार व कारकून काा ? पाा पुणे
(अ. म. शि. अ. को.)	सरनोबत किले पुरंधर (अ. म. शि.)
हबालदार व कारकून कर्याती सासबड	भोंवर १४ गांवचे सुमारे १६ मोकदम;
(अ. म. शि. कु.)	माळी, कोळी, माहार, हजाम, कुंभार,
लस्केरी लोक जमातीदार ४	घडसी इत्यादि मिळून सुमारे १२
देशमुख पाा पुणे २; देशकुा पुणे ३,	—
देशकुा पाा सुपे १	३४
चंद्रचूड गुमास्ते देशपांडे साा जुनर १	
देशमुख देशकुा काा सासबड २	
सेटे व महाजन पेठ नारायणपूर २	
—	
२२	

एकूण ५६ मंडळी हजर.

[ई] (१) गोत्याच्या गोहीने बादाचा निर्णय केला आहे.

— ९४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ६०.

सु. १०७९ जमादिलाबल १७; श. १६०१ ज्येष्ठ व. ३ सोमवार; इ. १६७९ जून १६.

[आ] बेट पाटील याचे प्राा चेऊल पैकी मौजे भंगारे व खारी व कोट व मौजा इत्यादिचे पाटिलकी बतनाचे “कागदपत्र हरपले” परंपरा चालली पाहिजे म्हणून समस्त जमीदार प्राा मारण्या रुजू मोझ्याने हा महजर करून दिला आहे.

[इ] “महजरपणे मुकादमी पातशाई सन.....काजीब जमासुदील व काजी निजामुदील व बाघोराम देशमुख व लक्ष्मण ठाकूर आदिकारी व समस्त जमीदार प्राा चेऊल ऊर्फ मूर्तेजाबाद.....” महजराच्या अखेरीस एकूण ७ साक्षी आहेत, त्यांत एक मुसलमान आहे. ते बहुतेक सर्वजण पाटील आहेत. महजराचा प्रारंभ बरीलप्रमाणे आहे. मजलस स्वतंत्र दिलेली नाही.

[ई] (१) चेऊलच्या भागांतील पाटिलकेचे दिबाण दस्ताचे दृष्टीने महजर महत्वाचा आहे.

— ९५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ५४; यांत दोन महजर आहेत, पैकीं दुसरा महजर.
श. १६०२ मार्ग. व. ८ शुक्रवार; इ. १६८० डिसेंबर ३.

[आ] अपाजी बिन मलजी निगडे देशमुख बाा विठोजी बिन गोरखोजी निगडे
देशमुख. पाा सिरवळच्या देशमुखीचें वडीलपण.

[इ] हाजीर मजालस स्थळ कसबे हरणस ताा बेलबंडखोरे.

पुरोहित जोसी ताा मार ३

अढळराज देशमुख ताा मार

देशकुा ताा बेलबंडखोरे

देशमुख ताा गुंजणमावळ २

खोत मौजे म्हलवडी

मोकदम मौजे बाबुडी ताा पारनेर

कुलकर्णी प्राा पुणे

प्रात जुन्नर

[ई] (१) “देशमुखानी उभयतास पुरसीस केली कीं तुम्ही दिवाणांत जावे ऐसे
नाहीं. आम्ही व गोत वसोन हे स्थळी तुमची समजावीस करून त्यास रजाबंद असिलेस तरी
राजिनामे लेहून देणे.” उभयतांचा विचार रायगडास थोरले स्वामी यांच्याकडे जावें असा
होता; परंतु ताा गुंजणमावळच्या देशमुखांनीं वरीलप्रमाणें विचार काढला म्हणून पुढें मौजे
हरणस येथें गोतांत निवाडा झाला.

— ९६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ७९८.

फसली १०९० मोहरम १५; श. १६०२ माघ व. ३ बुधवार; इ. १६८१
जाने. २६.

प्रारंभास फारसी १० सिके, व फा. मजकूर. महजर लिहिण्याची पद्धत महत्वाची आहे.
अखेरीस ५ मोहरा आहेत.

[आ] मौजे कांले कानडी पाा आंबेजोगाई हा गांव दासोपंत गोसावी काा आंबे-
जोगाई यास इनाम होता. त्याच्या भोगवट्याविषयीचा महजर.

[इ] महजर हाजीर मज्यालस बीहुजूर,

देशमुख व देशपांडे

राघोजी सिबदेज कारकून दो पाा मार

देशमुख

×आबदुल्ला देशमुख

देशपांडे

रामाजी बलाल देशपांडे

मोकदम व महाजन व कुलकर्णी काा मार

महाजन

मुकदम २

प्रल्हादजी भेकोजी कोनरू

मोहर.

निधान तराजु

कुलकर्णी १

[ई] (१) “फकीर मजकुरे तमाम सनदा नेऊन पातशहाजीचे खिदमतीस जाहीर केल्या त्यावरून पातशहा मेहरबान होऊन गांव इनाम देऊन फर्मान करून दिधला आहे तो फर्मान मदारुलमहामी अमानतखानजी दिवाण त्यास दाखऊन तेहि नजरेस पाहून बरहुकूम फर्मान आपला परबाना करून दिधला त्यावरून गोसावी मजकूर मौजे कोलेकानडी पाा मार बाा निजामशाहा तागाईत पातशहाी अलमगीरे देह इनाम काबीज मुतसरफ आहेत तेरीख १५ माहे मोहरम ”

— ९७ —

[अ] संकीर्ण.

श. १६०३ ज्येष्ठ; इ. १६८१ जून, जुलै.

[आ] माणकोजी बिन नांबपाटील चिंचवडे मोकदम मौजे चिंचवड प्राा पुणें बिया केरोजी पाटील.

मौजे चिंचवडच्या मोकदमीचा वाद. माणकोजी खरा ठरला.

[इ] श्रीसके..... गोत जमा पांढरी मौजे चिंचवड ताा हवेली प्राा पुणें..... हाजीर मजालसी बि तपसील.

अजहूत सितोळे देशमुख प्राा पुणें २
मोकदम हडपसर

„ पिंपरी ताा हवेली
„ पिंपले „
„ थेरगांव „

देशपांडे प्राा पुणे

जोसी कुलकर्णी मौजे वोरीब्याल ताा पाटस
मौजे ताथवडे, आकुडी,
जांबे या गांवचे मोकदम.

[ई] (१) देशमुख व देशकुा पाा पुणे यांस नीलकंठ मोरेश्वर प्रधान व रामचंद्र नीलकंठ सचीव यांचें सदरहू वादा बाा आज्ञापत्र सादर झालें कीं गोतांच्या साह्याने निवाडा करणें. तदनुरूप गोतांनीं हा निर्णय केला आहे. (२) गावीचे चौगुले व थळकरी व बाराबलुते यांची गोही घेतली आहे. व तीवरून गोतांनीं निर्णय केला. साक्षीदारांचीं बयें दिलेलीं आहेत. (३) तत्कालीन कार्यपद्धतीच्या दृष्टीनें महजर महत्वाचा आहे.

— ९८ —

[अ] म. इ. खं. १५, लेखांक १०३; क्रय पत्राचा महजर.

सु. १०८३; श. १६०४; इ. १६८२.

पहिल्या ओळी गहाळ.

[आ] संताजी बिन भिवजी चव्हाण यानें महादजी बिन सुलतानजी जगदाळे यास दुकाळच्या आपत्तीमुळे आपली मौजे कोणेगाऊची पाटिलकीची तकसीम अन्न मिळेना म्हणून २० होनांस विकली, त्याचा महजर.

[इ] राजमुद्रा देशक व गोत.

भोंवर गांवपैकी पांचसहा गांवच्या मोकदम कुलण्यांचीं नांवे आहेत.

[ई] (१) “याचें क्रयपत्रक देसक व आपले बापभावांचे साक्षीनें करून दिल्ले असे व ठाणा राजमुद्रा व देशक व गोत यांचा महजर करून द्यावयाची शर्त आहे म्हणोन साहेब व सदर व देसक पा मार वं गोत या पार्शी आलो (पृ. ३८)” असें संताजी म्हणतो. यावरून अशा प्रकारच्या महजराचें स्वरूप लक्षांत येईल. या महजराबद्दल जगदाळे यास पुढील खर्च पडला—‘सरमुभेदार यास हरकी बाा होन १००;’ देशमुख व सरदेशमुख होनु ५०;’ ‘देशकुलकर्णी होन २५’; ‘याखेरीज गांवकरी यास व परगण्याच्या पाटिलास तत्रिका दिल्या होन सेंभर येणें प्रमाणें महजर जहाला (चव्हाणाकडून राहिलेला एक चावरीहि ३० होनास घेतला), ‘याखेरीज त्याचा पोट खर्च जहाला असे एणेप्रमाणें महजर जाहाला सही”

— ९९ —

[अ] कारी व आंबवडे जेथे देशमुख, ले. २२.

श. १६०४ आा शु. १० शुक्रवार; इ. १६८२ ऑगस्ट २.

नकल मोडी.

[आ] सूर्याजी व कृष्णाजी मांडरे मौजे आवेपुरी विा दुरगोजी व इतर मांडरे वऱ्होलीकर. मौजे आमपुरी संमत् मुऱ्हे प्रा मार या गांवच्या पाटिलकीच्या तकसिमीबिषयी व बापभाऊकीबद्दलचा वाद. दुरगोजी खरा ठरला.

[इ] हाजीर मजालसी राजमुद्रा गोत प्रा वाई.

हलीकमावीस सुभा ताा जाऊली.

राजमुद्रा (६):—नेताजी राजे पालकर (सिका)

मजमदार, हवालदार ताा जोर व जांबुलखोरे, कासी रंगनाथ सुभेदार, फडणीस सुभा मार, मजमदार ताा जोर व जांबुलखोरे.

देसाई व देशकुा पा मार (२):—देसाई १ (सिका); देशकुा १.

मोकदमानी गावगना (२४):—मोकदम व पाटील १४, कुलकर्णी ६, सेटिये ४.

एकूण ३२ सभासद.

[ई] (१) “निवाडियावदल देशमुखाच्या घरास आले. देशमुखांनीं गोत बसवून हरदोजणाचा आहावाल तमास मनास आणून.....पुसिले कीं गोत करतील त्यास राजी असाल तरी श्री कृष्णेची आंघोळ करून येऊन ‘इमान’ देणे कीं गोत करतील तेणेप्रमाणे वर्तावे.” (२) “सेरणीबदल नाणे होन २५ जमा सुभा जाऊली ते सदरहू तीन ठायीं वाटून घ्यावे.” (३) पाा वाईचा मोकदम मुसलमान आहे.

— १०० —

[अ] शि. च. सा. खं. ९, ले. ६६.

सु. १०८६; श. १६०७-०८; इ. १६८५-८६.

महजरनामा नकल $\frac{१}{४}$.

[आ] सूर्याजी बिसाजी प्रभु बस्ती तपे अस्टमी बाा जिबाजी प्रभु व निलाजी प्रभु व गोजोबा प्रभू. तपे अस्टमी येथील वाडीविषयी बाद. सूर्याजी प्रभूने वाडी खरेदी केली होती हे खरे ठरले.

[इ] महजरनामा हाजिर मजालिस बी हुजुर.

राजश्री बजाजी महाले दिमत म्यानबंक हुजरी लोक	सुभा महाल निहाये मामले चेऊल:-
अंताजी सिबराब कबस राजमंडळ	सुभेदार चेऊल मजमदार चेऊल
प्राा येसाजीराब दरेकर सुभेदार	प्रभु हवालदार चेऊल
हशमपाबलोक	सुभेदार हाशमपाबलोक २
माा बहिरजी पवार सुभेदार हशमपाबलोक	मजमदार जंजिरे राजकोट
दताजी विठल प्रभू सिताबराब पनवेलकर	देसाई व देशकुा मामले चेऊल व
कारकून इमारती खांदेरी व कुलाबा व सरसगड:-	अधिकारी तपे झिराड व अस्टागर.
मजमदार १ हवालदार तट २	याशिबाय ८ व्यक्ती इतर.
देसाई मामले चेऊल १ अधिकारी १	—
देशमुख तपे अस्टमी:-	१६
देसाई १ अधिकारी १	
नाईक व सेकीन २ बस्ती आगर चेऊल	
बकाल:-	
चौधरी १ बकाल २	

—
१८

एकूण सुमारे ४४.

[ई] (१) राजश्री पंत न्यायाधीश रायगड यांच्याकडे तक्रार सादर केल्याचा उल्लेख या महजरत प्रथम पहाबयास मिळतो. पुढे राजीक सुरू झाल्याने मामले चेऊल येथे सुभेदाराने मनसुफीकरिता नेमलेल्या बजाजी महाले यासमोर निर्णय झाला आहे. (२) सुभेदाराकडे मनसुभी सांगितली त्यांनी बजाबा माहाले दिला म्यानबंक हुजरी लोक यास फडशा कराबयास सांगितला त्यांनी हाजीर मजालिसी बैसऊन मनसुबी आरंभिली. (३) 'राजमंडळाचा' उल्लेख लक्ष्य आहे.

— १०१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८००.

श. १६०८; इ. १६८६.

श्री; आसल बमोजीब नकल.

[आ] देवराब लोमटे व रविराब मुकादम कसवे आंबे जोगाई यामध्ये भावकीचा कजिया लागला. महजर अपूर्ण आहे. तारखेची निश्चिती नाही.

[इ] “बमोहर सिकंदर बातशाह ता सुभे दाहलज्याफर विजापूर दरबार गौदरगा महजर हजर मजालीस बनाम खुदा दावदीयान व कारकुनान व कानगोयान वे देशमुखान व देशपांडियान व पाटलान व पटवारियान बाा देवराब लोभटे.....” याप्रमाणे प्रारंभ आहे. मजलस नाही.

— १०२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ३१.

फसली १०९७ रविलाखर ५; श. १६०९ माघ शु. ७ रविवार; इ. १६८८; जाने. २९.

प्रथम मजकूर व नंतर भोंवरगांवच्या १८ मोकदमांच्या सद्दा; कागदाच्या उजव्या बाजूस ९ व डाव्या बाजूस ९. कागदाचा कांहीं भाग फाटला असल्याने मोकदमीचा गांव कोणता हे समजत नाही.

[आ] गवरोजी विन बाबजी लोहकरा विरुद्ध बनाम बकाजी फर्जद. गवरोजी यास दिवाण दक्षण यांनी मोकदमीचा महजर करून दिला आहे. राजीकाचा फायदा घेऊन बकाजीने मोकदमी बळकाविली होती.

[इ] महजरनामा.....बहजूर शर.....देशमुख व देशपांडिये ता.....पुणा हालीमबाली मुा तुलापूर लस्कर.

[ई] (१) *औरंगजेब बादशहा याच्या लष्करातून हा महजर दिवाण दक्षण याने दिला आहे.

— १०३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ९५८; येजीतपत्राचा महजरनामा.

मु. १०८९ मोहरम १२; श. १६१० कार्तिक शु. १२।१३ भृगुवासरे; इ. १६८८ आक्टो. २६.

प्रारंभी फारसी शिका आहे. लेखनपद्धतीच्या दृष्टीने हा महजर फारच महत्वाचा आहे.

[आ] गंगाजी शंकर व गिरमाजी झुंगो देशकुलकर्णी यास समस्त थिटे पाा वाई यानी लिहून दिले येजितपत्र जे, परगणे वाईचे देशकुलकर्ण व गांव कुलकर्ण कसबा देखील खुम व बावधण व संमत मुद्दे व वाजे कुलकर्ण यासी आगला संबंध नाही बतन तुमचे खरे असे.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी पाा वाई.

हाकीम ६:—Xनाहारखान गोरी फौजदार पाा मार माहाये
हरकारा पाा मार; शेरीफ गुमास्ते; Xजान महंमद गोरी शेखदार; कारकून
(फा. सि.) (फा. सि.)

Xबुद्धान खान गोरी हवालदार माा सेरी कसबा व विलाती पाा मार
एकूण ३ हिंदू व ३ मुसलमान आहेत.

देशमुखानी पाा मार व मानिहाये ३८:—वाई-पिसाळ १ (मु.); हिरडस-मावळ-बांदल २ (मु.); कुडाळ-शिंदे २ (मु.); मेढे-चिमकणे व भणगे ४ (मु.२); शिरवळ-‘यशवंतराऊ’ निगडे २ (मु.); उत्रोली-खोपडे ३ (मु.२); रोहिडखोरे-जेधे १ (मु.); रायगड-गायकवाड ५ (मु.); सातारा-घोरपडे व गाढवे ५ (मु.२); वंदन अंगापूरकर ३; फलटण-निंवाळकर ५ (मु) यांच्या वतीने यांच्या दोन गुमास्त्यांच्या सख्या आहेत; परेली-गुजर ५ (मु.). सहा ‘हाकीम’ व वाईचे देशमुख यांची नोंद एकाच हस्ताक्षरांत आहे. बाकीच्या देशमुखांची नोंद वेगवेगळ्या १४ हस्ताक्षरांत आहे. बहुधा देशमुखांची नावे देशपांडे लिहितात. देशमुखांच्या खाली अथवा समोर कागदाच्या डाव्या बाजूस देशपांड्याचे नांव येते. या कागदांत काही देशमुखांनी आपणास देसाई संबोधले आहे व तसेच देशपांड्यांनी देशकुलकर्णी असे लावले आहे. कर्नाटकांत व कोंकणांत देसाई देशकुा ही जोडी प्रामुख्याने दिसून येते. बहुधा प्रत्येक देशमुखाच्या मुद्देचे, स्वतंत्र वशिष्ट्य दिसून येते. शिरवळच्या देशमुखांच्या मुद्देत नांगर दाखविला आहे. जेथे दोन मुद्रा आहेत त्या तरफेस दोन देशमुख आहेत असे समजावे. देशमुखांची उपनावे दिलीत. तशी देशकुलकर्ण्यांची दिली नाहीत. परळीतर्फच्या देशकुाचे नांवापुढे मात्र ‘धारराऊ’ असा उल्लेख आहे व तसेच नेहमी-प्रमाणे तो उल्लेख देशमुखांच्या डाव्या बाजूस नसून उजव्या बाजूस आला आहे. वाईच्या देशकुलकर्ण्यांचा उल्लेख नाही. कारण ते कजियांतील वादी आहेत आणि वादी प्रतिवादी यांचा उल्लेख मजलसीत कधीहि येत नाही.

मोकदमानी व सेटिये महाजन पाा मार ६४:—एकूण २३ गांवचे मोकदम कुलकर्णी हजर आहेत त्यांत संमत मुद्देपैकी ३ गांव व संमत निवपैकी एक आहे, बाकी सर्व गावे संमत हवेली पाा वाईपैकी आहेत; ती पुढीलप्रमाणे:—काा वाई, काा बावधण, सेंदुरजने, बोरवळ, परवंदी, लोहारे, चांदक, गुलंब, वेळू; कैजळ, सिदनाथवाडी, कबिटे, सोनगीरवाडी, धावडी मुद्दे, पसर्णी, येसकर व कुसगांव साा मुद्दे, मांढरदेऊ, पांडिये, सुरू, बोपगाऊ, निंब, गोवे साा निंब. याच सदरांत काा बावधनच्या खाली ‘दफाते’ करून दोन सेटे व एका चौगुल्याचा

उल्लेख आहे. तसेच 'पांडिये' गांवाखालीहि एका चौगुल्याचा उल्लेख आहे. बाकी सर्व मोकदम व कुलकर्णी आहेत. देशमुख देशपांड्याच्या जोडीप्रमाणेच ही मोकदम पाटील, कुलकर्णी यांची नावे लिहिल्याचे दिसते. मोकदमाचे चिन्ह नांगर आहे. बाईचे पाटील मुसलमान आहेत त्यांच्या नांवापुढे नांगर नाही व मुद्राहि नाही. हे महत्वाचे आहे. मौजे लोहारेचे निमे मोकदम हजीर नाहीत त्यांचा तसा उल्लेख आहे. कित्येक गांवी दोन पाटील आहेत. तसेच दोन गांवचे कुलकर्णीहि एकाच घराण्याकडे असल्याचे दिसून येते. मौजे गुलंब व बेळू पहा. उभय गांवच्या पाटिलाच्या नांवाखाली त्याने आपले विकलम केले आहे. एकदोन ठिकाणी कुलकर्ण्याच्या जागी त्यांच्या मुतालिकांची नोंद आहे. कांही ठिकाणी कुलकर्ण्याच्या नांवापुढे "बिा ॐ" असे लिहिले आहे.

यानंतर पुढे बरीच मोकळी जागा आहे व १७ गृहस्थांची नावे आहेत त्यांत कांही सराफ आहेत. त्यापुढे 'वैदिक अग्रारी' या सदरांत एकूण ५६ ब्राह्मणांची व ४ गुरवांची नावे आहेत याप्रमाणे मुमारे १८५ मंडळी हजर आहेत.

[३] (१) लेखनपद्धतीच्या दृष्टीनेहि हा महजर महत्वाचा आहे. यांत एकंदर ९७ हस्ताक्षरे आली आहेत. एकूण ६२ ब्राह्मण 'ब्राह्मण मंडळी'त आहेत. त्यांत ६० हस्ताक्षरे आहेत. म्हणजे दोघांनी; धर्माधिकारी व रामभट थिटे यांची नावे लिहिली आहेत. यजितखत लिहणारा १; हाकीम व बाईचे देशमुख (= ७) हस्ताक्षर १, इतर देशमुख बगैरे (= ३७) यात हस्ताक्षरे १४; एकूण पाटील कुलकर्णी मिळून ६४ त्यांत हस्ताक्षरे २०; ४ गुरवांचे हस्ताक्षर १; = ९७ हस्ताक्षरे व हजर व्यक्ती एकूण १८५. मजलसीचे अग्नेरीस थिटे मंडळीतील दोघांनी "मुकाम मौजे चांदक, लेखन मौजे माभलेस्वर" असे सहीच्या पुढे लिहिले आहे. यावरून महजर करते वेळी हजर असलेल्या परंतु महजर लेखनसमयी दूर गांवी गेलेल्यांच्या सहा मागून आणीत असे दिसते. महजराचा कच्चा खर्चा सभेचे वेळी करीत असतील असे वाटते. (२) "दिवाणचा गुन्हेगार व ब्रह्मसभेचा अन्याई" हे अवतरण ब्रह्मसभेच्या दृष्टीने विचारार्ह आहे.

— १०४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३. ले. ४०३.

फसली १०९८ रविलावल ९; श. १६१७ पौष शु. ११, रविवार; इ. १६८८ डिसे. २३.

नकल.

शि. च. सा. खं. १ ले. ९१ मध्येहि हा महजर असाच छापला आहे. तो असल आहे. प्रथम पांच फारसी शिके व २० ओळी फार्सी मजकूर आहे. नंतर "दा देसपाडिये पा मार," "दा नाहरखान देशमुख पा मार," (फा. शि. अक्षरे नाहरखान गोरी, नांगराचे चित्र; १०९८.....) माहादजी जानदेऊ हारकारे नामजाद हुजूर ठाणे बाई,

ही तिन्ही नांवे फारसी मजकुराच्या उजव्या अंगास आढवीं लिहिलीं आहेत. बरील नकलेंत हीं नांवे महजरच्या अखेरीस दिलीं आहेत.

[आ] मनाजी शंकर नीलकंठ राज याचा इनाम व अंबराई गांवगना परगणे खाली होती. त्याविषयी हा महजर राजीकानंतर नाहरखान गोरी यानें नफर मजकूर त्याच्याकडे आला तेव्हां त्यास दिला आहे. राजीकांत पूर्वील कागदपत्रें लुटली म्हणून हा महजर दिला आहे.

[इ] महजरनामा वी हुजूर हाजर मजालसी प्रांत वाई.

“ बिलायती सुभे दारुजफर महजरनामा केला जे.....सदरहू इनाम व आंबराई आहे कारकीर्द निज्यामन मुल्क.....सिवाजी भोसले.....यांच्या सनदा होत्या तेणेंप्रो.....खात होता...ऐसियास नफर मार गनिमाकडे होता त्यावेली.....नाहारखान गोरी ईहि कोल देऊन आणिला तो सिरवलास आला.....वाटेस येतांजास्वलीचे घाटी गनिमानें कुल विसाती लुटून नेली नफर (मार) जाहीर केलें कीं त्या विसातीमधें सनदा होत्या त्या गनिमानें लुटून नेल्या येसियास याचे भोगवटीयाचें गोही ” गांवगना मोकदम व वाजे लोक या नजीक मनास आणिता गोही दिल्ली ती वी ताा” —तर्फ नीर यडीपैकीं गांव हरगुडे, परीचे, किकवी, चांवली ताा कऱ्हे पडार; या चार गांवचे ७ मोकदमानी, “ आपणांस दाखल असें सदरहू सनदाहि मार मनाजीला होत्या हें आपल्या बडिलांचे जबानी ऐकले होते म्हणऊन सदरहू पाटील व कुलकर्णी याहि गोही दिल्ली हा मजर सही ” अखेरीस नाहर खान गोरी देशमुख प्रा मार ठाणें वाई व देशगंडे हरकारे यांचीं ३ नांवे आहेत.

— १०५ —

[अ] श्री सांप्रदायाचीं पत्रें विभाग २, ले. ४२३; महजरनामा.

श. १६१० माघ शु. ५ बुधवार इ. १५८९ जाने. १६.

[आ] मौजे सेवरे पा टेंभूर्णी गांवची कीर्दी अबादानी व्हावी म्हणून परगणे टेंभूर्णी सुभा परांडा येथील देशमुख व देशगंडे यांनीं मौजे नालगाऊ पा हवेली येथील सुभानजी कळारे यास हा मजहजर दिला आहे. पूर्वांचा मोकदम मिरासीदार परागंदा जाहला होता, तरी त्याची अर्धी मिरासी राखून अर्धी कळारे यास दिली आहे.

[इ]

कागदाच्या प्रारंभास

उजव्या बाजूस

गोही

देशमुख मामले परांडे

(नि. नां.) दोन देशमुखांची नांवे.

कागदाच्या प्रारंभास

डाव्या बाजूस

ठेखदार (फा. सि.) अमीन (फा. सि.),

अमीन (फ. सि.) दिवाण (फा. सि.)

यानंतर फारसी २ ओळी.

नंतर महजरांतील मजकूर व अखेरीस सिका व गोही आहे.

त्यांत एक देशमुख देशपांडे यांची जोडी व भांबर ६ गांवचे ६ मोकदम आहेत.

[ई] (१) देशमुख व देशपांडे पा टेंभूर्णी या उभयतांनीं हा महजर वतन अन्नवादाना करतां पूर्वील मिरासदाराचे ह्म राखून दिला आहे. (२) देशमुख व देशपांडे उभयतांची मालकी परगण्यांतील बुडीत मोकदमीवर चालते काय तें न कळे.

— १०६ —

[अ] सनदापत्रें प्रकरण ४ थें, ले. २६. महजरनामा.

जुलूस ३२, रजब १५; फसली १०९८ रजब १५ (१); श. १६११ बैशा. व. २ शुक्रवार; इ. १६८९ एप्रि. २६.

[आ] मौजे लव्हाले तर्फे कर्याती मावळ परगणे मार हा गांव नरसिंगराऊ व गोबिंदराऊ सितोळे देशमुख यास कदीम इनाम असल्याविषयी हा महजर दिला आहे.

[इ] “ महजरनामा आज करार.....३२ जुलूस.....बहुजूर शरा शरीफ पर-महकमे कसवे पुणे.....सुभे खुजस्तेबुनियाद सबब आंकी.....” या प्रमाणें आरंभ.

[ई] (१) सदरहू गांव हजूरच्या शिरस्तीयांमध्ये दसरी काहीं काळ लागत नव्हता त्याचें कारण या महजराद्वारा देण्यांत आलें असून शरा शरीफनें महजर दिला आहे. (२) मजलस नाहीं.

— १०७ —

[अ] पेशवा दप्तर विभाग ३१ नं. १८५; सुरत महजर.

जुलूस ३३ जिल्हेज २५; श. १६११ अश्विन व. १२ सोमवार; इ. १६८९ सप्टं. ३०.

आरंभीं तीन बंद मजकूर फारसी. नं. ४७ मध्येहि हा महजर असाच छापला आहे परंतु तेथें शिवाजीचें निर्णयपत्र गाळलें आहे. त्या महजराचा प्रारंभ:—

फारशी मजकूर; फारसी सहा शिके

—पायगुडे देशमुख का मावळ

—करंजवणे देशमुख का मावळ

—देशपांडे पा खेडेवारे

—देशमुख पा खेडेवारे (फा. शि.)

पुढें तीन बंद फारसी मजकूर व नंतर नं. १८६ प्रमाणें महजराचा प्रारंभ (जोशावर करंजवणे व पायगुडे देशमुखांचे शिके)

[आ] मोरो विठ्ठल व बाबाजीराम होनप देशपांडे पा पुणें बिा आपाजी बिन

नामाजी लांडे (गुमास्ते). ता कर्यांत माबळच्या देशकुलकर्णाचा बाद. होनप मजकूर खरे झाले.

[इ] मराठी तर्जुम्यांत मजलीस दिलेली नाहीं.

“सुरत मजलसी अजकरार व तारीख.....मुक्काम लस्कर जफर असर मौजे वुलापूर दरकिनारे लबी आब भिवरा वाके अस्त बहुजूर शरयेत.....काजी महमद पाा पुणे व जमींदारा व रयां आ व पटवारीयानी ता कर्याती माबल मुतालीके पाा मार इ जाहीर साख्त की देसपांडेगिरी.....” याप्रमाणें आरंभ आहे. अखेरीस “सुरत मजलसी व महजर सही” असें आहे.

[ई] (१) “आपाजी हाजीर होता त्यास कर्याती माबलचे देशमुख व मोकदम व पटवारी म्हणो लागले की येसर जमिनेत पातशाहा ये जिल्हे येऊन मुक्काम जाला दक्षण प्रांतीचे जमींदार जमा जाले आहेत. गरीब व बख्तावर बरोबरी आहेत.....कोण्हावरी मुलुक जाजती होत नाहीं होनपासी बाद संगोन.....खाणे ” (२) शाहादीनाभ्यानुरूप दरबारांतून हा देशपांडेपणाचा महजर करून दिला आहे. (३) याच महजरांत, शिवाजी-राजे यांचे पुढें सदरहू वादाचा निर्णय झाला त्याचेंहि पत्र आलें आहे. तें अनेक दृष्टींनीं महत्वाचें आहे.

— १०८ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८२४ (२); सुरत महजर.

फसली १०९९ रबिलोवल ५; श. १६११ पौष शु. ६ रविवार. इ. १६८९ डिसे. ८.

महजराच्या प्रारंभीं वा. फा. शि. व मजकूर आहे.

आरंभ—‘ सुरत महजर अज करार ’

[आ] मुरारी खंडेराऊ जुनारदार सेकिन मौजे जेजुरी ता कन्हेपडार यास मौजे मार येथें एक चावर जमीन इनाम होती. गाजदीखान यानें गनिमावार मौजे ‘मजकुरास’ हाहा केला असता मार निलेच्या सनदा कागदपत्रें भोगवट्याचीं गहाळ झालीं म्हणून काजी व देशमुख देशपांडे व हालीमवाली पाा पुणे यांनीं हा महजर दिला आहे.

[इ] महजराचा शेवट—‘ ये गोष्टीस कोणी शाहिदी असतील ते अपलिया मोहरा व दसकते करतील हा सुरत महजर बयान वाके असे ’

शिताळे देशमुख पाा पुणे २.

देशपांडे पाा पुणे २

दोन सिके मराठी.

[ई] महजराची भाषा पूर्णपणें फार्सी आहे.

— १०९ —

[अ] पुणे नगर संशोधन खं. २ रा, ले. ९४.

फसली ११०२ सवाल १४; श. १६१४ आषाढ व. २; इ. १६९२ जून २०.

श्री. महजर अपूर्ण आहे.

[आ] मात काली दरवडा आणि कान माली यामध्ये का पुणे येथील काहीं मिरासी हक्काविषयी वाद लागला.

[इ] “ महजर अजकरार व तारीख.....

.....विहुजूर.....महमद काजी का पुणे.....सैद महमद जाफर नायेब खान वालाशान ज्याहाबाज खान फौजदार पाा पुणे व हुकुमतपन्हा हदुग्यान नायब सेख अहमद करवडी.....बालाजी बाजी जागीदार व मालोजी नरसिंगराऊ व गोविंदराऊ सितोळे देशमूख व होनप देशांडिये पामा व हाली मवाली कामा या हुजूर”

[ई] (१) फार्सी मिश्रित भाषा.

— ११० —

[अ] आठल्ये घराण्याचा इतिहास, प्रथम खंड पृ. २२, ले. ९.

सु. १०९३ मोहरम ६; श. १६१४ भाद्रपद शु. ८ गुरुवार; इ. १६९२ सप्टेंबर ८.

श्री; ईभराईम अदलशाह; १/३ येकून पांच बंदरास.

[आ] पांडुरंगभट विन त्रिमलभट व इतर आठल्ये बंधु उपाध्ये काा देवळे ताा मा. कसबेचे व तर्फे मजकूरचे उपाध्येपण इनामती शेत व गावगनालारी १४० याविषयीचा महजर आहे. पूर्वील कागदपत्रे भालेरावीत जळाली म्हणून माहालाहून हा महजर करून दिला आहे.

[इ] माहाजर.....मुकाम कसबा देवले तर्फे मजकूर.

मुजाफती किले विशालगड वेहुजूर हाजीर मजालसीयानी हदी आसामी.

रायाजी मुरार हवालदार ताा मा (म.शि.) सरदेसाई किले विशालगड १

व तपे मजकूर (फा. सि.)

सरदेसाई किले विशालगड ताा मा १

७

वांा सरदेशकुा १.

पोतदार किले खिलणे १

कुलकर्णी तपे मार १

खांडेकर सरखोत १

याशिवाय मौजे भडकंबे, मौडे व देवडे या गांवचे ३ सेट आहेत. किले विशाल-गडचा नाईकबाडी १, व तपे मजकूरचा ज्योतिषी १ व पुढील १८ भोंवरगांवपैकी १८

ब्यक्ती हजर आहेत; तिवरकर (तिवन्याचे !); कोंडगाऊ, घाटिवले, मुर्सी, हंसोले, कोदले व वडगाऊ; चोरवण, दामोळें, साकरपें, कुरचंव, पुरीये, दरवीण; तळवडे, वाडीकोलो, मेघी, सालपे, कनकाडकर (कनकवडीचे ?). याप्रमाणें एकूण ३० मंडळी हजर आहेत. एकूण ३० व्यक्तींपैकी १६ जणांनी आपल्या सव्वा मोडीत केल्या आहेत. ७ ही कारकून मंडळीच्या सव्वा मोडीत आहेत. बाकीच्या १४ सव्वा बालबोर्षीत आहेत.

[ई] “आवाजी पाटोळे याची स्वारी आली.....घरास आग लाविली तेव्हा ते घर जळाले त्यामध्ये पुस्तकांचे पेटारे व वृत्तीपत्रे होती ते जळाली येसे यास पुढें वृत्तीसी आधार पाहिजे त्यासी तुम्हास आमची आवधी वृत्तीपत्रे होती ते ठावकी होती व पूर्वापार चालत आले आहे तेहि ठावके होते त्याप्रमाणें आम्हास येक माहाजर करून दिवला पाहिजे.....”

— १११ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ६, ले. ९; महजरनामा.

सु. १०९४ सावान २६; श. १६१६ चैत्र व. १३ गुरुवार; इ. १६९४ एप्रील १२.

हू. बाबा शाहा बदरीदन निज्यामशाहा, अदि(ल)शहा सिबाजी.

[आ] दरगाह पीर मौजे साकसे ताा पेण याच्या मुजाबरास हा महजर दिला आहे. शंकराजी नारायण सचीव यांनी पेणवर स्वारी केली असतां सदरहू मुजाबराचें घर लुटलें गेलें व त्यांत पीराविषयींचीं कागदपत्रेहि लुटलीं गेलीं म्हणून हा महजर दिला आहे.

[इ] हाजीर मजालसी मुकाम राजमाची.

दामाजी नारायण हसहजारी लस्कर

(लंब व. दोन ओळी आडवी मु.)

केशो बाजी सभासद

(पांच ओळींची उभट व. मु.)

Xदेठखान व Xदाऊदखान बुवेर अधिकारी

(मुद्रा)

अधिकारी ताा नसरापूर

(मु.)

महादाजी बाबाजी सभासद

रंगोराम सभासद दिा सरसुभा बहिरोत्रिमल

अधिकारी ताा संदीब ताा तुगरातन

बाबा सैदअली, बाबा फैतअली, बाबा इसुफ-

अली, बाबा खिजमतअली, बाबा इस्माईल-

अली, बाबा अबदुलअली

एकूण १४ ब्यक्ती हजर, त्यांत ८ मुसलमान आहेत.

[ई] ‘सभासदांचे’ उल्लेख लक्ष्य आहेत.

— ११२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. ३३.

श. १६१६ श्रावण शु. ९ शुक्रवार; इ. १६९४ जुलै २०.

[आ] महादाजी विन सुलतानजी जगदाळे विा यादव. मसूरपरगण्यापैकी ५७ गांवचें देशमुखी वतन जगदाळे यांचें. त्यापैकी २० गांवांचे वतनाविषयी बाद.

[इ] थळ मौजे किवळ ता मसूर हाजीर मजालसी बेहुजूर गो.

मौजे किवळचे गोत १९:—पटेल ३, कुलकर्णी २, चौगुला १, जोतिषी १, रया २, सुतार (तासणी) १, महार (बिळादोर) २, गुरव (धुपारीती) १, परीट (वगणी) १, चांभार (रापी) १, इतर ३, कुलकर्णी नाा रुद्राजी चंदो १.

[ई] “जगदाळे देशमुख.....याची देशमुखी.....बुनादी होती ऐसे आपणास ठावके आहे व आपले वडिलानीं सांगितले आहे.....यादवानी जगदाळी यासी कथळा करावया गरज नाही.....” (२) जबानीसारखा महजर आहे.

— ११३ —

[अ] बावडा दप्तर विभाग १ ला, अनुक्रमांक ३५.

सु. १०९४ जमादिलावल २१; श. १६१६ माघ शु. ४ मंगळवार; इ. १६९५ जाने. ८.

[आ] रामचंद्र नीलकंठ भारद्वाज गोत्री उपनांव भिवडीकर यास तर्फे आजीरें पैकीं ९७ गांवचें कुलकर्ण वतन पूर्वील मिरासदार निपुत्रिक झाल्यानें उघडें पडलें होतें तें राजपत्र सनद करून दिलें त्याचा हा गोताचा महजर आहे.

[इ] माहानर:..बीहुजूर हजीर मजालिस थान घर जागा काा जाबोटी ताा खानापूर.

राजमुद्रा ५:—सुभा महालानिहाय प्राा कोल्हापूर (सिका) १, सुभेदार प्राा अजिरे (शि.) १, सुभेदार महाला हाये प्रांत तारळे (शि.) १, सुभेदार प्राा कोल्हापूर (शि.) १, सुभेदार प्राा बेलगाऊ (शि.) १.

सभा नाईक हजीर मजालीस बीा—देशमुख.

अजहती देशमुख पाा हुकेरी (सि. म.) १

परगणे हुकेरी ८:—देसाई देशकुलकर्णी व भोंवर ६ गांवचे पटेल; ताा रुदगढ ७:—देसाई ४, देशकुा १, माहाजन १, सरनाडगौडा १; काा नूली ३:—सेटी देसाई १, चौडो बेंकटाद्री देशकुा १, नाडगौडा १, कानडी नावें; काा कापसी २:—देसाई व देशकुा; किले रांगणे ताा खानापूर १२:—सरदेसाई २, देसाई ४, पटेल ५, व देशकुा १; देशक पाा वाई ६:—देसाई देशकुा व कुलकर्णी ४ यांत ‘परशराम त्र्यंबकाचा’ उल्लेख आहे; परगणे कागल २:—देसाई देशकुा; तपे आजिरे ६६:—सरदेसाई १, सरमोकदम देसाई १,

देसाई ३, त्यांतील एक 'हजीर नव्हता' असें लिा आहे; नाडगौडा १, देशचौगुला १, नाकुल्या १, यानंतर तपे आजिरेपैकी ३२ गांवच्या ३२ पटेलान्चीं नांवें आहेत. 'मोकदम' असें संबोधिलेलें नाहीं. कुलकर्णी ३, जोसी ४, सेटे मद्दाजन ४, सरनायकवाडी १, नायकवाडी ४, नाईक २, मठपति १, राजे मलिक मूक १, तेली १, कुंभार १, गुरव १, गावकर (महार ?) ३.

बहुतेक सर्वत्र देसाई, सरदेसाई यांच्या नांवापुढें सिके आहेत.

एकूण सुमारे ११२ मंडळी आहेत.

[ई] (१) सदरहू देह ९७ चें कुलकर्ण पूर्वी सिधाचें होतें. त्यानें तें विठ सेणवी यास दिलें. पुढें त्याचें नकल झालें. महजरांत "निपुत्रिकाचे मिरास ते दिवाणीचें" असें म्हटलें आहे. (२) महजराच्या अखेरीस 'शके १६१५ श्रीमुखनामसबछरे' असा उल्लेख आहे. मुसलमानी तारीख बर दिलीच आहे. दोन्ही तारखा वेगळात्या आहेत.

— ११४ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २१६.

सन हजार ११०६ मोहरम १६; श. १६१८ धावण व. ३ शुभ.; इ. १६९६. ऑगस्ट ५.

श्री विठल प्रसन.

[आ] बाळक्रुण भट विा कोबेरीवाई भाऊपणाचा वाद.

[इ] माहाजर.....क्षेत्र पंढरपूर पा कासेगाऊ विा हाजीर मजालसी विा
राघोजी गोपिनाथ सेखदार नारोपंत अमीन क्षेत्र मार सिका
व शंकराजी जाखदेऊ कारकून क्षेत्र मार. राघोजी
महाजनानी क्षेत्र मार

महजराच्या अखेरीस गोही आहे त्यांत वडवे ५, ताटे, थिटे, आंराधे, पुजारा ४.

एकूण ९ मंडळी आहेत.

[ई] (१) महजर थिटे कुलकर्णी क्षेत्र मार यानें लिहिला आहे. (२) देवाच्या तुळसीचे क्रियेचा उल्लेख आला आहे.

— ११५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ३०, महजरनामा.

श. १६२९; इ. १६९७.

फा. दोन शिके, नंतर अठरा ओळी फारसी मजकूर, महजर अपूर्ण छापला आहे.

[आ] काकोजी बिन हिरोजी आटोळे विा माणकोजी बिन मेऊजी. उभयतांमध्यें पाटिलकीच्या बडिलपणाविषयीं वाद लागला.

[ई] (१) जुमामसीद का चिपुळीण येथें पाटोरानें रवा दिव्य केलें. दिव्य लागलें

साबलकर खरा झाला. (२) छ २० रज्यबला तकरीरा घेतल्या छ. १३ माहे शौबल्ला रविवारी दिव्य झालें ' बाळाजी विश्वनाथ सभासद ' हे दिव्य प्रसंगी हजर आहेत. (३) हरकी गुन्हेगारी घेऊन ती सुभास दाखल केली आहे.

— ११७ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. ५०.

फसली ११०९ जमादिलोबल १५; श. १६२१ का. व. १ रविवार इ. १६९९ आक्टो. २९.

फा. शिका.

[आ] होननाक बिन आबनाक मांग मौजे खोडसी पाा कन्हाड, महादाजी जगदाळे देशमुख पाा मसूर यास मारण्याकरतां म्हणून सदरहू मांगास एक हजार रुपये व दोन चावर जमीन देण्याचें ठरवून गिरजोगी यादवानें रोख २०० रुपये दिले. ही गोष्ट जगदाळ्यास समजली त्यानें मांगास पकडून आदबखाना ठेविलें. एकंदर प्रकार गोतापुढें मांगानें या महजरांत सांगितला आहे व फक्त दोनसे रुपये घेतल्याचें कबूल केलें आहे. व “ आपण .ए गोष्टीस मन घालून तरी दिवाणचा गुन्हेगार असे व सदरहू दोनीसे रुपयाखेरीज कांहीं घेतलें नाहीं हा केला माहाजर सही बली सुमार ३४ चवतीस रास” या प्रो शेवट.

[इ] थळ कसवे मसूर.....हजीर मजालस राजमुद्रा.

देशपांडे ताा तारळेरुजू, एकूण भोंवरगांवचें पटेल, कुलकर्णी, शेते मिळून १९ मंडळी आहेत. त्यांत ५ मांग आहेत, काा मसूरचा Xमुह्ला आहे व अलीखान म्हणून एक आहे, इतर मंडळी पटेल व कुलकर्णी आहेत.

[ई] (१) महाजरांतून गुन्द्यांची चौकशी सहसा पहावयास सांपडत नाहीं. त्या दृष्टीनें हा महजर महत्वाचा आहे.

— ११८ —

[अ] रामदास रामदासी वर्ष २१, अं. २४१; नकल मोडी.

श. १६२३ भाद्र. व. १४ शनिवार; इ. १७०१ सप्टं. २०

नकल.

[आ] मौजे सांजणी काा मांजरी प्रो कागल या गांवच्या कुलकर्णीची एकंदर माहिती (कारिणा) थळ मौजे बोरलें येथें मजलसी पुढें मोटाजी बिन भानजी पटेल व पटेल बिरादर मौजे सांजणी काा मांजरी प्रो कागल यांनीं या महजराद्वारे सादर केली आहे.

[इ] माहजर.....हाजीर मजालसी थळ मौजे बोरले काा बांग किले पनाळा..... बिहुजर हाजीरानी

—देसाई का बांगी

—देसाई का तळवीड का बांगी

का बांगी—चौगुल, पारसनीस, व इतर ३.

का वडगांव—देसाई, पटेल, चौगुला व इतर ४.

मौजे बोरले—पटेल, कुलकर्णी व इतर ३.

किले पनाला—देशकुा, मौजे नरदे व का अष्टेचे कुलकर्णी २, सेटिये—अष्टे.

एकूण १६.

[ई] (१) “ आम्हा तिघा भावासी बोरलेचे थलास नेले तेथें सभा नाईकी बैसोन जाहाला करिणा लिहोन देणे म्हणो लागला मग आपण हें पत्र लिहून दिल्ले असे.”

— ११९ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १६६.

श. १६२४. इ. १७०२.

[आ] गिरमाजी लक्षुमण यजुर्वेदी गोतमगोत्री पुजारी उत्तरा लक्ष्मी क्षेत्र पाा कऱ्हाड यामध्ये व महादजी रायाजी यजुर्वेदी सांडिल गोत्री पसारी मौजे बड्ज पाा मार हाली वस्ती मौजे कडेगाऊ पाा आउंध या उभतांमध्ये नवरीचा कथला लागला.

[आ] कागद फाटल्याने सभा अपूर्ण आहे. एकूण ८ व्यक्ती हजर आहेत पाा आऊंद पाा बालाघाट वंगरेचे पाटील कुलकर्णी व देशमुख देशपांडे यांचीं नांवे आहेत.

[ई] (१) “ उभये वर्ग भांडित पाा खटाऊ स्थलास आले तेथे महाराज साहेब व गोत ब्रह्मसभा यापुढे उभे राहिले. उभे वर्गापासी जमान घेऊन हकीकत मनास आणली हरदोजणांचे निवाडा वा पाा कऱ्हाड तेथें पत्र पाठविले” पृ. १६७. (२) गिझरे, श्रीरसागर, बैद्य इत्यादि “ समस्त ब्राह्मण क्षेत्र पाा कऱ्हाड याने लाा जे शास्त्री निबंध पाहून निर्णय केलाजे वधू पित्रव्याने (वधूच्या चुलत्याने विवाह लावला) विवाह केला चार दिवस संपादिले, गोत्र निर्णये तरी वर मातुलगोत्र कास्यप सत्य पुनरुक्त विवाह करणे आशाकथ आहे हे सही ” पृ. १६८. (३) वधूचा चुलता येस पाठक यानी कन्यादान केले पाणी ग्रहण सप्तपदी ग्रहप्रवेश सांग्य विवाह झाला. वर मातुल गोत्र कास्यप पुरोहित लेहून दिल्ले सही” पृ. १६८. (४) “ समस्तपत्रें मनास आणून व आपण शास्त्र व निर्णये निबंध पाहून गिरमार्जी लक्षुमण पुजारी श्री भवान्नी क्षेत्र कऱ्हाड यास वधू दिल्ली असे.....पसारी.....यास वधूस..... समंध नाहीं यास कोणी इस्केल करील तो दिवाणीचे गुन्हेगार व गोताचा खोटा ब्राह्मण-सभेचा अन्याई आसे हे लिहून दिल्ले महजर सही छ. २५ जिस्हेज ” पृ. १६८.

— १२० —

[अ] सनदापत्रें प्रकरण ५ वें, ले. ३४.

सु. ११०२ जिन्हें ९; श. १६२४ वैशाख शु. १० रविवार; इ. १७०२ एप्रिल, २६.

भा. इ. सं. मं., सप्तम सम्मेलन वृत्त. पृ. ५५ पहा. सदरहू बतनपत्रांत या महजरचा उल्लेख आहे.

[आ] शेटी बिन नागनाक महार मौजे नागोवाडी समंत मुन्हे पाा बाई विाा धांडे-घरकर ब गोडोलीकर गुरव. महाराच्या बडिलांनीं सदरहू गुरवांस देवाच्या पुजे करितां म्हणून गांवास आणलें पुढें रहिवास होताच गुरवानें महाराच्या बडिलास मारेचुरे करून त्याची पाटिलकी बळकाविण्याचा प्रयत्न केला. वाद चालूं असतां गुरव हाजीर होत ना तेव्हां गुरव गैर मिरासी असें दिसलें. गोतानींहि कदीम पाटिलकी महाराची म्हणून दखल दिल्ली तेव्हां मौजे नागोवाडीचे पाटील शेटी महार खरे झाले.

[इ] हजीर मजालस गोत परगणे बाई सरकार परनाळा सुभे विजापूर.

देशमुख देशपांडे प्रांत मजकूर

देशपांडे पाा मार २

पिसाळ देशमुख २

बावधनकर

जमाल पाटील मोकदम कसबे मार १, कसबे-

मोकदम १ पाटील २ चौगुला १

बाईचे शेटे ३ (चि. तागडी) व चौधरी १

मोकदम-पसरणी १

मोकदम का मार

एकूण १४

[ई] (१) महाराकडे पाटिलकीचें बतन आहे (२) “ त्याणी रहिवास होताच आपल्या बडिलांचे मोरचुरे करून मिरासी घेतली. आपण महार दूर उभा राहून असो. गुरव जवळी सुस पत्र देऊन मिरासीस जडला. आपण कदीम बुनार्दी आहे.....सिबधडे मोकदम.....त्याणी सांगितले कीं मौजे मजकूरची पाटीलकी कदीम महाराची मिरास ऐसे आम्हांस दखल आहे. आमचे बडील सांगत आले आहेत ऐसी साक्ष दिल्ली.....” पृ. १८४.

— १२१ —

[अ] पेशवा दप्तर विभाग ३१ नं. १११; सुरत महजर.

सनहजार १११२ जिन्हें २५; श. १६२५ वैशाख व. १२ शनिवार; इ. १७०३ मे. १.

[आ] रामाजी विठल व मोरा विठल होनप देशपांडे पुणे हेच कर्यात माबळचेहि देशपांडे होत म्हणून करंजवणे व पायगुडे देशमुखांनीं हा महजर दिला आहे. यादो नामदेव लाडे यानें राजिकामर्थें उभय देशमुखांस कैद केले त्याचाहि उल्लेख आहे.

[इ] महजराचे अखेरीस निरनिराळ्या १४ मोकदमांच्या सहा आहेत. शिवाय उभय देशमुखींचींही नावे आहेत.

— १२२ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २६३.

सन हजार (फसली) १११३ रविलाखर १९; श. १६२५ श्रावण व. ७, रविवार; इ. १७०३ ऑग. २२.

[आ] मातूशी मकूवाई भोसले मोकदम का जिती वगैरे यास म्हलोजी पाा मो व समस्त दाहीजन मौजे पिंपलगौ पिसा पाा पारनेर सा जुन्नर यांनीं मौजे मजकूरच्या निमे मोकदमीचा हा महजर दिला आहे. मूळ वतन शिवाजी महाराजांचें. त्यांनीं आपला सेवक बाळाजी कोनेर यास चाकरीस दिलें. पुढें धामधूम झाली तेव्हां बाळाजी कोनेर निघून गेला. मारानिले म्हलोजी निमे मोकदम मौजे मार यांनीं वतन संरक्षिलें व नंतर या महजरानें मकूवाईस पुनः वतन महाराजांचें म्हणून दिलें आहे. मकूवाईनें आपली निर्मा तकसीम बाळाजी कोनेरास दिली त्यासहि गोतांनीं या महजरानें संमती दिली आहे.

[इ] महजराच्या अखेरीस सुमारे १० गोही घातल्या आहेत.

[ई] (१) “ मौजे मजकूरची निमे मोकदमी बाळाजी कोनेर महाराजांचा चाकर करीत होते व निमे आपली आहे. येंसियासी बाळाजी कोनेर वरसे चाळीस गेले ते पुन्हां दुसरीयानें गांवावरी आले नाहींत येंसियासी गनिमाची धामधूम फार व कितेक साले पांढरीचे काम व आपला हाल व गावचा हाल कांहीं राहिला नाहीं जैसे तसें करून आपण आजी तागाईत वतण राखिले व वतण राखिले तें कांहीं बाळाजी कोनेरचे वतन म्हणऊन राखिले नाहीं. बाळाजी कोनेरचे, महाराजांचा चाकर त्याचे वतन ते महाराजांचे वतन याबद्दल आपणांमध्ये कांहीं तांकती राहिली नाहीं. अनीक कोन्हास वतण लेहोन देऊन आपणास भाऊ करून वतण चालवावे तरी वतन महाराजांचे. याकरितां महाराजांचे वतन, महाराजांच्या हवाला केले असे तुम्ही निमे मोकदमी व मानपत्र हकलाजिमे बाळाजी कोनेर यासी दिवला आहे तेणेप्रमाणे खुऊन वतन महाराजे लेकराचे लेकरी खात गेले पाहिजे ” पृ. २६०.

— १२३ —

[अ] सनदपत्रें प्रकरण २ रे, ले. ३६; महजर सनदेचां.

सु. ११०४ सावान ९; श. १६२५ मार्ग. शु. १२ बुधवार; इ. १७०३ डिसेंबर ८.

[आ] सोमपा देसाई परगणे चिमलगा सुभा विजापूर यास बादशहानें पांच गांव नूतन दिलें त्याविषयींचा महजर बादशहानें दिला आहे.

[इ] “ महजरपत्र.....दर जागा चिमलगा सरकार पादशहा अबरंगशहा पादशहा

सुभे निसबत मोमदफजील नायब फौजदार, काजी, कोतवाल, त्रिबर्ग जमीनदार साठी किल्ले सोळा सरकार, बत्तीस महाल, अठरा परगणें, नवठाणी देशमुख देशपांडे, नाडगौडा, पाटील, पटबारी कुलकर्णी समस्त भोरगांव दारुल विजापूर इलीमवाली गुजरात सनद लिहून दिल्ली ऐसीजे.”

महजराचे अखेरीस सभोबरगांवचे साक्षीदार. व नंतर थोडा मजकूर आहे.

[ई] (१) देसाई मारत्चे परगण्याचे देशगतीचे हक्क मोकासदारानें दिकत केले. देसायानें गांव मारिला सबब मोकासदार व सावनूरकर नवावानें देसायास बेडी घातली. भिमन गौडा पटेलानें देसायाचा खंड भरून त्यास सोडविलें व उभयतांनीं मिळून बादशहाकडे भेटीस जाऊन वृत्त निवेदिलें. बादशहानें देशगतीचे हक्क मोकळे केले. व नूतन गांवें दिली त्याचा महजर आहे. (२) “पादशहानें नवाबास.....बोलावून पारिपात्य केलें. देशगतीचे जाबते बेहुकूम करणेस तुमचे हाती पादशाही आलें कीं काय म्हणोन अवघे देशगतीचे हक्कदक सोडवून दिले ” (३) पादशहाने भेटेदाखल ७००० रुा दिले आहेत.

— १२४ —

[अ] ऐ. स. सा. खं. १, ले. १३८; सुरत महजर.

सन हजार (फसली) १११५ मोहरम ५; श. १६२८ वैशाख शु. ७, सोमवार; इ. १७०६ एप्रिल ८.

फारसी २२ ओळी मजकूर. उजव्या बाजूस समासांत आडव्या सद्या. यामुळें तपशीलाच्या मजकुरानेंच महजराचा प्रारंभ होतो.

[आ] देशमुख व देशपांडे पा वणी यानीं सदरहू महजराद्वारें परगण्याची एकंदर परिस्थिती जाहीर केली आहे. बाळाजी विश्वनाथाच्या स्वारीमुळें झालेली. एकंदर परिस्थिती वर्णन केली आहे.

[इ] प्रारंभास उजव्या बाजूस समासांत सद्या दिल्या आहेत. स्वतंत्र मजलस नाही.

[ई] (१) सुरत म्हणजे हकिकत. हकीकतीचा म्हणजे सुरत महजर होय. या दृष्टीनें महजर विचाराई आहे. सुरत महजर फारच थोडे उपलब्ध झाले आहेत.

— १२५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २८३; सुरत महजर.

फसली १११७ रविलोबल २१; श. १६२९ ज्येष्ठ व. ७ बुधवार; इ. १७०७; जून, ११.

कागदाचे प्रारंभी ठाणेदार पा. खटाऊचा शिक्का.

[आ] राघो सुखदेऊ व मलारबुलगो देशपांडे पाा खटाव बाा विसाजी कासी व बिठल बापोजी अथर्वेदी. पाा खटावच्या देशपांडे बतनाचा बाद.

[इ] ठाणेदार पाा खटाव हाजीर मज्यालसील बाा तपसील मुभानजी घाटगे देशमुख का लावगुण (सिका). माणाजी फडतरे देशमुख पाा खटाव (सिका).

[ई] (१) दिबाणांतून गोतास निवडावयास सांगितलें व श्री शिबनाथ देऊ काा रहिमतपूर येथें दसरति पंचरातीची क्रिया नेमून पाठविलें. अथर्वेदीस क्रिया लागली तिचा तपशील पहाण्यासारखा आहे. क्रियेच्या दृष्टीने कागद महत्वाचा (२) “ एणेप्रमाणें क्रिया लागली ते मनास आणून रुगवेदी यास व अथर्वणास रांगणियास रवाना केले असें हा सुरत महजर लिहून दिल्या सही. ” (मोर्तब. फा.).

— १२६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ९५९.

श. १६३१ फा. शु.; इ. १७१० फेब्रु.

फा. वा. शि.

[आ] खलोजी बलद माणकोजी फडतरे देशमुख व पाटील मौजे कुरोली बाा लाखोजी बलद गंगाजी फडतरे देशमुख व पाटील मौजे कुरोली पाा खटाऊ. देशमुखीची व पाटिलकीची वडिलतक्षिम याविषयी बाद.

[इ] स्थल पाा खटाऊ...हजीर...मजालसी.

राजमुद्रा

सेखदार पाा खटाऊ (फा. अ. सि.) मजमूदार पाा.

तरफदार ताा वडूज तरफदार ताा

,, ताा नेर हुद्देदार

देसकानी महालानिहाये— देशमुख पाा खटाऊ २, अजहती देशमुख १, पोतदार १, देशपांडे पाा मार. २, नाईकवाडी यांनी ४; मोकदमानी देहाये खटाऊ—भोंवर २० गांवचे पाटील व कुलकर्णी मिळून सुमारे ५० व्यक्ती हजर आहेत, चौगुले फक्त दोनच आहेत.

सेटे महाजन महानाड काा खटाऊ—सेटे ७, महाजन १, गोसावी २, याशिवाय म्हेतरे बागेरे १० आहेत बेगारीयानी—या सदरांत ४ नाईक आहेत.

सुमारे ८६ मंडळी.

[ई] (१) मळेबाडी येथें यापूर्वी राहुजी घाटगे यांनी या बादाचा निबाडा केला त्यांतील कांहीं भाग अग्रवादीने आपल्या तक्कीरींत दिला आहे; तो अनेक दृष्टीने महत्वाचा आहे.—“...खटाऊस आले त्यांनी मळेबाडी स्थळ देऊन वेव्हारास पाठविले तेथें राजश्री राहुजी घाटगे त्यापासी जाऊन उभे राहिले. त्यांनी निबाडा पाठिराखोन केला.....अपले

आजे रबलोजी बाजी बोलिले जे तुम्ही गोत थोरलोक होऊन निवाडा कैसा केला त्या (वर) राहूजी घाटगे बोलिले की जे वेळ खाली पडला तो वेळ मांडव चढविला आहे बला-बलियावरी आपणच फेल करील बाजी हा निवाडा मंजूर (?) होणारे नाही तुम्हस पांढरी-वरी जगावय सी बद+चार रोज दरगुदर केली आहे. राखेवरी इमारती शास्वत ना(ही) तैसा हा निवाडा रुजू नाही तुम्हांस देवानें व पांढरीने हाती+धरीलियावरी निवडून घेणे अजी रास्ती दोनाई निवडून देतो जैसा तुमचा गुमास्ता जिवे मारिला गेला तैसे मारले जाल मग तुमचे बतन कोणे ग्यावे. कालावरी नजर देऊन च्यार रोज जगणे म्हणोन निवाडा केला....." पृ. २३२. (२) वडिलकीचे हक सारखे विभागले आहेत. व त्याचें कारण धाकच्यानें अनेक वर्षे वडिलकीचा भोगवटा केला असें दिलें आहे.

— १२७ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ६१; महजरावर पुढील तारीख आहे.

सु. इसने अशर मया व अल्फ जिल्हेज ५; श. १६३३ पौष शु. ६ गुरुवार; इ. १७१२ जाने. ३.

महजर मजकुराच्या प्रारंभीची तारीख—१६३३ श्रावण वा १३ सोमवार (ख. ज. बुधवार); १७११ ऑगस्ट १. मजकुरांत याप्रमाणें शक दिला आहे.

महजर अपूर्ण.

[आ] खंडोजी व जोगोजी बिन बहीरजी ईबिन बाबाजी माहाणेवार चौगुला मौजे पिंपरे खुर्द.

साखराई कोम रंभाजी बिन कान्होजी व सुभानजी बिन कान्होजी लोणारे मो मोजे रुवी. महजर अपूर्ण असल्यानें व्यवहाराचें स्वरूप समजत नाही परंतु एकंदर मजकुराच्या प्रारंभावरून पाटीलकी बतन विक्रीचा हा महजर असावा.

[इ] हाजीर मजालसी गोत पा सिखल.

हकीमशरा काजीसैद महमजाफर बलद काजीसैद

अजीज काजी पा मार फा. सि.

देसक पा मार

देशमुख

देशपांडे

मोकदम मौजे अहिरे व हराली २

म. सि.

×येसवंतखान सरनाईक नाईकवाडी पा मार

बाजी बयाजी गुमस्ते कारभारी

आ देशमुख पा मार

—सेटी १, मोकदम मौजे नाहाबी.

— १२८ —

[अ] नरसीपूर सावंत, लेखांक २.

सु. १११३ सवाल ४; श. १६३४ का. शु. ५ बुधवार, (ख. ज. = गुरुवार)
इ. १७१२ आक्टों. २२.

(१) कागद एक वेटोळें अंसून प्रत्येक जोडावर 'राजते लेखनावधि' असे शिक्के
आहेत. (२) महजराचा शेवट—“सुमार ११५.....राठ.”

[आ] तुळजाई कोम विठोजी पाटलीण सावंत मौजे नरसीपूर पाा सिराळे; संताजी
बलद लखमोजी सावंत पाटील मौजे कोळ याचा मूल (वय ६) जोत्याजी यास बोटियांत
घेते. बाईचें कर्ज संताजीनें फेडावें असें ठरतें. महजरानें दतविधान जाहीर होतें.

[इ] वीहुजूर हाजीर मजालस पाा सिराळे.

राजमुद्रा—श्रीनिवास परशुराम प्रतिनिधी (मु.)—कदम नाईकवाडी पाा सिराळे.

देशक व मोकदम पाा सिराळे—

देशपांडे पाा मार, पुढील भोंवर ९ गांवचे १४ पाटील व ५ कुलकर्णी हजर आहेत.
मौजे—सुरली, बाहेगाऊ, बोरगाऊ, कापुसखडी, बांबवडे, रेटरे, बोझरडे, बाहे, तांबवे.

मौजे नरसीपूर—

कुलकर्णी ३

ज्योतिषी व बळुते

ज्योतिषी व भट मिळून ३ (बा. सद्दा)

परीट १ न्हावी १

चांभार १ महार १

मांग १

एकूण सुमारे-३४.

[ई] (१) महजराचा प्रारंभ—“या हुजूर जाहला महजर.....समस्त गोत पाा
मार व हकजवार याजपासी जाहीर केले.” (२) महजरांत देशमुखाचा उल्लेख नाही.

— १२९ —

[अ] सनदापत्रें, प्रकरण २, ले. ४१, पृ. ४८; महजरनामा.

श. १६३८ श्रावण शु. ५ बुधवार (ख. ज. गुरुवार); इ. १७१६ जुलै १२.

वतनपत्रांत महजर दिला आहे.

[आ] दामाजी खंडेराऊ व गोविंद खंडेराऊ लिंगारस यास 'समस्त मोकदम व चोगुले
व दाहीजण बळुते' मौजे चन्होली ताा हवेली पुणें यांनीं राजीनामा समापत्र कसून मौजे
मजकूरचें कुलकर्ण (पूर्वील कुलकर्णी, गोविंद खंडेरावाचा सासरा गणेश जनार्दन याची
अबलाद बुडाली व सदरहु गोविंद लिंगरसानें, गणेशपंतास वृत्तीविषयी समय पडला म्हणून

कर्ज दिले होते ते देतांना वतन लिंगरसाने गहाण लिहून घेतले होते.) मिरासी करून दिलें त्याचा देशमुख देशपांडे पाा पुणे यांनीं हा महजर दिला आहे. समापत्र श. १६१८ मध्ये झालें होतें.

[इ] महजरनामा.....कदम नायब फौजदार.....व शेखदार नायब व निंबाळकर जहागीरदार व जिल्हेदार फौजदार व हालीमबाली व देशमुख देशपांडे पाा पुणे याप्रमाणें प्रारंभ. महजराचे अखेरीस गोही जोडली आहे.

[ई] या लेखांकांत पुढील पत्रें आहेत.

श. १६०७ मार्ग. १३ चव्हेली पाा पुणेचें कुलकर्ण वतन गहाणखत लिहून देऊन गणेश जनार्दन कुलकर्णी मौजे मार यांन उभयता लिंगरस बंधूंकडून कर्ज घेतलें. त्याचा पुत्र व तो उभयता मृत्यु पावले. अवलाद बुडाली तेव्हां पांढरीकडे लिंगरस बंधूंनीं पैशाबद्दल तगादा केला व कर्जखत दाखविलें. तदनुरूप गोतांनीं राजीनामा समापत्र करून 'अवलाद बुडाली तरी अफलादीनें वतन खावे हे चालत आले आहे' असें ठरवून वतन लिंगरसास दिलें. तो राजीनामा समापत्र श. १६१८ भाग ९ स झाला. नंतर शाहूराजे यांचेकडे वतनपत्र मागावयास जाण्यापूर्वी मल्हार गोविंदानें हा महजर देशमुख देशपांड्याकडून करून घेतलो असें दिसतें. तदनुरूप महाराजांनीं वतनपत्र दिलें आहे.

— १३० —

[अ] पेशवादमर वि. ३१, नं. १८७.

श. १६३९ ज्ये. ब. ८ भृगुवासर; इ. १७१७ जून २१.

श्री; वडजाई नकल १.

[आ] मौजे नांदेडे काा मावळ प्राा पुणे येथील पेठेचे शेटयेपण व.महाजनकीचे हक्क वतन पिलाजी जाधवाचा भाऊ संवाजी विन चांगोजी जाधव यास हा महजर करून गोतांनीं दिले आहे.

[इ] मौजे नांदेडे ताा काा मावळ त्रिहुजूर हाजीर मजालसी.

राजमुद्रा

हवालदार कर्नात मावळ व खेडेवारे

देशमुख व देशपांडे ताा मार (८)

पायगुडे देशमुख ४, करंजवणें देशमुख २,

लांडे देशकुा २.

कसबे पुणें व परगणेकरी (२९)

देवजी मांगल सोमवार पेठ पुणें, वेव्हारे जोसी व उपाध्ये व महाजन काा पुणें; पुढील भोंवरगांवचे ताा कन्हेपठार, खडकबासलें, कुडिजें, पियळनिलख, ताा कडें (?); कोढें

कोथरूट, भूकम, बाणेरे, काा सिकरापूर, आगलवे; बाबघण खुा व गुा, कारेगांव, बायेरी, किरकटवाडी, काा सासबड, मांडवी गुा, अळंदी प्रां चाकण मिळून, २० मोकदम पाटील व विरादर, ३ कुलकर्णी, १ चौगुला, २ सेटे व १ इतर अशा सुमारे २७ व्यक्ती दिल्या आहेत.

एकूण सभासद सुमारे ३७

[ई] (१) या कागदावरून वृत्तीपत्र, दुमालेपत्र, दिवाणचे पत्र, गोताचा महजर या सर्व पत्रांचा अर्थ स्पष्ट समजून येतो. (२) यापूर्वी १७११ मध्ये पिलाजी जाधवाने मौजे नांदेडची निमी मोकदमी संकराजी बिन बकाजी फर्जद मोकदम मौजे खामगांव याजकडून विकत घेतली तिचा महजर गोतांनी पिलाजीस दिला होता. सांप्रत पिलाजीचा भाऊ संबाजी यास मौजे मार येथील पेठेच्या शेते महाजनकी बतनाचा हा महजर, शाहूमहाराजाचे वृत्तीपत्र सचिबाचे दुमाले पत्र पाहून देशमुख देशपांडे व गोतांनी दिला आहे.

— १३१ —

[अ] बतनपत्रे निवाडपत्रे. ले. १७; महजरनामा

सु. १११९ जिल्काद २२; श. १६४० आश्वि. व. ८ सोमवार; इ. १७१८ आक्टो. ६.

(अशरीन बदल अशर बाचणे जरूर आहे.)

[आ] शिके बंधूमधील मामले रायरी व मामले दाभोळच्या देशमुखीविषयी बाद.

[इ] हजीर मजालसी मुकाम किले सातारा;

मुद्रलभट पंडितराव सिका.—फक्तेसिंग भोसले (सि.)

सरकारकून; उजवी बाजू—प्रतिनिधी (सि.) अमात्य, सरखेल (सि.), छंदोगामात्य, बाकनीस, गोविंदरायाजी, पंताजी शिवदेव बक्षी, चिटणीस.

डावी बाजू—प्रधान (शि.), सचीब, डबीर, न्यायाधीश, यादोगोपाळ, सेनाकर्ते, आनंदराव रघुनाथ, शंकराजी मल्हार (फा. सि. मध्यावर).

सरदार—एकूण २५; त्यांत ४ मुसलमान; दाभाडे, निंबाळकर, कदम, पवार, बंकटराव, सोमवंशी, यांचे शिके आहेत. घायभर यांची फारसी निशाणी आहे, मुसलमानांपैकी दोघांची मोहर व एकाचा शिका आहे.

गोतहामशाई—पाा बाई, शाहजी देशमुख, (शि.) देशमुख व देशकुा पाा मार, सेटे काा बाई, व भोवरगांवचे पाटील ३.

एकूण ५० मंडळी.

— १३२ —

[अ] म. इ. सा. खं. ३, ले. १३५.

महजर श. १६४१ ज्ये. शु. १ शनिवार; इ. १७१९ मे. ९

[आ] संताजी विन बहिरोजी धारगे विा सिदोजी विन बहिरोजी धारगे. का निम-
सोडव्या देशमुखी बतनाचा वाद.

[इ] महजर बहुजूर मजालस मुा सातारा.

राजमुद्रा सरकार:—

प्रतिनिधी (शि.)	प्रधान (शि.)
बालकृष्ण वासुदेव अमात्य (शि.)	सचीव (शि.)
मंत्री, मुमंत	न्यायाधीश (शि.)
शि. शि.	नामजाद कारकून
रघुनाथ उमाजी किलेहाय (शि.)	महाल निहाये सुभाप्रांत
	खटाव मायेणी (शि.)

श्री शाहूजी राजे भोसले सरदेशमुख सुभेहाय (शि.); देशमुख व देशपांडे व
मोकदम व शेठे महाजन:—

शाहूराजे भोसले देशमुख पावाई (शि.)	देशकुा पा मार.
३ संटे, १ चौधरी—कावाई,	रस्तुमराऊ जाधवराऊ (शि.)
	अजमशेख मिराजी (शि.)

गोत हकजवारी महाल निहाये:—

का वाई—पाटील २ (एक मुसलमान चि. तांगड) व संमत निंब व संमत कोरेगांव
पां गांवचे सुमारे ९ पाटील.

[ई] (१) “ राजसभा म्हणजे इंद्रसभा, धर्मपरायण सिद्धि प्रमाण मर्यादा रक्षणार ”
(२) “ मजालसी यांनीं उत्तर दिले कीं महाराजसाहेब म्हणजे हिंदुपती बादशाही ईश्वराचे
आर्थी ध्यान आहेत. जे इनसाफ कराल त्यांत कुसूर ठेवूं नये म्हणजे न्चंद्रसूर्य आहेत तोपर्यंत
कीर्त राहिल. ” (३) न्यायपद्धतीच्या दृष्टीनें हि महजर महत्त्वाचा आहे. (४) प्रति-
वादीचा भोगवटा बरेच दिवसांचा असल्यानें वतन विभागलें आहे. (५) “ ईदलशाई
दिवाणांत हक चौथाई इनाम तिजाईच नव्हती व गोताचेहि साक्षीनें जालें कीं इनाम
तिजाई व हक चौथाई पडली नाही. ” पृ. ११७

— १३३ —

[अ] श्रीसांप्रदायाचीं कागदपत्रें. ले. ४३८

श. १६४७; इ. १७२५.

प्रारंभ व शेवट फाटला आहे.

[आ] रायाजी बाा भुतोजी मेढा विरुद्ध सूर्याजी, मामले पराड्यापैकीं एका गांवांतील
एका मिराशी शेताबद्दल बाद रायाजी खरा ठरेला.

मजलस कागद फाटल्याने उपलब्ध नाही.

रायाजीचा बाप भुतोजी याजबरोबर पूर्वी एकदा या शेताबद्दल बहीरजी पाटील चौबला याचा वाद होऊन भुतोजी खरा ठरला. त्याचा निवाडा हाकीमखा काजी अह्मी यांनी केला होता. तो महजर पाहून त्याच्या आधाराने व गांवीच्या गौहीने रायाजीचे मिरासी शेत खरे ठरले.

[ई] (१) संपादकांनी लेखांकाचे अखेरीस तळटीप दिली आहे. ती दुरुस्त करणे आवश्यक आहे. भुतोजीकडे जे शेत मोकदम व दाहीजणांनी पूर्वीचा मिरासदार काकडा बुडाला म्हणून मिरास करून दिले ते सदरहू गांवच्या मोकदमीबद्दलचे होते असे मजकुरावरून दिसत नाही. अर्थ इतकाच की, दाही जणांनी; काकडा बुडाला; त्याची मुकदमी रायाजीचा बाप भुतोजीस मिरासी करून दिली नसून फक्त शेत मिरासी करून दिले आहे. मोकदमीचा संबंध काहीच दिसत नाही.

— १३४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ९७४; गोतमहजराचा ताम्रपट.

सु. ११२५ जमादिलाखर २९; श. १६४६ फा. व. १३ रविवार; इ. १७२५ मार्च १.

फार्सी तारीख शकांतील तिथी बरोबर जमत नाही.

[आ] शाहूराजे यांनी खंडोजी विन दमाळी धावडे यास कर्यात मावळपैकी ३६ देहाची सरपाटिलकी करून दिली तिचा हा गोताचा महजर व ताम्रपट आहे.

[इ] हाजीर मजलस राजमुद्रा व देशमुख व देशपाडिये व मोकदम ता. मार व बाजेमहाल ता. मार विया ता.

राजमुद्रा—शंभजी हरी सुभेदार प्रा. मावळ १

बाळाजी अनंत अजहत सरदेशमुख प्रा. मावळ १

दमाले देशमुख ता. पौड खोरे. १—सर पाटील सरकार जुन्नर व पुणे.

वेगवेगळ्या ९ तरफांचे, २५ देशमुख हजर आहेत; व ता. का. मावळचे देशपांडे २,

मोलेखोरे—पासलकर, कडू ४; मोटेखोरे—मारणे—१; गुंजणखोरे—सीलीमकर १, रोहीडखोरे—खोपडे १ का. सिरवल—निगडे, (धायगुडे मुतालिक हजर) १; सा. जुन्नर—हांडे १; प्रा. पुणे—सिताळे २; का. सासवड—जगथाप १; का. मावळ पायगुडे व करंजवणे, २ सिके आहेत, शिवाय का. मावळपैकी ११ पायगुडे व ६ करंजवणे देशमुखांची नावे आहेत. एकूण का. मावळ १३ देशमुखांची नावे आहेत.

मांजे कोंडे—पाटील, कुलकर्णी, चौगुला, परीट, मेहतर, चांभार मिळून सुमारे १२

भोंवरगांवचे सुमारे २३ मोकदम पाटोल; तर्फे खेडेबारेचे गोत ६; मीजे खडकवासले व इतर खेडी मिळून सुमारे २०.

एकूण सुमारे ८० मंडळी हजर आहेत.

— १३५ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ७, ले. ३२; महजर चक्रनामा.

सु. ११३१; श. १६५२; इ. १७३०.

प्रारंभीचा कांही भाग फाटला आहे.

[आ] रघुमसेटी व रामसेटी विन मालसेटी कुदळे सेटे का खेड ता खेडेबारे यांनी (मोगलांचे धामधुमीत) राजीकाचे वेळी बहुत भ्रमसाहस केलें म्हणून पंतसचिव यांनी एक चाबर जमीन इनाम दिली. त्याची छत्रपतीची व सचिबांची पूर्वी इनाम दिलें तेव्हांची (१७१६ ऑग. ४) पत्रे दाखवून गोताकडून हा महजर घेतला आहे.

[इ] कागदाचा प्रारंभीचा भाग फाटल्यानें मजलसीतील फारच तर राजमुद्रा व कदाचित् कांही देशकांचीं नांवे गेलीं असावीत.

देशमुख ता मार—५; दोघांच्यापुढें नाईक व देशमुख असा उल्लेख आहे व त्यांचे स्वतंत्र शिके दिले आहेत. इतर तिघे विरादर असावेत.

देशकुला—३; दोघांचीं नांवे व पुढें एकाचें विकलम. बहुधा ते दोघे गैरहजर असावेत.

भोंवरगांवचे मोकदम व कुलकर्णी व चौगुले (१२ + ६ + ४)—२२; कसबाखेड; राह्याटवडें, राजें, खोपी, आरबी, गाऊदरें, कासुडें, वेळू, सिवरे व कुसगांव अशीं १० गांवे; खेड व वेळूस प्रत्येकी २ मोकदम आहेत. खेडची निमे मोकदमी मुसलमानाकडे आहे. प्रत्येकाच्या नांवापुढें नांगर आहे; सिवरे व कुसगांवचे कुलकर्णी स्वतंत्र आहेत. बाकीच्या आठगांवचे व पेठ शिवापुरचे कुलकर्ण तर्फेच्या देशकुलकर्ण्याकडेच आहे. त्यांनीं हीं गांवे आपसांत विभागलीं असून त्यांच्या दोन तक्षिमा केल्या आहेत व त्यानुरूप सदरहू गांवांची हजरी लिहिली आहे व पुढें विकलम घातलें आहे. तर्फेच्या एकूण २४ गांवचे कुलकर्ण त्यांच्याकडे (नन्हेकर देशपांडे) आहे असें दिसतें. त्यापैकीं वरील आठगांवचे मोकदम महजर समयी हजर आहेत. दोन तक्षिमांतील ४ व्यक्तींपैकीं दोघांचीं नांवे महजरारंभी देशमुखाच्या सहचार्यांत एकदां आलीं आहेत. तेव्हां नांवे ६ व ४ व्यक्ती हजर मानावयाच्या. यापुढें ४ गांवच्या ४ चौगुल्यांचीं नांवे आहेत.

खूम कसबा खेड—२४; पुढील खुमांचे मेहतरी हजर आहेत. नांवापुढें धंद्याचें चिन्ह आहे. महाजन (तागडी); सोनार पोतदार (सांडस); सिंपी जामदार (कातरी); ठाकूर (कटार); आवटी (अधोली); तांबोली (भाटके); कासार (तुलई) २; माळी

(खुरपें) २; जिनगर (करवत); तेली (पहार); सुतार व लोहार; ठकार जोतिषी ता मार २; परीट (मोगरी); न्हात्री (आरसा); मुलाणा (सुरी); कुंभार (चाक); चांभार (रापी); गुरव (धुपारती); माळी पुजारी; नाईकवाडी (काठी) २.

[३] (१) राजपत्रें व जिल्हेचीं पत्रें पाहून नंतर हा महजर गोतांनीं दिला आहे.
(२) मूळ इनामपत्रानंतर १४ वर्षांनीं हा महजर झाला आहे.

पेठ सिवापूर—७; देशमुखसेटे (तागडी); महाजन (तागडी); कोष्टी (धोटे) २; सेठ्या (तागडी); पानसरे (डांग); २.

महार ता मार ना विळादोर—१०; दहा गांवेचे.

एकूण सुमारे ६९ मंडळी.

[३] (१) राजपत्रें व जिल्हेचीं पत्रें पाहून नंतर हा महजर गोतांनीं दिला आहे.
(२) मूळ इनाम पत्रानंतर चौदा वर्षांनीं हा महजर झाला आहे.

— १३६ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ४, ले. ३२; महजरनामा.

सु. ११३१ सावान १७; श. १६५२ माघ व. ५ मंगळवार; इ. १७३१ फेब्रु. १५.

[आ] विठोजी विन सूर्याजी ढमाले निमे मोकदम मौजे आसवली ता निरथडी प्रा पुणें; विा तुलाजी विन. कृष्णाजी पाटील ढमाल मौजे मार; वडिलपण निमे मोकदमी मौजे आसवली ता निरथडीविषयींचा बाद.

[इ] महजरनामा.....दरजागा कसवे पुणें. बहुजूर हजिर मजलस वितपसील काजी इसमाईल वा काजी इब्राइम काजी प्रा मार (गोल सि. फा.).

“ या हुजूर विठोजी विन.....पंतप्रधानसाहेबापासी फिर्याद जाहला.....देशमुख व देशपांडिये व गोतमुखे मनसुवी मनास आणौन.....निवाडपत्र.....दिवाणचे करून दिले आहे, देशमुख व देशपांडियास आजपत्र जे गोताचा महजर करून देणे.....सदरहु पत्रें मनास आणिली त्याचे मजमून—तर्फे पाटसच्या गोतामुखे झालेल्या निवाडपत्राचा तपशील वगैरे—(पृ. ८७) येणेंप्रमाणे पत्रें मनास आणिता राजश्री पंतप्रधान स्वामीनी गोतमुखे.....समजाविशी केली ते बरहक केली आहे त्यावरून महजर.....अनुमबून सुखरूप असावे हा महजरनामा लिहिला सही.”

(तर्फे पाटसच्या गोतामध्ये भोंवरगांबचे मिळून एकूण २२ जण आहेत; १८ पाटील मोकदम, ३ कुलकर्णी व १ चौगुला.)

(१) या महजरावरून गोत संस्थेचे एकंदर स्वरूप स्पष्ट लक्षांत येतें, देशमुख देशपांडे हे या संस्थेचे मुख्य अधिकारी होत व कनिष्ठ घटक साधा मिरासदार होय. या दोन्ही-मधील दुबा म्हणजे मोकदम. (२) काजीचे प्रत्य पेशवाईतही आहे. त्याला पुढें पुढें या

गोत संस्थित स्थान प्राप्त झाले असें या महजरावरून स्पष्ट होत आहे. (३) ताा पाटसचे गोत दिले आहेत.

— १३७ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. १९९.

सु. ११३२ रविलाखर २७; श. १६५३ आश्विन व. १४ सोमवार; इ. १७३१ आक्टो. १८.

महजर दुभायीं आहे वर फारसी आहे त्याचेच खाली मराठी भाषांतर आहे. असल कल्याणचें देशपांड्याकडे आहे.

[आ] निलाजी साबाजी व इतर देशपांडे विा रामाजी आत्माजी प्रभु गुते व इतर कसवे कल्याणचे कुलकर्णाविषयीं वाद. निलाजीचा पक्ष खरा ठरतो.

[इ] सुरत मजलस बहुजूर श्रीमंत माहाराजा कृष्णराव माा महंमदजी अल्लीजी व इमामवक्ष बाा मियाजी चौधरी प्रांत कल्याणभिवंडी सरकार तळकोंकण पंचाईतेच्या वतीने निवाडा केला आहे पंचाईतीमधील पंचांचीं नांवे दिलेलीं नाहींत.

[ई] (१) नेहमींच्या महजराप्रमाणें हा लिहिलेला नाहीं; महंमुदजी चौधरी याची साक्ष पंचांपुढें झाली आहे; त्याचप्रमाणें समस्त रयत कसवे कल्याण यांचीहि साक्ष घेतली आहे. ' हिंदूने शानदेवीची शपथ व मुसलमानानें कुराणाची शपथ ' घेतली आहे. (२) महजरांतील पुराव्याचें वर्णन महत्त्वाचें आहे.

— १३८ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ६, ले. २५; महजर मिरासीचा.

फसली ११४३; श. १६५५; इ. १७३३.

प्रारंभास २१ ओळी फारसी मजकूर.

कागदास तीन जोड असून जोडावर तिन्ही ठिकाणीं 'सही असल' असें फारसी एकाच वळणांत लिहिलें आहे. महजर असल आहे परंतु महिना व तारिखेची जागा मोकळी सोडली आहे. अखेरीस फारसीत 'बैजा' आहे.

[आ] मगाजी बलद देऊजी ईबन आऊजी पाा ढोंके पाटील व इतर, मौजे रेडगाऊ खुा मामले चांदवड. मोकदमी हातून बाहवेना म्हणून मौजे मारची निमी मोकदमी सुभानजी बलद मोराजी सिवले मौजे बोंडल पाा जुन्नर यास विकून त्याला 'मिरासभाऊ' करून कर्ज वारिलें. ही हकीकत ठाणा देशमुख देशपांडे यांस जाहीर करून सदरहू 'महजर ठाण्याचा' घेतला आहे.

[इ] महजर हाजीर मजालसी मामले चांदबड आजम काजी व हजूर.

समेराऊ देशमुख वीनती

सिबाजी विस्वनाथ देशपांडिये दाा

काजी महमद कमरदीन हाकीमशरा

विठोजी गोपाळ देशपांडिये

गणेश चिमल बकील विठोजी हरिदेऊ चिटणबीस कसवे चांदबड नाईकबाडी.

समेराऊ देशमुख मोकदम, सयाजी जाधोराऊ माहाजन, तिसमाजी विस्वनाथ सेटिये, कुलकर्णी (मोकळी जागा), धर्मातकारनी (मो. जागा).

[ई] (१) महजराच्या अखेरीस देशपांड्याचें दसकत आहे.

— १३९ —

[अ] चंद्रचूड दप्तर कला १ ली, ले. ४; खरीदखताचा महजर.

श. १६५६ का. शु. ८ गुरुवार; इ. १७३४ आक्टों. २४.

फा. सि. व एक ओळ फारसी मजकूर देशमुखाचा सिका. देशमुख व देशपांड्यांचीं नांवां कागदाच्या डाव्या बाजूस आडवी लािा.

[आ] बाजी यशवंत व गंगाधर यशवंत उपनांव चंद्रचूड आजहद देशपांडे सरकार जुन्नर यास मौजे निंबगाऊ नागाना ताा खेड सार जुन्नरचें निमें कुलकर्ण व जोतिष, म्हाळसाई कुच मल्हार रघुनाथ अत्रे गोत्र अत्री ईनें खुषखरीद २००० रुपयांस दिले. गोतांनीं खरीदखतानुरूप भोगवट्यास हा महजर करून दिला आहे. बाकीचें निमें बतन बाईनें जावई टिलू यास दान दिले आहे.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी.

काजी सयद

राजमुद्रा हवालदार ताा खेड.

देशमुख देशपांडे सार जुन्नर ४.

गोत मोकदमानी ताा देहाये सार मार.

ताा पावळ १५:—

पाटील काा पावळ बिया देशपांडे ताा मार २

मोकदम मौजे चांदडोहो २ बिया देशपांडे ताा मार १

„ „ लाखणगांव २ बिया जोसी कुला मौजे मार १

„ „ देवगाऊ १ बिया „ „ १

पाटील „ आपटी व बोद्ध २, बिया गुा देशपांडे सार मार १

„ „ धामणी १ बिया गुा „ „ १

ताा खेड १७:—

मोकदम चौगुले सेटे काा खेड १ बिया देशपांडे ताा पावळ सार मार १

„ बाफगाऊ ३ (.होळकर १) बिया जोसी कुला मौजे मार १

„ पिपळगाऊ २ बिया „ „ १

चौगुला „ १

मोकदम व कुलकर्णी खरगुडी २

„ रेटळू बिा गुा देशपांडे सार मार १

„ रेटबडी बिा जोसी कुला मौजे मार २

„ कुलकर्णी बाकलबाडी १

ताा आवसरी ३:—

मोकदम कुलकर्णी ३

प्रा चाकण १५:—

मौजे कालोसा मोकदम कुलकर्णी चौगुला ३

„ दावडी पाटील कुलकर्णी चौगुला ४

„ सोळू दिक्षित (मराठी सही) १

पाटील कुला प्रो मार २

मौजे सोळू पाटील चौगुले २

मोकदम काा सिबले बिा गुमास्ते देशपांडे सार जुन्नर २

देशमुख ताा पवनमावळ १

एकूण सुमारे ५६ सभासद हजर.

महजराचे अखेरीस—गुमास्ते देशपांडे सार जुन्नर यांचे दस्तूर.

साक्ष पांदरी मौजे मार

थळकरी कुणबी ८

पाटील मोकदम शिंदे १

बारा बलुते

व त्यांचे भाऊवंद १६ आहेत

देऊळकरी ३ (चि-पंचारती

गांबकरी

(एक राणोजी आहे)

गडू व घोळ)

सुतार

(किकरें)

१ बाटेकर; एकूण १८.

बलुते महार ३

परीट

(मोगरी)

(चि. विळादोर)

न्हाबी

(आरसा)

कुंभार

(चाक)

चांभार

(इंग)

गुरव

(मांदल)

राऊत तेली ?

(माप)

[ई] (१) “खरीदखत आलाहिदा करून दिवले आहे ते मनास आणून भोगवटी-यास महजर करून दिवला पाहिजे.” पृ. १४. (२) कुलकर्ण व जोतिषाचे अधिकार व मानपान दिले आहेत.

— १४० —

[अ] म. इ. सा. खं. १६, ले. ५५; महजरनामा.

श. १६५६ फाल्गु. शु. ५ इंदुवासर (ख. ज. रविवार); इ. १७३५ फेब्र. १६;
(२० माहे रमजानचे ठिकाणी ३ सबाल पाहिजे).

श्री; धनेश्वर प्राा तालीक. महजर अपूर्ण आहे.

[आ] बाबाजी बिन जावजी सेडकर बिया बाबाजी बिन बाजी महादुणेकर. मौजे मळबलीच्या पाटिलकीचे तक्षिमेविषयी बाद.

[इ] हजीर गोत ता कानदखोरे बिया ता.

ताा मारचे देशमुख ३, सरखोत १, देशपांडे १

मोकदम—भोंवरगांवचे २३ मोकदम व ४ पाटील.

चौगुले—भोंवरगांवचे चौगुले १०.

ताा मार बाजे वतनदार १२—मठपति, पाणसरा, साळबी कुंभारमेहतऱ्या, परीट मेहतऱ्या, सोनार, सुतार, माळी मेहतऱ्या, तेली मेहतऱ्या, परीट मळबली, चांभार २, ठाणगा ताा मार, भोंवरगावची मंडळी आहेत.

महार ताा मार, ९;

सुमारे ६२ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) गोत महजर या दृष्टीने हा कागद फार महत्त्वाचा आहे.

— १४१ —

[अ] म. इ. सा. खं. १६, ले. ५७; महजरनामा.

सु. ११३९ मोहरम २६; श. १६६१ चैत्र व. १३ भौमवासर; इ. १७३९ एप्रिल २४.

श्री; धनेश्वर; शेबटास मोर्तब; गोत महजर.

[आ] शिवाजी गंगाधर व खंडो मल्हार दिबाकर दिला देशमुख ताा मोसेखोरे व ताा कानदखोरे. या महजराने खासनिशीचे वतन गोतांनी कऱून दिले आहे.

[इ] बिहुजूर गोत.

ताा मोसेखोरे व ताा कानदखोरे गोतांची नावे छापलेली नाहीत.

[ई] “.....यासी महजर करून दिल्ला ऐसाजे तुमची खासनिशी पुरातन बतनी आहे. ऐसीयासी खासनिशीचा हक ताा मजकुरी चालत नव्हता की, पुरातन हक जाबिते होते, ते सार्वभौम या प्रांते आला होता त्याच्या राजिकांत कोण्हाजबळ राहिले नाहीत. त्यास मनास आणिता खासनिशीस हकाचा तह आहे. याजकरिता तुम्हास हक ताा.....”

— १४२ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ३, ले. ३०७.

सु. ११७० रविलाखर १७; श. १६९२ श्रावण व. ४ शुक्र.; इ. १७७० ऑगस्ट १०.

श्री; फारसी मजकूर, १७॥ ओळी व गोल शिका.

सुभेदाराचा तीन वेळ्याचा वाटोळा म. शि.; महजराच्या शेवटास मोर्तब असून त्यानंतर साक्षी घातल्या आहेत, 'या...देशपांडे' असा साक्षीपूर्वी उल्लेख आहे. तेव्हा देशपांड्याने हा महजर लिहिला आहे.

[आ] अपाभट बिन श्रीनिवासभट उपनाम काळे यास का सोलापूर येथील मंगळवार ऊर्फ माधवराव पेठेचे जोतिसी बतन या महजराने दिले आहे.

[इ] गणेश त्र्यंबक सुभेदार द्या माधवराव बलाल प्रधान.

महजर बहजूर हाजीर मजालस.....किले सोलापूर.....तदिने लिहिला महजर.

दरकदार न्या पंतप्रधान ता मार

दिबाण मजमदार फडणीस

जमींदार पा मार—देशमुख देशपांडे पा मार ३ (देशपांडे २)

गोही—सेटिये पेठ (तागडी), देशमुख महाजन पेठ मार (देशमुख हे पेठेचे महाजन आहेत व उभय देशपांडे हे पेठेचे कुलकर्णी आहेत.)

[ई] (१) जोतिषी बतनाचे हक्क दिले आहेत. (२) महजराचा शेवट—
“...महजर सही बळी सुमार ३० सिवाय दसखत व गोही मानाच्या अलाहिदा.”

— १४३ —

[अ] खरे कुलवृत्तान्त प्रकरण ४ थें, ले. ५४; महजरनामा.

सु. १२०४ मोहरम १५; श. १७२६ चैत्र व. १ बुधवार; इ. १८०४ एप्रिल २५.
श्रीशंकर सिका.

[आ] बाबो विश्वनाथभट बिन त्र्यंबकभट बिन जिऊभट उपनाम खरे हेदवीकर हाली बस्ती का त्र्यंबक, त्र्यंबकेश्वर येथे भटजी मजकुरास सरकारांतून पैसे घेऊन जमीन फरोक्त करून दिली. सदरहू जमीन्याच्या भोगवट्याकरिता हा महजर करून दिला आहे.

[इ] “महजरनामा हालकरी मजालसी गोपाळ त्रिंबक सुभेदार तालुके त्रिंबक सरकार संगमनेर सुभे खुदस्ते बुनियाद.....ते दिवशी देशमुख व देशपांडिये व मोकदम व पटबारी व सेटिये व महाजन व हाली मोबाली खा कपेबाडी त्रिंबक याणी येऊन मजालसीस विदित केले की कां मजकुरी सरकारी तनखियात भिबदरा यात कटक मल जागा आफतादा जमीन

भरणीची आहे ती नामे बो.....खरे हेदबीकर हाली बाा काा त्रिबक हे या जमिनीवर उमेदवार त्याजवरून जमीनदाराचा अर्ज खातरेस आणून.....”

— १४४ —

[अ] संकीर्ण

श. १४९५; इ. १५७३

तालीक शिवकालीन.

[आ] समस्त मौजे बाऊधण पाा वाई यांनी गोविंद जोशी बा रग जोशी बिन नरस जोशी यास सदरहू महजराद्वारे बाऊधण, कण्हेर व नागेवाडी या तीन गांवचे जोशी बतन करून दिले आहे.

[इ] बी हुजूर पाा वाई.

सुमारे ३० मंडळी मजलसीस बसली आहेत. मजलस नकलकारांनी शिस्तवार लिहून घेतलेली दिसत नाही.

[ई] (१) ग्राम व्यवस्थेच्या दृष्टीने महजर महत्वाचा आहे.

— १४५ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १ ले. ११४, सुरत महजर.

सन हजार १०८४ रमजान ५, श. १५९६ मार्ग. शु. ७ मंगळवार; इ. १६७४ नोव्हें. २४.

[आ] मोकदम मौजे मोहाडी प्राा दिंडोरी बाा जानोरकर. शेतीच्या पाटबंदान्या-विषयी वाद

[इ] मजलसी हजुर प्राा गुलशनाबाद. प्राा दिंडोरी व गुलशनाबाद येथील देशमुख, देशपांडे व मोकदम मिळून सुमारे ८ मंडळी हजर

[ई] (१) हजुर तक्रार सादर केली. (२) काजी, दरोगे, मुश्रीफ बगैरे अधिकारी यांनी पाटाची पहाणी करून मोकदसास अनुकूल निर्णय दिला. (३) निर्णयाच्या सनदे बरहुकूम निर्भयास्तव मजलस प्राा गुलशनाबादकडून हा महजर घेतला आहे.

— १४६ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक; भा. इ. सं. मं. पुणे खाजगी, संग्रह.

सु. १११० सवाल २७; श. १६३१ मार्गशीर्ष व १४ शनिवार; इ. १७०९ डिसें. १८

श्रीप्रभु स्वामी.

[आ] पासपा मोघियेपा देसाई व पायेगौडा दरीगौडा नाडगौडा या उभयेतामध्यें सप्तसागरचे इनामती व हक वर्तनाचे कसूर पडले, त्याचा निर्णय.

[इ] माहजर बतेरीख.....विरोधीनाम सौवछरे मार्गसीर बदी त्रयोदसी सनिवार नक्षेत्र अनुराधा दर जागा—चे गुडी का तेरदळ पा मार हाजीर मजालसी बािा .

हाकीम लोकानी (५.)

साताजी राजे घोरपडे	Xकाजी पा मार
Xनबाब फौजदार पा मार	(फा. बा. सिका.)
(फा. चौ. सिका)	
हरकारे पा तेरदळ	हरकारे पा रायबाग.
(२ गोल फा. सिके)	(फा. सिका)

परविलायेतीचे जमीदारांनीं (७.)

सारदेसाई मूर्तजाबाद	लक्ष्मेमबा देसाईणी पा कोगटनूर
(सि. मराठी)	(फा. अ. सि.)
	देशपांडे पा कोगटनूर.

याशिवाय का येनापूरचा गौडा पटेल व इतर एक; हळीहाळचा नाईक व मालगाऊचा गौडा पटेल मिळून ४.

परगणे मजकूर जमीदार बािा (२.)

(बदामी. फा. सि.) देशपांडे व Xनाईकडी पा मार.

बलुतीयानी का मार (१३)

सुतार लोहार पोतदार	सत्या तलवार
कुंभार हजाम मठपती	Xदरवान हसन
भारमाचुनारी; पाडेवार २; मांग	मागमीणी भारमा

रैमानी का मार व महानाड पेठ मार.

रैयानी का मार (१३)	महानाड पेठ मार (१५)
ब कुलकर्णी का मार (१)	सराफ, चाटे, तांबोळी, सोनार
	तेली, माळी, दरजी, सेटी इत्यादि.

एकूण ६० सभासद, पैकीं मुसलमान ४.

[ई] (१) सर्व हिंदु नांवे कानडी आहेत. (२) “उभयेतानी येक होऊन ठाणेंमध्ये दिवानांसी रुजू असोन आपले हक वर्तमान इनाम खाऊन सुखी असावे.” (३) “ यामधें नाडगौडानें देसगतीमधें हिला हरकत केलिया आपले कुलस्वामीचे—आण अस व दैवाचे अन्याई व देसाई यानें नाडगौडकीमधें हिला हरकत केलिया आपले कुलस्वामीचे आण व दैवाचे अन्याई” (४) उभयेताचे घराणेमधे जें माघील वडिल वडिल तागायेतचे कागदपत्र असतील ते बातील अस हाली महजर केल्याप्रमाणें उभयेतानीं रहाटी करून सुखी असणें हा माहजर सही ”—चौ. सिका. (५) ‘लक्ष्मेमबा’ या व्नी सभासदाचा उल्लेख महत्वाचा आहे.

— १४७ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक, भा. इ. मं. पुणे. खाजगी संग्रह.

सु. १११० सवाल २७; श. १६३१ मार्ग. व. १८ शनिवार; इ. १७०९ डिसें. १८.

श्री प्रभुदेवाचे गुडी.

[आ] पासपा मेधियेपा देसाई व पायगौडा दरीगौडा नाडगौडा या उभयतांमधील का तेरदळ पा मा पैकीं सुमारे ३१ गांवच्या हक इनामतीच्या वाटणीचा महजर. गावांचा तपशील दिला आहे.

[इ] मजलसीचा प्रारंभ कपाक १४६ प्रमाणें.

हाकीम लोकानी—क. १४६ प्रमाणें (५)

परविलायेतीचे जमीदारानी ,, (७)

इतर ,, (४)

परगणे मा जमीदार विया ,, (२)

रैयानी ठाणे मार व दैव पेठ मार

रैयानी क. १४६ प्रो. (१३)

महानाड क. १४६ प्रो. (१५)

व कुलकर्णी का मार (१)

गावगनाचे नाईक पटेल कुलकर्णी यांनी (८ वोटें कोरी जागा)

एकूण ६० सभासद.

[ई] “ या गोष्टीस कोणाकडून अंतर पडलिया दिवाणचे गुनागार श्री—आपले स्वामीचे आण व दैवाचे अन्यो.....”

— १४८ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक भा. इ. सं. मं. पुणे, खाजगी संग्रह.

सु. १११५ जमादिलोबल ११; श. १६३७ मनमथनामसंबत्सरे वैशाख शु. १३ गुरुवार; इ. १७१५ मे १५.

फारसी मजकूर, फा. सिका.

[आ] वेंकाजी गिरमाजी व सोमाजी वेंकाजी विया गोपाळ तिमाजी देशपांडे वगैरे भाऊवंद. मौजे हारोगेरा व रसुलपुराचें कुलकर्णीचा झगडा लागला. त्याचा सभानाईक धर्मसभेचा निर्णय

[इ] दर जागा पा तेरदळ हाजीर मजालसी विया.

दिवाण

जमीदार

देसाई पा मार
(फा. सि.)नाडगौडा पा मार.
(नांगर)

मुतालिक देसाई पा मार सिदो बोरमाजी.
मौजे भालगांबचा पटेल (नांगर) जोयसी पा मार.
निा देसाई.

मोकदमानी देहाये (१६) :—का मारचे पाटील कुलकर्णी; मौजे सतसागर, हारो-
गीरी, रसूलपूर, गुडगीवाड, या चार गावचें ४ पटेल; मौजे भिलोडीचा कुलकर्णी; का
हवेली रायबाग व इतर, परगणे मारचे; मिळून सुमारे ९ वतनदार, त्यांत एक ग्राम-
उपाध्ये आहे.

एकूण २२ सभासद.

[ई] (१) सर्व नांवें कानडी (२) समस्त सभानाईक यापासी तकरीर केली.
(३) “ परगणे मजकूरचे नाडगीर व समस्त दैव मिळून परगणे रायेर हुबळीचे स्थळासी
पाठविलें तेथील समस्त सभानाईक व दैव मिळून हरदोजणाचे एकदाद मनासी आणून निवाडा
करून त्या सारिले पा मारचे राजेसभा समस्त दैवास उतर लिहून दिले उतर आलेवरी
त्या सारिले सभानाईक बेसोन निवाडा करून.....” (४) “ ...यास पुढे कोणी
हिला हरकत करील त्यास आपले कुलस्वामीचे आण असे व दिवाणचे व दैवाचे अन्याई
असे. हे लिहिले माहजर सही.” याप्रमाणें महजरचा शेवट.

— १४९ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक भा. इ. सं. मंडळ, पुणे, खाजगी संग्रह.

सन ११३० रसजान २०; श. १६४२ आषाढ व. ८ शनिवार; इ. १७२०
जुलै १६.

प्रभुस्वामी फा. मजकूर व फा. सिका.

[आ] अलपा विा लिंगया व मोघेपा. श्री स्वामीच्या पुजारिपणाचा वाद.

[इ] माहाजर हाजीर मजलसी दरजागा घर सदर देसाई ठाणे. का तेरदळ सरकार
तोरगळ सुमा विजापूर बेहजूर विा.

हाकीम लोकानी.

जमीदार व पंचाईत.

पा मारपैकी, देसाई (सिका फा.), देशपांडे २, खासनीस निा देसाई, नाडगौडा २;
का मारचे पटेल १ व कुलकर्णी २; याशिवाय पा मारचे सेटी २, चौधरी १, पोतदार १,
नरहरकर १, व इतर ३.

एकूण सुमारे, १७ सभासद.

[ई] (१) “ उभयतासी परथलासी पाठवणेचे तह करून हर दोजणापासी कट
उतार राजिनामा बमोहर काजी व पंचाईताचे निशानसहित घेऊन हरदोजणापासी जमान

मागितले ऐसीयास उभयतानी चारी रोजाचे वाइदे केले छ १७ रमजानी जमान देबे या गोस्टी कोणाकडून अंतर पडल त्याचे व्याहार खोटा दैव लोक मैत्री बाहीर केला. म्हणून राजीनामा दिले.” (२) सर्व मावें कानडी. (३) क्र. १४६ ते १४९ वरून पहाता कर्नाटकांतील ‘दैव’ ही संस्था महाराष्ट्रांतील ‘गोत’ संस्थेशी सदृश अर्शी दिसून येते.

— १५० —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८२९; शि. च. सा. खं. ३, ले. ६४१.

[आ] सबजी बलद महादाजी व बाजी बलद रुपजी यास त्याची कदीम देशमुखी या महजरानें दिली आहे. मध्यंतरी ती उमाजी बलद संबाजी भोसले यानें जोराबरीने दावली होती.

[इ] प्रारंभास सुमारे ७ गांवच्या मोकदमांचीं नांवें.

[ई] (१) “.....पातशाही अमल जात्यावरी कदीम देशमुखी परागंदा होऊन गेले होते म्हणून पाा मजकुरास जो जागीरदार आले त्यांनीं तनखीयामध्ये देशमुखी खात आले यावरी सन १०९३ कारणे कदीम देशमुख हुजूरपाशी उभा राहिले.” व पातशाहाकडून आपली वतने घेतली तेव्हां सदरहू देशमुखी कदीम वतनदारास दिली.

— १५१ —

[अ] सनदापत्रें प्रकरण २, ले. ३३.

इ. स. १६९६ (१)

[आ] शेखबाबा पाटील विा गबा पाटील. कसबे करकमच्या निमे पाटिलकीचा बाद गबा गैरहाजीर झाला. शेखबाबास पूर्वील महजरावरून वतन दिलें.

[इ] मजलस दिलेली नाहीं. हुजूर खान बालशान खान याजकडून शेखबाबानें, देव-राय पाा मारचा ठाणेदार यास मनसुफीविषयी परवाना आणला. ठाणेदारानें निर्णय करून महजर दिला.

[ई] (१) देशपांडे पाा मार यास आटकावून गबाजीस हजर करण्याविषयी ठाणेदारानें सांगितलें. परंतु गबाजी हजर झाला नाहीं. (२) महजराचा शेवट—“या-वरून जाहीर होते जे गबाजी पाटील शेखबाबा यासी मोकदमी कसबे मजकूरची जबरदस्तीनें करोत आहे. हा महजर लिहिला सही.”

— १५२ —

[अ] वतनपत्रें व निवाढपत्रें, ले. १५.

“ बारकीर्द छ २६ रबिलाखर, सन तिसा ” (१) इ. १७९३/९४ (१).

[आ] श्री क्षेत्र पंढरपूरचे बडवे व बेणारे यांमधील श्री देवाची. पालखी व पालखीचे उत्पन्न घोडे बगैरेबदल गर्गशा होता. बडवे खरे झाले. त्याचा महजर.

[इ] —हाजीर मजलसी ठाणे पाा कासेगांव सरकार आकलोज मुभे बिजापूर बेहुजूर. राजमुद्रा—फौजदार पा मार (शिका), बहिरजी मुसळे (शिका), नरसो श्री-निवास रत्नखाना (शिखा), जागीरदार (शिका), दिवाणजागीर, शेखदार. देशमुख पा मार २ (शिका); मोकदम का मार; सेटे महाजन का मार व पोतदार, आणि भोवरगांवचे पाटील, कुलकर्णी, चौगुला बगैरे मिळून सुमारे ३५ सभासद.

— १५३ —

[अ] संकीर्ण.

पंधराव्या शतकातील असावा. भाषा ओवी लिखाणाप्रमाणे. कागदाचा आकार ४" X ५" असा आहे. अक्षर शिवपूर्वकालीन बारीक व स्पष्ट आहे.

[आ] संभाजी अनंत व लहीमानी दताजी. पहिलीउरण तश्रीफ पाने व कसबाचे कुलकर्णविषयी वाद.

[इ] प्रारंभा पुढीलप्रमाणे—पाा वाई
अप्रवादी

पश्चिमवादी.

“ हे उभे बर्ग स्थळ माा आले होते. तेथें माहाजर लेहून दिला सभानायेकी येसा जे.....”

[ई] (१) साक्षीचा प्रकार महत्त्वाचा. “.....साक्ष आणिली विसो बलाल व रुद्रभट देऊलती. श्री पिंपलेस्वर महाघंटिका स्थानी बेलचे माळ गळा घालुनु स्नान करुन श्रीपिंडिबरील बेल आणिला.....”

— १५४ —

[अ] संकीर्ण.

पहिला बंद गहाळ. अक्षर, भाषेवरून महजर शिवपूर्वकालीन असावा.

[आ] मौजे चिंचोळे व मौजे खसोडी पाा माण दाहिगाऊ या मधील शिवेचा वाद.

[इ] काा मार.

इवालदार (फा. सि.)

मजमुदार

देसाई („)

नाईकवाडी

देशकुलकर्णी

सेडफळ, कौठाळी, नेलकरंजी, पिंपरीभुा, विजली तीवाड, पळसखेल, अबळावी, करगरणी, दिघंची, मांडगोल, गोमेवाडी दर्णिकी, घाणंद, झरे, निदवडे, विठलापूर, बोळवण इत्यादि भोंवर गांवचे पटेल व कुलकर्णी.

[ई] (१) रवा दिव्यानें शिवेचा निर्णय केला आहे. (२) “.....सभानाईक बोलिले की सिबेचे कामास खासापाटील रवा घेऊं नये मिरासी महार असतील त्या.....”

— १५५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २१९.

पहिला बंद गहाळ. मजकुरावरून महजर शिवकालीन दिसतो.

[आ] पुंडलोकभट बेणेराय विा कुठ्ठाजी बडवे. श्री देवाचे पालखीपुढील वस्तू-विषयी वाद. बेणेराय खरे ठरले.

[इ] “ हे मुख्य करून समस्त देशक व समस्त महाजन क्षेत्र पंढरपूर प्रा माण दहिगाऊं यांच्या विद्यमानें जाहाला महाजर ऐसाजे”.

[ई] (१) बडव्यांस २०० होनु दंड झाला परंतु देशक महाजनांच्या विनंतीवरून साहेबी तो माफ केला असा उल्लेख आहे. श्री देवापुढील विडा प्रथम ज्यानें उचलला त्यास १० होनु दंड केला, असा दुसरा उल्लेख आहे.

(Later additions)—

— १५६* —

[अ] गोमांतकच्या इतिहासाचीं साधनें, ले. २९.

सुा १०६८ रमजान १७; श. १५८९ फा. व. ३ गुस्वार; इ. १६६८ मार्च २०.

[आ] फटजोतीसी बिन विठल जोतीसी विा दुर्गा जोसी. तपे अंतरुज व बाजे तपेहाये मामले गोवा येथील सरजोतिश व सरधर्माधिकरणाचा वाद.

[इ] बिहुजूर हाजीरानी मामले गोवा.

उजव्या बाजूस (१९)—Xखान सुवेदार, Xखान ठाणेदार, नाजीर, मुतालीक दबीर, सबनविस, Xखान सरगुरो, Xसेद सरनाईकवाडी, ६ नायेकवाडी पो पांचजण मुसलमान, सरदेसाई, सरदेसकुा, २ पंडीत, १ हुदेदार.

डाव्या बाजूस (१५)—Xखान हवालदार, मजमदार, सरसमत, Xसरनोबत, X२ सरगुरो, ७ नायेकवाडी पो पांचजण मुसलमान, २ सरदेसाई.

एकूण ३४ सभासद.

*The following Mahjars are not included in the classification, given at the beginning.

— १५७ —

[अ] गो. इ. सा. ले. १०, नकल.

श. १६१६ चैत्र वा ५ भौमवासर (ख.ज.बुधवार); इ. १६९४ एप्रील ४.

[आ] सफरे विा वालावलीकर ठाणा मामले मारचे जोतिशाविषयी बाद.

[इ] दरजागा तपे सांकली मामले फोंडा हाजीर मजालसी विा ता (मजलीस नीट लिहिलेली नाहीं).

— १५८ —

[अ] गो. इ. सा., ले. ४२.

सु. १०९६ मोहरम १; श. १६१७ श्रावण शु. २; इ. १६९५ ऑगस्ट २.

[आ] सदरील महजरानें अनंत जोतिसी वलद फट जोतिसी याचे मामले फोंडाचे जोतीश बतन पुरातन असल्याचें जाहीर केलें आहे.

[इ] हाजीरानी मामले गोवा.

सरदेसाई मामले मार (४);

देशमत तपे अंतरुज—दहा गांवांचीं नांवें दिलीं आहेत;

प्रहस्तान पुरातन फोंडेकार—सुमारे २०, शेणवी मंडळींचीं नांवें आहेत;

सेटिये महाजन (४).

एकूण २८ सभासद.

[ई] (१) 'देशमत' शब्द विचाराई आहे.

— १५९ —

[अ] संकीर्ण (छायाचित्र क्र. २ चा महजर).

श. १६२४ आश्वि. शु. १; इ. १७०२ सप्टें. ११.

महजर शिस्तवार लिहिला आहे.

[आ] दत्तो रघुनाथ कुलकर्णी व जोतिसी का पांचवड पा कराराबाद विा खंडो शंकर कुलकर्णी व जोतिसी कुडालकर. का मारच्या कुलकर्ण व जोतिशाविषयी बाद.

[इ] हाजीर मजालसी राजमुद्रा व गोत पा कराराबाद.

प्रारंभी दिलेलें छायाचित्र क्र. २ पहा.

[ई] (१) गोत व देशक यांचें स्वरूप समजण्याच्या दृष्टीनें महजर उपयुक्त आहे.

(२) न्यायप्रक्रियेच्या दृष्टीनें फारच महत्वाचा आहे. परगण्यास बाद दाखल झाला असतां

तेथील, “कुल लहानशोर गोत होते त्यांनी सांगितले कीं, बादांचा विचार गाबा विरहित होत नाही साहेबी हरदो जणास गाबांस पाठविणे.....”

— १६० —

[अ] गो. इ. सा., ले. २०.

श. १६४० का. व. १३; इ. १७१८ नोव्हें. ९.

प्रारंभीं फा. मजकूर; त्याच्या उजव्या बाजूस ७ म. व ५ फा. सिके व सरदेसाई मामले गोवा, देसाई तपे भतग्राम व कडवाड, त्यांचे कारकून, Xसुभेदार व शेणवी मंडळी मिळून १५ सध्या आहेत. त्याचप्रमाणे मराठी मजकुराच्या डाव्या बाजूस दोन सरदेसाई मामले गोवा याच्या वकिलाच्या निशाणी दिल्या आहेत.

[आ] नारायण विन अनंत सरजोतिशी विा विदादर जोतिसी व सफरे; मामले फोंड्याचे सरजोतिशाविषयीं वाद.

[इ.]सभा मंडलीक सदर कोट फोंडा;

कुपेनिवोस, हरकोरे, दिा शारोयेतपना, हजारी २, Xकिलेदार किले मर्दनगड, Xसुभेदार मामले फोंडा, ३ नाईक व चतुर वर्ग सरदेसाई यांचे कारकून व हवालदार व मजमदार, नाडगोंडा व देश तपे अंतरुज व सेटिये महाजन का गजापूर व समस्त ग्रहस्त याणी केला माहजर येसाजे;—असा प्रारंभ आहे. स्वतंत्र सभा नाही.

[ई] (१) “सुतसही दिा राजे सवंदे याही आम्हा समस्तासी सांगितले कीं याची सरजोतिश वृत्तीचा काये मजकूर आहे.” “तुम्हा समस्तावरो राजी होऊनु करीनें लिहून दिले आहेत.” हे उतारे त्या भागांतोल निर्णय पद्धतीच्या दृष्टीनें विचाराई आहेत.

— १६१ —

[अ] गो. इ. सा., ले. ५६.

श. १६५३ मार्ग. शु. ५ सोमवार (मो.जं.मंगळवार); इ. १७३१ नोव्हें. २३.

[आ] भास्करभट सफरे जोरावरीनें मामले फोंड येथील पुरातन उपादे याशीं वेव्हार लावीत होता. तो खोटा असल्याचें या महजरानें सभेनें जाहीर केलें आहे.

[इ] माहजर हाजिरान बहुजूर वतपसील.

प्रारंभास सुमारे १८ शेणव्यांचीं नांवें दिलीं आहेत.

देश तपे अंतरुज

सुमारे ११ गावांचीं नांवें दिलीं आहेत व प्रत्येक गांवापुढें ‘मामाची वोप’ अशीं कानडी अक्षरे आहेत.

सेटिथे महाजन कसबा फोंडा

सुमारे ९ शेटीचीं नांवे आहेत.

[ई] (१) महजराचा प्रारंभ:—“ येवं समस्त मंडलीकं तपे अंतर्ज मामले फोंडा याणी केला माहाजर येसाजे.” (२) “समस्त माहाजन व मधेस्त व उपाधे निवाडेस बैसिले होते.” (३) “.....तुमचा कथला वारावा याकरिता समस्त पीर यांचे सदरेधर बैसले आहेत तेथे.....आपली नीति असेल ती सांगणे म्हणोन त्यावर तेथे आपण जात नाही म्हणोन बोलला. ते वर्तमान रागे मुभेदार यास विदित जाहाले. नंतर सफरा मजकूर दुर्बुधीने उपाधे याबरावर वेल्हार करीत होता.....हा मजकूर कोणदि समई कोठेहि सर्वास जाहीर असावा याकरिता हा महजरनामा लिहिला आहे.....बुत्ती बाधेस भास्करभट यास समंघ नाही; म्हणोन महजरनामा लिहिला. सई धर्मकीर्ति यशः स्थिर.”

THE TIME ANALYSIS OF MAHZARS ANALYSED ABOVE

(I) ACCORDING TO DIFFERENT PERIODS IN THE HISTORY OF MAHARASHTRA

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
		Period I; A. D. 1300-1347 = 1		
1	१२५५	कार्तिक शु. १	रविवार	10-10-1333
		Period II; A. D. 1347-1500 = 1		
2	१३९६	मार्गशीर्ष व. ४	रविवार	27-11-1474
		Period III; A. D. 1500-1650 = 58		
3	१४७०	श्रावण शु. ५	मंगळवार	10- 7-1548
4	१४८६			1564
5	१४९२	ज्येष्ठ शु. १	शुक्रवार	6- 5-1570
6	१४९४	कार्तिक शु. १२	सोमवार	18-10-1572
7	१५०१	भाद्रपद		1579
8	१५०५			1583
9	१५२०	वै. व. १०	शुक्रवार	19- 5-1598
10	१५२०			1598
11	१५२३	मार्गशीर्ष शु. १३	शुक्रवार	27-11-1601
12	१५३०	श्रावण शु. ३	मंगळवार	5- 7-1608
13	१५३०	कार्तिक शु. १२	बुधवार	9-11-1608
14	१५३०	कार्तिक व. ११	बुधवार	23-11-1608

s.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
15	१५३२	.		1610
16	१५३२			1610
17	१५३२	श्रावण व. १३	मंगलवार	7- 8-1610
18	१५३२	माघ शु. १०	सोमवार	14- 1-1611
19	१५३८	चैत्र व. १०	सोमवार	1- 4-1616
20	१५३८	मार्गशीर्ष शु. १२	मंगलवार	10-12-1616
21	१५३८	मार्गशीर्ष शु. १२	मंगलवार	10-12-1616
22	१५४०	ज्येष्ठ व. ७	शुक्रवार	5- 6-1618
23	१५४०	मार्गशीर्ष व. १२	ब्रह्मस्पतवार	3-12-1618
24	१५४३	आश्विन व. ७	गुरुवार	27- 9-1621
25	१५४३	माघ शु. १३	मंगलवार	15- 1-1622
26	१५४३	माघ व. २	शनिवार	19- 1-1622
27	१५४३	फाल्गुन व. १०	रविवार	24- 2-1622
28	१५४४	ज्येष्ठ व. १२	रविवार	26- 5-1622
29	१५४७	ज्येष्ठ शु. २	शनिवार	28- 5-1625
30	१५४७	मार्गशीर्ष व. ३०	सोमवार	19-12-1625
31	१५४७	फाल्गुन शु. ११	रविवार	26- 2-1626
32	१५४८	फाल्गुन शु. १	मंगलवार	6- 2-1627
33	१५५०	आश्विन शु. ३	रविवार	20- 9-1628
34	१५५२	आश्विन शु. १३	शुक्रवार	8-10-1630
35	१५५२	माघ शु. ३	मंगलवार	25- 1-1631
36	१५५४	ज्येष्ठ शु. २	शुक्रवार	11- 5-1632
37	१५५५			1633
38	१५५५	आषाढ शु. १३	मंगलवार	8- 7-1633
39	१५५५	आश्विन शु. १२	शुक्रवार	4-10-1633
40	१५५८	भाद्रपद शु. १२	शुक्रवार	2- 9-1636
41	१५५८	आश्विन शु. २	बुधवार	21-10-1636
42	१५५९			1637
43	१५५९	माघ व. ७	शुक्रवार	26- 1-1638
44	१५६०	ज्येष्ठ व. १२	बुधवार	30- 5-1638
45	१५६१	श्रावण व. ५	गुरुवार	8- 8-1639
46	१५६१	भाद्रपद शु. ८	सोमवार	26- 8-1639

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
47	१५६२	माघ शु. १३	गुरुवार	14- 1-1641
48	१५६३	आश्विन शु. १५	शुक्रवार	8-10-1641
49	१५६३	माघ व. ८	शनिवार	12- 2-1642
50	१५६४	ज्येष्ठ शु. १०	रविवार	29- 5-1642
51	१५६४	ज्येष्ठ शु. १४	बुधवार	1- 6-1642
52	१५६४	ज्येष्ठ व. ७	गुरुवार	9- 6-1642
53	१५६४	फाल्गुन शु. १३	मंगळवार	21- 2-1643
54	१५६५/६६			1643/44
55	१५६६	पौष शु. ७	बुधवार	25-12-1644
56	१५६८			1646
57	१५७०	वैशाख शु. २	शनिवार	15- 4-1648
58	१५७१	भाद्रपद व. २	बुधवार	12- 8-1649
59	१५७१	मार्गशीर्ष शु. १	शनिवार	24-11-1649

Period IV; A. D. 1650-1700 = 59

60	१५७३			1651
61	१५७३	माघ व. १२	मंगळवार	27- 1-1652
62	१५७४	आश्विन व. १२	मंगळवार	19-10-1652
63	१५७४	पौष व. ३	गुरुवार	6- 1-1653
64	१५७६			1654
65	१५७५	पौष व. ८	रविवार	1- 1-1654
66	१५७६	वैशाख व. १०	सोमवार	1- 5-1654
67	१५७९	चैत्र व. २	शनिवार	21- 3-1657
68	१५७९	ज्येष्ठ व. १४	मंगळवार	31- 5-1657
69	१५७९	भाद्रपद व. १	रविवार	13- 9-1657
70	१५७९	आश्विन शु. १	सोमवार	28- 9-1657
71	१५७९	मार्गशीर्ष व. १३	मंगळवार	22-12-1657
72	१५८०	आश्विन व. २	रविवार	3-10-1658
73	१५८०	पौष व. १	गुरुवार	30-12-1658
74	१५८३	चैत्र शु. १५	गुरुवार	4- 4-1661
75	१५८३	आश्विन व. १०	सोमवार	7-10-1661
76	१५८३	पौष शु. ३	शनिवार	14-12-1661
77	१५८५	आश्विन शु. २	बुधवार	23- 9-1663

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
78	१५८६	श्रावण शु. १०	शुक्रवार	22- 8-1664
79	१५८७	श्रावण व. १	बुधवार	16- 8-1665
80	१५८९			1667
81	१५८८	माघ शु. १	मंगलवार	15- 1-1667
82	१५८८	माघ शु. १०	गुरुवार	24- 1-1667
83	१५९०			1668
84	१५९०			1668
85	१५८९	माघ व. १	सोमवार	20- 1-1668
86	१५९१	ज्येष्ठ शु. ७	शुक्रवार	28- 5-1669
87	१५९२	मार्गशीर्ष शु. ८	शुक्रवार	10-11-1670
88	१५९४	श्रावण शु. १	सोमवार	15- 8-1562
89	१५९५	आश्विन व १	गुरुवार	16-10-1673
90	१५९७	माघ व. १३	मंगलवार	1- 2-1675
91	१५९७	कार्तिक शु. २	रविवार	10-10-1675
92	१५९८	अभि. श्रावण व. ५	बुधवार	19- 7-1676
93	१५९८	भाद्रपद शु. १३	रविवार	10- 9-1676
94	१६०१	ज्येष्ठ व. ३	सोमवार	16- 6-1679
95	१६०२	मार्गशीर्ष व. ८	शुक्रवार	3-12-1680
96	१६०२	माघ व. ३	बुधवार	26- 1-1681
97	१६०३	ज्येष्ठ		6-1681
98	१६०४			1682
99	१६०४	श्रावण शु. १०	शुक्रवार	2- 8-1682
100	१६०७।०८			1685/86
101	१६०८			1686
102	१६०९	माघ शु. ७	रविवार	29- 1-1688
103	१६१०	कार्तिक शु. १२	भृगुवार	26-10-1688
104	१६१०	पौष शु. ११	रविवार	23-12-1688
105	१६१०	माघ शु. ५	बुधवार	16- 1-1689
106	१६११	वैशाख व. २	शुक्रवार	26- 4-1689
107	१६११	आश्विन व. १२	सोमवार	30- 9-1689
108	१६११	पौष शु. ६	रविवार	8-12-1689
109	१६१४	आषाढ व. २	सोमवार	20- 6-1692

S.No.	श.ा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
110	१६१४	भाद्रपद शु. ८	गुरुवार	8- 9-1692
111	१६१६	चैत्र व. १३	गुरुवार	12- 4-1694
112	१६१६	श्रावण शु. ९	शुक्रवार	20- 7-1694
113	१६१६	माघ शु. ४	मंगळवार	8- 1-1695
114	१६१८	श्रावण व. ३	बुधवार	5- 8-1696
115	१६१९			1697
116	१६१९	ज्येष्ठ शु. ६	रविवार	16- 5-1697
117	१६२१	कार्तिक व. १	रविवार	29-10-1699

Period V; A. D. 1700-1750 = 28

118	१६२३	भाद्रपद व. १४	शनिवार	20- 9-1701
119	१६२४			1702
120	१६२४	वैशाख शु. १०	रविवार	26- 4-1702
121	१६२५	वैशाख व. १२	शनिवार	1- 5-1703
122	१६२५	श्रावण व. ७	रविवार	22- 8-1703
123	१६२५	मार्गशीर्ष शु. १२	बुधवार	8-12-1703
124	१६२८	वैशाख शु. ७	सोमवार	8- 4-1706
125	१६२९	ज्येष्ठ व. ७	बुधवार	11- 6-1707
126	१६३१	फाल्गुन शु.		2-1710
127	१६३३	षौष शु. ६	गुरुवार	3- 1-1712
128	१६३४	कार्तिक शु. ५	बुधवार	22-10-1712
129	१६३८	श्रावण शु. ५	बुधवार	12- 7-1716
130	१६३९	ज्येष्ठ व. ८	भृगुवार	21- 6-1717
131	१६४०	आश्विन व. ८	सोमवार	6-10-1718
132	१६४१	ज्येष्ठ शु. १	शनिवार	9- 5-1719
133	१६४७			1725
134	१६४६	फाल्गुन व. १३	रविवार	1- 3-1725
135	१६५२			1730
136	१६५२	माघ व. ५	मंगळवार	15- 2-1731
137	१६५३	आश्विन व. १४	सोमवार	18-10-1731
138	१६५५			1733
139	१६५६	कार्तिक शु. ८	गुरुवार	24-10-1734
140	१६५६	फाल्गुन शु. ५	सोमवार	16- 2-1735

S.No.	श. शक	महिना व तिथि	वार	Date
141	१६६१	चैत्र व. १३	भौमवासर	24- 4-1739
Period VI; A. D. 1750-1818 = 2				
142	१६९२	श्रावण व. ४	शुक्रवार	10-10-1770
143	१७२६	चैत्र व. १	बुधवार	25- 4-1804
<hr/>				
144	१४९६			1573
145	१५९६	मार्गशीर्ष शु. ७	मंगळवार	24-11-1674
146	१६३१	मार्गशीर्ष व. १४	शनिवार	18-12-1709
147	१६३१	मार्गशीर्ष व. १४	शनिवार	18-12-1709
148	१६३७	वैशाख शु. १३	गुरुवार	15- 3-1715
149	१६४२	आषाढ व. ८	शनिवार	16-7-1720

Nos. 150 to 155 are without dates

(Later additions)—

156	१५८९	फाल्गुन व ३	गुरुवार	20- 3-1668
157	१६१६	चैत्र व. ५	भौमवासर	4- 4-1694
158	१६१७	श्रावण शु. २	शुक्रवार	2- 8-1695
159	१६२४	आश्विन शु. १	शुक्रवार	11- 9-1702
160	१६४०	कार्तिक व. १३	रविवार	9-11-1718
161	१६५३	मार्गशीर्ष शु. ५	सोमवार	23-11-1731

(II) ACCORDING TO SEASONS :—

Hot Season—36;

Fālguna-6; Nos.—27,31,32,53,134,140.

Chaitra-6; Nos.—19,67,74,111,141,143.

Vaishakh-7; Nos.—57,66,106,120,124,121,148.

Jyeshtha-17; Nos.—5, 9, 22, 28, 29, 36, 44, 50, 51, 52, 68, 86, 94, 116,
125, 130, 132.

Rainy Season—39;

Āshādhā-3; Nos.—38,109,149.

Shrāvaṇa-14; Nos.—3,12,17,45,78,79,88,92,99,112,114,122,129,142.

Bhādrapada-7; Nos.—40,46,58,69,93,110,118.

Āshvina-15; Nos.—24,33,34,39,41,48,62,70,72,75,77,89,107,131,137.

Cold Season—48;

Kārtika-9; Nos.—1,6,13,14,91,103,117,128,139.

Mārgashirsha-14; Nos.—2,11,20,21,23,30,59,71,87,95,123,145-47.

Pausha-8; Nos.—55,63,65,73,76,104,108,127.

Māgha-17; Nos.—18,25,26,35,43,47,49,61,81,82,85,90,96,102,105,
113,136.

= 123 in all, excluding later additions.

THE GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF MAHZARS ANALYSED ABOVE

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१	प्रा चाकण पो ८४ गांव	प्रा खटाव	१७	भोगवली पा शिरवळ	पा शिरवळ
२	दरज व कुरोली पा खटाव	आऊंघ प्रा पुणे	१८	तपे मसूर	स्थळ का प्रतिष्ठान
३	रावेत पा पुणे	सामलें चेऊळ	१९	पा शिरवळ	
४	काही गांवची बुत्ती	स्थळ अस्टे पाटोलियाचें	२०	तपे कानदखोरे	किले पुरंदर प्रा पुणे
५	कोल्हापूर	प्रा खटाव	२१	"	"
६	प्रा खटाव	सामलें तलियें	२२	का आटपाडी	पा माणदहिगांव
७	का तळियें		२३	का सुपे व मौजे वढाणें	
८	यैनापूर पा रायबाग व तागडी प्रा विजापूर		२४	माळशिरस पा सुपे व टेकवडी व पिसरवे ता कऱ्हे पठार	
९	पेठ कालवठ	पा वाई	२५	परगणे खेडले (कऱ्हाड)	ता मोर
१०	तपें बाळवें	किले पन्हाळा	२६	आंबवडे ता भोर	प्रा पुणे
११		चाकण	२७	भिवरी	पा शिरवळ
१२	बणपुरी	प्रा पुणे	२८	पा शिरवळ	का नाशीक
१३	कुमठें बुा पा वाई	पा कऱ्हाड	२९		
१४	घाटण तपे करकंब व भोस तपे उंदरगांव		३०	चामिली प्रा पुणे	
१५	का बणी	का कनासी प्रा बागलाण	३१	कोडीत बुा का सासवड	का सासवड
१६	कडेगांव व पारगांव प्रा पुणे	प्रा पुणे	३२		स्थळ गुरसाळे का करकंब
			३३	कापसी पा फलटण	

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
३४	निरगुडे	किले फत्तेमंगल	५०	मलद प्रा पुणे	प्रा पुणे
३५	पा सुपे-पुणे व का	मामुले दौलत मंगल	५१	का पुणे	का खेडेबोर
३६	सासवड पो गांव	स्थळ किले कोंढाणा	५२	कातरज प्रा पुणे	”
३७	बेळें, घानेब, कानंद व	का आटपाडी प्रा माण	५३	मेखली	किले कोंढाणा
३८	पासली; तपे कानंद खोरे	पा कोल्हापूर मंडाल	५४	पा सिरवळ	पा पारनेर
३९	पाथरी प्रा माण		५५	पारनेर	ठाणे मामले गुलसनाबाद
४०	का कोल्हापूर		५६	का नासीक	पा आंकोलें
४१	निरगुडे का बायडे किले		५७	पा आंकोलें	किले रोहिडा प्रा पुणे
४२	फत्ते मंगल		५८	ता रोहिडाखोरे	
४३	का संगमेश्वर	किले लिळणें	५९	सुपें खुा पा सुपें	
४४	बाहे ता बाळवे	तपे बाळवे	६०	ता मोसेखोरे	मामले मूर्तजाबाद
४५	सप्तशृंगी	किले अहिंवत	६१	का खानापूर	किले रोहिडा प्रा पुणे
४६	ता गुंजणमावळ	किले कोंढाणा प्रा पुणे.	६२	ता भोर	”
४७	कोढीत प्रा पुणे	का खेडेबारे प्रा पुणे	६३	का उत्रोली ता भोर	मामले मूर्तजाबाद
४८	बोरी प्रा इंदापूर	पा इंदापूर	६४	रहाटवडे ता खेडेबोर	पा खटाव
४९	रावत प्रा पुणे	किले कोंढाणा	६५	पेड मामले मूर्तजाबाद	का पुणे
५०	ता खेडेबारे	”	६६	लोणी पा खटाव	का सासवड
५१	का नाशीक	ठाणे मामलें गुलसनाबाद	६७	तपे गुंजणमावळ	स्याहार जुन्नर प्रा पुणे
५२	सिराड ता सिराड व सारळ		६८	का सासवड	
५३	ता अष्टागव प्रा चेऊळ		६९	जुन्नर	

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
७०	कोल्हाळे बुवा पाा सुपें	प्राा पुणें	८९		संमत् कागिनैले मामले बंकापूर
७१	साल्ही ताा जाउली	काा वामणोली	९०	पाली पाा कऱ्हाड	पाली पाा कऱ्हाड
७२	पारगांव	पाा सुपें	९१	खामगांव काा मावळ	ताा मावळ
७३	काा अथणी	पाा जंबखिडी	९२	देहुणे पाा निवास	बिवरी पाा सेवगाऊ
७४	ताा भोर		९३	जेजुरी पाा पुणें	पेट नारायणपुर किले
७५	भबाली पाा सिरवळ		९४	भंगारें प्राा चेऊल	पुरंधर प्राा पुणें
७६		चौत्रा पाा येदलाबाद	९५	पाा सिरवळ	प्राा चेऊल मूर्तजाबाद
७७	काा तळवीड	महाबळेश्वर	९६	कोले कानडी पाा आंबेजोगाई	काा हरणस ताा वेलवंडखोरे
७८	पाा कुडाळ	प्राा काा कुडाळ	९७	विचवड	विचवड पांढरी ताा हवेली
७९	बडगांव ताा गुंजणमावळ	ताा गुंजणमावळ	९८	कोणेगाऊ पाा कऱ्हाड	प्राा पुणें
८०	काा पुणें	पाा पुणें	९९	आंबेपुरी-साा मुन्हे	ठाणे काा मसूर
८१	पसर्णी	पाा वाई	१००	तपे अष्टमी	प्राा वाई
८२	तपे कानदखोरे	धानीब तपें कानदखोरे	१०१	काा आंबेजोगाई	मामले चेऊल
८३	काा पुणें	पाा पुणें	१०२		तुलापूर लस्कर
८४	"	"	१०३	पाा वाई	पाा वाई
८५	पंढरपूर	पंढरपूर काा कासेगांव	१०४	गांवगान्ना पाा पुणें	प्राा वाई
८६	कविठे पाा निवास	कविठे पाा निवास	१०५	सिवरे पाा टेंभुर्णी मामले	
८७	तांदळी ताा रांजणगांव	तांदळी पाा जुन्नर		पराडे	
	पाा जुन्नर				
८८	पाा सिरवळ	पाा सिरवळ			

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१०६	लव्हळे ता का मावळ	का पुर्णे	१२२	विपळगाऊ पिसा पा पारनेर	
१०७	ता का मावळ	लस्कर तुलापूर		सा जुन्नर	
१०८	जेजुरी ता कऱ्हे पठार		१२३	पा चिमलगा सुभा विजापूर	सुभा विजापूर
१०९	का पुर्णे	का पुर्णे	१२४	पा वणी	
११०	का देवळें ता देवळें	किले विशाळमड	१२५	पा खटाव	ठाणें पा खटाव
१११	साकसें ता पेण	राजमाची	१२६	कुरोली	स्थळ पा खटाव
११२	ता मयूर पो गांव	किवळ ता मयूर पा कऱ्हाड	१२७		पा सिरवळ
११३	तां आर्जिरे पो गांव	का जांबोटी ता खानापूर	१२८	नरसीपूर पा सिराळें	पा सिराळें
११४	पंढरपूर	पंढरपूर पा कासेगाऊ	१२९	चऱ्हेली ता हवेली पा पुर्णे	
११५		सुपे सा जुन्नर	१३०	नांदेड ता का मावळ	नांदेड ता मावळ
११६	दलवठणें	का चिपळूण मामले मुस्तफा-	१३१	मामले रायरी व दाभोळ	किले सातारा
		बाद-दाभोळ	१३२	का निमसोड	स्थळ सातारा
११७	खोडसी	का मयूर पा कऱ्हाड	१३३	मामले परांडे पो गांव	
११८	सांजणी का मांजरी प्रा	बोरलें का वांग किले पन्हाळा	१३४	का मावळ पो गांव	
	कागल		१३५	का खेड ता खेड्वारे	
११९	पा कऱ्हाड व कडेगाऊ पा	यळ पा खटाव	१३६	असवली ता निरयडी	का पुर्णे
	आऊंघ		१३७	का कल्याण	प्रां कल्याण भिवंडी
१२०	नागेवाडी सा मुन्हे	पा वाई सा पन्हाळा	१३८	रेडेगाऊ खुा मामलें चांदवड	मामले चांदवड
१२१	का मावळ पा पुर्णे		१३९	निमगाऊ नागना ता खेड	
				सा जुन्नर	

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१४०	मळवली	ता कानदखोरे	१४८	हारेगेरा व रसूलपूर पाा तेरदळ	पाा तेरदळ
१४१	मोसेखोरे व ता कानदखोरे		१४९	का तेरदळ	ठाणे का तेरदळ सा तोरगळ
१४२	पेठ माधवराव	क्रिले सोलापूर	१५०		
१४३	त्र्यंबकेश्वर	ताा त्रिंबक	१५१	का करकम	पाा करकम
१४४	बावघण, कण्हेरी व नांगेवाडी पाा वाई	पाा वाई	१५२	पंढरपूर	ठाणे पाा कासेगांव
१४५	मोहाडी प्राा दिंडोरी	प्राा गुलसनाबाद	१५३	का वाई	स्थळ पाा वाई
१४६	सप्तसागर	का तेरदळ	१५४	चिंचोले व खसोडी	काा मार
१४७	का तेरदळ पो गांव	"		पाा माण दहिगांव	
			१५५	पंढरपूर	पंढरपूर पाा माणदहिगांव
(Later additions) —					
१५६	तपे अंतरुज व बाजे तपे ह्याये मामले गोवा	मामले गोवा.	१५९	का पांचवड पाा कराराबाद	पाा कराराबाद
१५७	ठाणे मामले फोंडा	सांकली मामले फोंडा	१६०	मामले फोंडा	सदर कोट फोंडा
१५८	मामले फोंडा	मामले गोवा	१६१	मामले फोंडा	

CLASSIFICATION OF MAHJARS ANALYSED ACCORDING TO
MODERN ADMINISTRATIVE DIVISIONS* :—

Poona District—69; Nos.—1,3,11,12,16,17,19,20,21,23,24,26,27,28, 30,31,34,35,36,39,43, 44,45,46,47,50,51,52,53,54,58,59,60,62,63,64,67,68, 69, 70,72,74,75,79,80,82,83,84,88,91,93,95,97,102,106,107,108,109,115, 121, 127, 129,130,134,135,136,139,140,141,150. Satara District—27; Nos.—2,6,9, 13,33,41,61,66,71,77,81,90,98,99,103,104,112,117,119,120,125, 126, 128, 131, 132,144,153. Sholapur District—11; Nos.—14,22,32,37,85,114,142, 151,152,154,155. Ahmednagar District—6; Nos.—55,57,86,87,92, 122. Nashik District—9; Nos.—15,29,42,48, 56, 124, 138, 143, 145. Khandesh District—1; No.—76. Thana District—1; No.—137. Kulaba District—7; Nos.—4,7,49,65,94,100,111. Ratnagiri District—3; Nos.—40, 110, 116. Kolhapur—5; Nos.—5, 10, 38, 113, 118. Belgaum District—3; Nos.—8,73,78. Dharwad District—1; No.—89. Vijapur District—5; Nos.—123, 146, 147, 148, 149. Varhad (Berar)—1; No.—25. Hyderabad Deccan—5; Nos.—18,96,101, 105,133.

*Later additions are excluded.

ALTERATIONS AND CORRECTIONS

Page	Line		
260	5	read	by pasting together
261	9	„	122 instead of 121.
„	27	„	6,107;
„	28	„	= 8.
„	33	„	Nos. 17,61,66,103,137,148 = 6.
„	35	„	Nos. 35,70,85 = 3.
262	5 and 6	„	(Dharmādhikāri) Nos. 29,38,40,56; Of a priest (Upādhye) Nos. 4,5,7,69; (Pujāri) Nos. 42 149 = 10, in all 80.
„	7	„	Nos. 26,71,84,100,133 = 5.
„	10	„	24, instead of 26.
„	12	drop	149 and read = 7.
268	27	read	शि. च. सा. खं. ७
274	10	„	तक्षिमेविषयीं पेशाचा वाद.
284	7	„	इ. १६२८ सप्टेंबर २०.
285	5	„	देशमुख
285	7	„	विकली.
286	24	„	(हलगी व लहान काठी ?).
289	26	„	तपे वालवे
290	17	„	बीा ॐ.
298	21	„	म्हेंसणे
300	19	„	गेरहजर
313	10	„	विचारे धर्मता
313	16	„	का कुडाळ येथील
320	last line	„	माघ व.
331	26	„	श. १६१० पौष
332	3	„	परगणे पुणे खाली
332	20	„	इ. १६८९.
333	4	„	मिरासदाराचे हक
338	27	„	श. १६१९
346	6	„	दोठाई
360	23	„	रैयानी का मार

NOMINAL COMPOSITION IN PĀLI

By

GULAB V. DAVANE

While nominal composition in Old Indo-Aryan has been subject to studies by many Indian and foreign scholars, that in Middle Indo-Aryan has not yet received sufficient attention from linguists, though various Middle Indo-Aryan (MIA) texts have been published during the last fifty years. Even standard grammars of these languages like GEIGER'S *Pali Litteratur und Sprache* and PISCHEL'S *Grammatik der Prakrit Sparchen* fail to take notice of this interesting and important phenomenon. Except for one short study by WILLMEN-GRABOWSKA, dealing with the nominal compounds in the Aśokan inscriptions, very little has been done in this respect. An analytical and critical study of these compounds, therefore, will be very helpful in tracing the developments of MIA languages. As a preliminary to such a detailed study, I have tried here to analyse the nominal compounds occurring in a small old Pāli text 'Mahā-pari-nibbāna-sutta' contained in the *Dīgha Nikāya*.

Therein I found 443 nominal compounds.

I—INITIAL MEMBERS

The following is the analysis of the first members of all these compounds.

(1) A majority of these i. e. 235 out of 443 are made up by nouns. If these nouns are further classified according to their genders and the final vowel or consonant, the following results are discernible.

A majority is formed by masculine nouns (118); neuter nouns come next (60), and feminine nouns (47) stand last.

In MIA we have no vocable ending in a consonant. Most of the masculine and neuter nouns end in *a*, and the feminine nouns in *ā* or *ī*.

Masculine nouns ending in a (106)

addhāna, ajjhatta, ariya (3), assa, assāsa, atta (4), ācariya (2), ākāsa, bhāva, bhoga (2), brahma, brāhmaṇa (2), buddha, dhamma (13), deva (4), gaṇḍa, gandha, Gotama (2), kāka, kāla, kāma, kaṇikāra, khattiya (2), kumbha, loka (2), loma, mādthuraka, Magadha, Malla, Mandārava, mutiṅga, nāga (2), nāya, nirodha, padesa, paloka, pamoda, paṇḍita, piṇḍa (2), purisa (4), rāga (2), ratha, rukkhā, sagga, samaṇa (2), saṅga (3), sannipāta, simha, sunidha, tala (2), thūpa, upāsaka, uppāda, vaṇṇa, vāya, vega, vinaya.

Masculine nouns ending in i (5)

hatthi, Licchavi, sakkhi, vajji, vatti.

Masculine nouns ending in u (2)

sādhū, satthu.

Masculine noun ending in ū (1)

abhibhū.

Neuter nouns ending in a (62)

bala, brahmacariya, cakka (2), cela, cetiya, dukkha (3), geha (2), gāma, gīta, hema, janapada, jīvita, kamma (3), kappa (2), kapila, kula (2), maṇḍala, nānatta, nibbāna, pada, patta, pāpa (4), puṇṇa, puṭa, rakkhāvaraṇa, ratta, rūpa, samma (4), sarīra (3), sīla (5), sukha, tela (2), titthiya, udaka (3), ujjaṅgala, upatthāna, viriya (2), yuga.

Neuter noun ending in u (1)

āyu.

Neuter nouns ending in o (4)

āpo, ceto, mano, yaso.

Feminine nouns ending in ā (23)

abhiṇṇā, avijjā, bhāsā (3), devatā, kaṅkhā, kathā, kāyā (2), mātikā, niddā (2), paññā, saṅganikā (2), saññā, sākā, sikkhā, Ummā, vijjā, vinā, vassā.

Feminine nouns ending in i (14)

chavi, diṭṭhi, iddhi, jāti, khanti, kitti, osadhi, pasaddhi, pīti, samādhī (2), sati, sambodhi.

Feminine nouns ending in ī (7)

Ambapālī (2), palhavī, vedehī, vesālī, saṅghātī, vācī.

*Feminine noun ending in u — Matu (2)*Pronouns—*sva*, *para*, *aṇṇa*, *pacceka*, *sabba*.

Most of these nouns are common nouns, but there are also a few proper nouns, such as *Gotama-dvāram*, *Licchavi-parisā*, *Ambapālī-gaṇikā*, etc.

The following nouns deserve some notice [*ceto-samādhī*, *āposaññā*, *mano-kamma*].

Here the case-ending 'o' of the masculine nominative seems to have been preserved, but the real case with these compounds is that they have been inherited from Old Indo-Aryan. The fact is that the MIA languages, during the course of their development, coined some compound-words of their own, while some were inherited either *ad verbatim* or with normal phonological change from OIA.

The compound *vaṇi-ppatho* also lays evidence to the same effect. This compound is phonologically derived from the OIA compound *vaṇik-patha*, as against the normally expected form *vaṇija-patha*.

A careful survey of these compounds, with a noun as the initial member, brings the following facts to our notice :—

All nouns, when initial members of compounds, as a rule, stand in their stem forms. The masculine and the neuter nouns ending in *a*, and the feminine nouns ending in *ā* and *i*, undergo no change here. But in the case of feminine nouns ending in *ī*, the final *ī* is in most of the cases shortened into *i*, e.g. *vācī-kamma*, *saṅghātī-patta-cīvaram*, etc.

There is only one feminine noun ending in *u*, viz. *Mātu-gāme*, indicating its inheritance from Sk. (< *mātr*) by the correspondence -*u*- < -*r*- especially in kinship terms.

The compounds with nouns as initial members are generally Tatpuruṣas or Bahuvrīhis.

(2) *Adjectives*—Next to nouns come the adjectives. Here out of 443 compounds 110 have adjectives as their initial members.

As adjectives have no independent gender and number, they take the gender, number and case of the nouns qualified by them. Hence they undergo no change, when standing as the first members of compounds.

These adjectives can be sub-divided into further groups.

(i) *Adjectives of Quality*—acchedi, agga, adhipāteya, ādīnava, bhīma, caṇḍa, dalha, dīgha, jara, khuḍḍa (2), lahita (5), mahā (7), nīla (5), odāta (5), orama, pacchima, pahāṇa, parima, pita (5), samasama (2), sādhaṇa, sāta, sīta, sunna, suvaṇṇa, uju, uttama, uttara, viśesa.

(ii) *Adjectives of Quantity*—aneha, appa, bahu (7), sabba (4).

(iii) *Numeral Adjectives*—catuttha, catu (2), dutiya, paññāsa, paṭhama, sata, satta, tāvatimsa, tutiya.

(iv) *Past Passive Participles* (ppps.) used as *Adjectives*—āraddha, atikkanta, atīta (2), āgata, ākiṇṇa (2), bhūta, chinna, diṇṇa, diṭṭha, kata, khīṇa (4) onīta, pariyyutthita, pasanna, sallāpita, samapajjita, sunisīṇa, thita, vijita.

The compounds having adjectives of quality, quantity or numeral adjectives as the first member are generally Karmadhāraya or Descriptive determinative compounds e.g. *agga-nagaram*, *dīgha-rattam*, *mahā-pathavī*, *pathama-jjhānam* etc.

They may also be Bahuvrīhis as—*pita-alankārā*, *bahu-kiccā*, *sīta-udikā*, etc.

Occasionally these adjectives may also form compounds, known as Upapada-Tatpuruṣa, e.g. *aṇṇa-apekkho*.

When the ppps. stand as the initial members of compounds, they generally form Bahuvrīhis like *āraddha-cittā*, *thita-citta* (ssu), *khīṇa-nirayo*, etc.

Sometimes they may also form governing compounds known as Avyayī-bhāva compounds e.g. *chinna-papātām*, *diṇṇa-pubbam*, *atīta-satthukam*, etc.

Here is one Dvandva—all the members in which are ppps. *atīta-anāgata-paccupann(esu)*.

(3) *Adverbs*—Here 35 compounds have adverbs as initial members. cīra, divā, ittha, mithu, pacchā (3), pono, pubba, puna, purattha, sakad, samīpa, santika, tathā (2), ubhato, tuṇhi, yathā (6), abhiṇha.

Adverbs of manner and time, when initial members, form Avyayī-bhāva or Governing compounds, e.g. *yathā-bhūtam*, *pacchā-bhattam*.

They may also form Karmadhāraya compounds as *divā-vihāra*, *punabbhavo*.

Sometimes they give Upapada Tatpuruṣa as *samīpa-cāri*, *santiha-avacaro*.

Very rarely they form Bahuvrīhis like *ittha-hāmo*.

(4) *Prepositions*—Here 24 compounds have prepositions as their initial members.

abhi (3), *anu* (2), *pari* (2), *paro*, *pati*, *sa* (10), *sama* (2), *vi* (2).

sa (along with, accompanied by) and *vi* (especially or opposite of) are very common among these prepositions.

They form a variety of Determinatives known as Prādi or Gati compounds, e.g. *abhi-pasanna*, *vi-suddha*, *pari-kkhaṇṇa*, *pari-nibbāna*, etc.

Sometimes these prepositions give Avyayībhāva compounds like *anu-dhammam*.

The preposition *sa* gives a variety of Bahuvrīhis known as Saha-bahuvrīhis. *sa-amacce*, *sa-devake*, *sa-putto*, *sa-bhāriyo*, etc.

Other prefixes also may occasionally give Bahuvrīhis as *vi-rūpa*.

(5) The prepositions *su* and *dus* come very often as initial members of compounds. Here we have 15 such compounds—*dul-laddham*, *durgati*, *dus-karaturam*, *dus-sīlam*, *su-bhikkhu*, *su-patipañño*, *su-kilāntu-rūpo*, etc.

They form in a majority of cases Prādi determinatives as *su-gati*, *du-laddha*, *su-bhikkhu*, etc.

They also give Bahuvrīhis like *su-kilānta-rūpa*, *dum-mano*, etc.

Rarely they may give Upapada Tatpuruṣas e.g. *suharm*, *dus-karataram*.

(6) Negative particles *a-* and *an-* often stand as the first members of compounds. They generally come with some adjective or noun whose sense they reverse, e.g.

a-cira, *a-jāta*, *a-kāla*, *a-kammāsāni*, *a-khanalāni*, *ana-achariyam*, *an-āgata*, *an-alapa*, *an-anna*, *an-anta*, *an-anubodhā*, *an-āsavam*, *an-āvatti*, *an-āgariyam*, *an-āvila*, *a-subha*, *a-nicca*, *a-nimittam*, *a-sabalāni*, etc.

Here we have 35 such compounds. They form either a variety of Determinatives known as Nañ-Tatpuruṣas as *a-visārado*, *an-ayata*, *an-uttaram*, *an-acchariyam*, etc., or a variety of Bahuvrīhis known as Nañ-bahuvrīhis as *a-jāta-sattu*, *a-rūpa-saññi*, *an-āvatti-dhammā*, etc.

The context only can determine whether a compound of this type is Tatpuruṣa or Bahuvrīhi.

Rarely these particles form Avyayībhāva compounds like *a-nimittam*.

II—FINAL MEMBERS

(1) *Nouns*—Here also a majority is formed by nouns. Out of 443 compounds 312 have nouns as their final members. The following is the detailed classification of these nouns :—

Masculine nouns ending in a—

adhigam (ena), sadd (ena), suddo, adharā, makkha, saraṇā, putto, dhammo, dhammā, patho, puggala (ssa), bhāva, padipa (m), sāvako, patihār (āya), agaro, nādo, brahma (ke), thūpā, nirodham, nāyakā, diṭṭhiko, vipākā, alaṅkāra, vaṇṇo, mittā, kālo, buddho, visayo, vinipāto, āsavā, saṁsāra (m), sankhāram, raṇṇo, dīpa, rāga, mano, etc.

In all there are 153 masculine nouns ending in *a*.

Masculine nouns ending in i—

maṇi (m), pāni (m), sārathi, mutthi, patayo, dundubhiyo.

Masculine nouns ending in in—

saññi (2), anupassi, brahmacāri (su).

Masculine nouns ending in u—

satthu (kam), sattū.

The only example of masculine noun ending in *tr* is *pitara*.

Neuter nouns ending in a—

āyatanam, aṅgam, āyatan (āni) dassanam, kamma, cetiyāni, puppham, nagara (ke), jhānam, cittā, nibbānam, saṁvattikam, karaniy (āni), kiccā, phalā, khetam, vatthā, nibbhās (āni), gāme, nāmo, rattam, hit (āya), saccānam.

In all there are 101 such compounds, with a neuter noun in *a* as the final member.

Here I found no neuter noun ending in *i* or *u*.

Femine nouns ending in ā—

sunisā, gaṇikā. sañña (m) (7), saññā (2), saññānam, taṇhā, parisā (2), parisa (m) (3), mālā (m), mālā (ni), tārakā, icchā, pūjā (ya), udikā (2), bhikkhā, patitthā, doṇi (yā), dhā, dhārā, upasākā (yo), sālā (yam), bhariy (o).

Femine nouns ending in i

gutti, vimatti (2), kucchi (m), sambodhi (m), vipatti (yā), gati (m), gati, jāni, samādhi (m), yoni (yo).

Feminine nouns ending in ī—

pathavī, itthi (yo), kumārī (yo), bhikkhuṇī (yo).

Feminine noun ending in u—

dhātu (yā).

(2) From a mere glance at the list, we may draw the following conclusions :—

(i) As the initial members, the nouns stand in their stem forms, but here they stand in their inflected forms, and we may see them occurring in any of the 7 cases, corresponding to the case of the word, to which the compound refers.

(ii) The gender of a noun, when standing as final member of a compound, cannot always remain the same as its normal gender. Especially when the compound stands in the capacity of an adjective, like the Bahuvrīhi compound, the gender of the final noun changes

according to that of the word qualified by the compound, e.g. *citta* has masculine gender in the compound *pasanna-citto*. So also *vattha* has masculine gender in *vatthā*. *Mala* and *bhāriya* have neuter and masculine genders in *maṇḍala-mālāni* and *sa-bhāriyo* respectively.

When it is the final member of an Avyayībhāva compound, a noun ends in *am* which gives it an appearance of neuter noun or of accusative case, e.g. *a-nimittam*, *yathā-sambhavam*, etc.

(3) Most of the masculine and neuter nouns end in *a*, and the feminine ones in *ā*.

(4) The suffix *ka* is added to nouns, many a time, usually to give an idea of a diminutive. This suffix is often added to the word *nagara* e.g. *Sākhā-nagarake*, *kudda-nagarake*, etc.

This suffix is also added to the names of cities to denote 'a native of the city', e.g. *Rāmagāmikā*, *Allakappakā*, etc.

This *ka* suffix is also added to nouns to denote "a possessor of the thing or quality", e.g. *saṁ-diṭṭhika*, *atīta-satthukam*, etc.

It is very often added at the end of saha-Bahuvrīhis, e.g. *sa-devake*, *sa-brahmake*, etc.¹

(5) Occasionally there is an internal change in the body of the final member e.g. *udaka* is changed to *udikā* in *Sītā-udikā*.

(6) As a peculiar Buddhistic text, the technical terms like *āyatanam*, *sambojjhaṅgam*, *saṁvattikam*, come very often at the end of these compounds:

(7) The compounds having a noun as a final member are generally Determinative (both Tatpuruṣa or Karmadhāraya) and possessives or Bahuvrīhis.

2. Adjectives

Here also adjectives come next to nouns. 74 compounds have adjectives as final members. These can be further grouped as follows:—

(i) *Adjectives of Quality*—uttara(m), ussuko, sabalā(ni), vidure, visārado, abhimukho, padhānā, pamokhā, suddh(ena), parihāniye, āvilo, sunno, pamukha(m), paṇḍitā(3).

(ii) *Adjectives of Quantity*—samadhikāni, bahulā.

(iii) *Numeral Adjectives*—satam, sahasen, satāni, satehi, paññāsa.

(iv) *ppps. standing as adjectives*—kanta, pasanna, pakkant(esu), paṭipanno, rato, āgatā, kant(ehi), sallin(ena), paccupaṇṇ(esu), ssuto, patto, ratā, chinna, samappitā, etc.

46 compounds have ppps. as final members.

We can conclude the following facts about these adjectives:—

(i) The compounds having adjectives as final members have their gender, case and number agreeing with those of the nouns qualified by these adjectives.

(ii) Such compounds are generally Bahuvrihis like *sannipāta-bahulā*, *sammā-padhānā*, etc., or Tatpuruṣas like *Buddha-pamukham*, *brahmāna-paṇḍitā*, etc.

(iii) A majority of these adjectives is made up by ppps. e.g. *cira-pabbajjitā*, *bahu-ssutā*, *viññā-caraṇa-sampannā*, *niddā-rutā*, etc.

• These ppps. form according to the context either Bahuvrihi compounds like *bahu-ssutā*, or Tatpuruṣa compounds like *viññā-caraṇa-sampanna*, *niddā-ratā*, etc.

(iv) When a numeral stands as final member of a compound, it takes invariably the singular number and neuter gender. This type of compounds is known as Dvigu. Here are some illustrations of this type such as *kappa-satam*, *rūpaka-sahassam*, etc.

3. Verbal Kṛdantas or Action and Agent Nouns

Verbal kṛdantas often stand as final members of compounds. Here we have 18 such compounds

apekkho, *cāriṇo*, *itho*, *vatti(ssu)*, *cārikam*, *vassipatto*, *abhisambhava-taram*, *karataram*, *peyya*, *vidu*, *hamsaṇo*, *-vatti*, *āgamino*, *cāri*, *avacaro*, *bhogi*, *arha*.

Some of these verbal nouns and adjectives have an independent use e.g. *avacaro*, *bhogi*, *cārika* etc., but most of them do not admit of independent use. They can be used only in combination with another word e.g. *apekkho*, *vidu*, *uha*, *arha*, *hamsaṇo*, etc.

These compounds always act as adjectives to some preceding or following noun.

They form a variety of compounds, known as Upapada-Tatpuruṣa, e.g. *ākāsa-ttho*, *sakad-āgāmino*, *saṃīpa-cāri*, *loka-vidu*, *cakka-vatti*, *duskarataram*, etc.

4. Adverbs

Out of these compounds 11 have adverbs as final members.

bhuta-pubbam, *atīta-satthukam*, *diṇṇa-pubbam*, *gathā.bhūtam*, *anna-titthiya-pubbo*, *kata-pubbam*, *sallāpita-pubbam*, *samapajjita-pubbam*, *udaka-salato*.

These adverbs can be divided into two groups (i) words originally occurring as adverbs e.g. *pubbam*, *pacchā*, *yathā*, etc. (ii) words which are originally nouns, but which take the form of an adverb by the addition of certain suffixes or prefixes.

Accusatives of noun are often used adverbially, e.g. *atīta-satthukam*.

Adverbs are also formed by adding suffixes to nouns, e.g. *visva-to* = *visvato* in *visvato-dhi* or *sālā-to* = *sālato* in *udaka-sālāte*.

The compounds with adverbs as final members are governing or Avyayībhāva compounds.

5. Compounds with more than two Members

We have so far analysed initial and final members of all the compounds. Now we find in literature many compounds, which have more than two members. A compound word sometimes further combines with another simple or compound word. Thus a compound has sometimes 3, 4 or even more members.

Here we get 59 such compounds :

acchedi-sāta-udakam, addhāna-magga-patipaṇṇo, a-jāta-satta, an-
aṇṇa-saraṇā, an-anta-saññam, an-āvatti-dhammā, anu-dhamma-cārino,
an-upādi-sesāya, anu-pariyāya-patham, a-ppati-puggalo, a-rūpa-saññi,
a-subha-saññam, atīta-an-āgata-paccupaṇṇesu, a-vinipāta-dhammā, a-vīta-
rāgā, bahu-jana-hitāya, bahu-jana-sukhāya, baha-khattiya-mahā-sālā,
cātu-māhā-pathe, ceto-dukkha-samappitā, daḷha-pākāra-toraṇam,
dhamma-anudhamma-patipaṇṇā, dhamma-visaya-sumbojjhi-aṅgam, dev'-
inda-nāg'-inda-nara-inda-pūjito, diṭṭhi-sāmāṇṇ-āgatā, dukkha-nirodha-
gāminiyā, dussa-yuyu-sutāni, gaha-pati-paṇḍitā, Malla-pajā-pataya.

Each compound in these compound words is to be resolved separately and the compound resolved last is to be taken as the principal compound of the whole word, e.g. *deva-inda* is a Genitive Tatpuruṣa, *devinda-naginda-narinda* is a Dvandva compound, but as (*devinda-nāginda-narinda*)-*pūjito* is an Instrumental Tatpuruṣa, the principal compound of the whole word is Instrumental Tatpuruṣa, so also *dhamma-anu-dhamma* is an Iterative compound but *dhamma-anu-dhamma-patipanno* is an Accusative Tatpuruṣa.

III—CLASSIFICATION OF THE COMPOUNDS

(i) *Co-ordinatives or Copulatives*—Here two or more co-ordinate members are compounded together by dropping conjunctions like 'and', 'or', etc.

Here we have 16 Copulative or Dvandva compounds :

assāsa-passāso, sunidha-vassakārā, samaṇa-brāhmaṇā, bhikkhu-
bhikkhuniyo, deva-manussānam, suvaṇṇa-dubbaṇṇāni, upāsaḥa-upāsikāyo,
atīta-an-āgata-paccupaṇṇesu, Rāga-dosa-mohānam, ācariya-pācariyāṇam.

As there is no dual form in Pāli, here we have plural dvandvas even with two members e.g. *samaṇa-brāhmaṇā*, *bhikkhu-bhikkhuniyo*, *deva-manussānam*, etc.

When there are more than two members, the Dvandva is naturally plural, e.g. *atīta-anāgata-paccupaṇṇesu*.

The members of a Dvandva belong to the same category i.e. in *samaṇa brāhmaṇā* both the members are nouns, in *suvaṇṇa-dubbaṇṇāni* both the members are adjectives, in *atīta-anāgata-paccupaṇṇesu* all the members are past passive participles. A majority of Dvandvas is formed by nouns. Next to it are adjective Dvandvas.

As a rule we get the first member of a Dvandva compound in its stem-form. The compound, as we have already seen, always ends in plural. The gender of the compound word corresponds to that of the final member, e.g. *bhikkhu-bhikkhuniyo* ends in feminine as the second member is feminine.

• The sense of the compound is generally copulative, but sometimes alternative also.

In the compounds *rāga-dosa-moha-khayā*, and *devinda-naginda-narinda-pūjito*, a Dvandva compound has further combined with another word. But as herein the last compound is not a Dvandva, these compounds cannot be classified under Dvandva.

(ii) *Singular Dvandvas*—The Dvandvas which invariably end in neuter singular form a class by themselves. As they always express a collective sense they are designated as Samāhāra Dvandva by the Hindu grammarians. Here we have two illustrations of this type viz. *abbhijjhā-domanassam* and *patta-cīvaram*.²

2. Determinative Compounds

• Here the sense of the initial member is determined by the final member. The first member may either be dependent in a case relation on the final member, or it may stand in appositional or attributive relation with the final member.

Here the final member may be (A) a verbal noun, (B) a verbal adjective, (C) an ordinary adjective or (D) a substantive.

(A) Determinative compounds with verbal nouns as final members: A verbal noun may be either an (i) agent noun or (ii) an action noun.

(i) *Agent Nouns*—Agent nouns are formed from verbal roots by the addition of certain suffixes. The agent nouns are formed from roots by adding suffixes like *-a*, *-ana*, *-i*, *-in*, *-van*, *-man*, etc.

In the following compounds these agent nouns are formed by adding the suffix *-a* to the roots :

añña-apekha, *visesa-apekkho*, *tāla-avacaram*, *ākāsa-ttho*.

In the following the verbal formations have passive sense :

dus-kāra (taram), *atta-sambhavam*, *dur-abhisambhava (taram)*.

Agent nouns with suffixes -i and -in

dhamma-anupassi, *kāyā-anupassi*, *padesa-vatti*, *samīpa-cāri*, *sādhāraṇa-bhogi*, *sakad-āyāmino*, *dukkha-nirodha-gāminiyā*, *pacchā-vi-palisāriṇo*, *cakka-vattissa*, *anu-dhamma-cāriṇo*, *brahma-cārisu*.

Agent noun with suffix -u

loka-vidu.

Agent nouns with suffix -ana

loma-hamsano.

Agent nouns with suffix -aka, -ika

pāpa-sampāvanaka, sukha-saṁvattikam, samādhī-saṁvattikāni, vanna-saṁvattikam, āyu-saṁvattikam, adhipātepa-saṁvattikam, yasa-saṁvattikam, sagga-saṁvattikam, cetiya-cārikam, pono-bhāvikāya.³

Some of these agent nouns are used as final members of compounds only, and have no independent use. The following are the illustrations of the type : *anna-apekko*, *ākāsa-tt̥ho*, *loka-vidu*, *saṁīpa-cāri*, *lakka-vattisa*, *thūpa-arha*, *sādhāraṇa-bhāgi*.

(ii) * *Action Nouns*—Action nouns are formed from roots by adding suffixes like *-a*, *-an* (mas. or neuter) and *-ā* or *-ī* (feminine), *-ya* etc.

While forming the action nouns from roots there is occasionally a Guṇa or Vṛddhi change in the vowels of the roots.

Action nouns with -a

visesa-adhigamena, Mithu-bhedā, pari-kkhaya, puna-bbhavo, bhikkhu-bhāvāya, bhāva-āsavā, kappa-avasesam, kathā-sattapam, mahā-bhūmi-calo, mahā-pari-nibbāṇa, sarīra-bhaṅge, para-ppavāda, khanti-vādo, piṇḍu-pātam, simha-nādo, su-ppatihārāya.

Feminine action nouns with -ā and -ī

su-gatim, dur-gati, ceto-vimuttim, sammā-sambodhim, rakkhāvaraṇa-gutti, sarīra-pūjāya, loka-anukampāya, su-paṭiṭṭhā, su-bhikkhā.

Neuter action nouns with -ana

puṭa-bhedanam, vesālī-dassanam, sanghaṭi-patta-cīvara-dhāraṇe, brahma-cariya-pariyosānam.⁴

Action noun used only in compound

Mahā-bhūmi-calo

(B) *Verbal Adjectives as Final Members*

Besides Agent and Action nouns, gerundives and participles also often stand as the final member of Determinative compounds.

Gerundive adjectives as final members

a-parihāṇiye, kāka-peyyā, saṅgha-karaṇiyanī (*substantively used*), bāhu-jañṇam.

Verbal adjectives i.e. ppps. as final members

acira-pakkantesu, vijjā-caraṇa-sampanno, uju-paṭipanno, sīla-vipanno, vass-ūpāgatassa, dhamma-laddhā, sammā-sambuddha, diṭṭhi-sāmann-āgatā, niddā-ratā, kamma-ratā, saṅgaṇikā-ratā, nāga-paṭipanno, mādhuraka-jato, janapada-ttha-variyaṭto, piṇḍa-pāta-paṭikkanto, sabba-phāliphulla, samādhī-paribhāvitā, satta-ratana-samanna-āgata, sādha-sammatā, sāmici-paṭipanno, sva-akkhāto, abhi-pasanna, ajjhata-rato, ariya-kantehi, bala-ppatto, cakka-chinnam, ceto-dukkha-samappitā, devatā-anukampito, an-āgatā, a-paññāttam, a-sallinena, a-vyavattā, cīra-pabbajitā, dul-laddham, su-palipanno, su-samvihitā, ubhato-bhāg-vimaṭṭham, abhi-khanta, pacceka-buddho, canola-cunnāni.⁵

3. WACKERNAGEL 75, pp. 174-5.

4. WACKERNAGEL 75g.

5. WACKERNAGEL 82, pp. 191-3.

Thus here 69 compounds have verbal nouns as final members.

Let us now see the initial members of these compounds.

With action or agent nouns as final members, the initial member may be (i) a preposition like *pari-kkhaya*, *pari-nibbāna*. (ii) an adverb e.g. *puna-bbhavo*, *samīpa-cāri*, *santika-avacaro*, *sakad-agamino* etc. (iii) a noun, acting as an object to the action or agent noun, e.g. *cakka-vattissa*, *loha-vidu*, *thūpa-arha*, *bhūmi-calo*, *dhamma-anupassi*, *anu-dhamma-cārino*, *sukha-samvattikam*, etc. A noun expressing the locality, e.g. *ākāsa-ttho*, *padesa-vatti*. (iii) Prefix *su-* or *dus-*, e.g. *su-paṭiṭṭhā*, *dur-gati*, etc.

When the final member is a verbal adjective (gerundive or participle), the initial member is (i) a noun acting as an agent, when the verbal adjective has a passive sense as in ppps., e.g. *sīla-paribhāvito*, *devatā-anukampito*, etc.

-a noun expressing instrument or source, *cakka-chinnam* (instrument), *bahu-jaññam* (source).

(ii) Preposition *su-* or *dus-*

su-samvhitā, *dul-laddham*, *dus-karam*, etc. *su-paṭihāra*.

(iii) An adjective adverbially expressing the manner in which an action is done e.g. *uju-paṭipanno*.

(iv) A preposition like *abhi-kkanta*, *abhi-ṇasanna*.

(v) An adverb *ubhato-bhāga-vimaṭṭham*, *puna-bbūto*, etc.

(vi) Negative particle *an-āgata*, *nis-kkanta*, *a-vyāvatta*, *a-paññātam*, etc.

The compounds with verbal nouns as final members are (i) Upapada Tatpuruṣa (ii) Tatpuruṣas or Dependant Determinatives and (iii) Descriptive Determinatives or Karmadhāraya compounds.

(i) Compounds with agent nouns or verbal adjectives as final members are Upapada Tatpuruṣas e.g. *aṇṇa-aṇṇakkho*, *anudhamma-cārino*, *ākāsa-ttho*, *loka-vidu*, *cakka-vattissa*, etc.

Here are 20 such compounds. The initial member in these compounds may be (i) a noun as in *ākāsa-ttho*, *cakka-vattissa*, *loka-vidu*, (ii) adverb as in *sakad-agāmino*, *santika-avacaro*, *samīpa-vatti* or (iii) a pronoun as in *aṇṇa-aṇṇakkho*.

(ii) Compounds with action nouns as final members are Dependent Determinatives mostly Genitive Tatpuruṣas when initial member is a noun.

bhaia-āsāva, *sarīra-bhaṅge*, *kappa-avasesam*, *kathā-sallāpam*, *bhikkhu-bhāvāya*, etc.

When the initial member is a preposition or an adverb these action nouns form Prādi Tatpuruṣas e.g. *pari-khayā*, *pari-nibbāna*, *puna-bbhavo*.

With *su-* and *dus-* as initial members these action nouns form Karmadhāraya compounds e.g. *su-gatim*, *su-bhikkhā*, etc.

(B) (iii) When the final member is a verbal *getundive* adjective, the compound may be a Tatpuruṣa as *kāka-peyyā*, *saṅgha-haraṇiyāni*, or negative (nañ) Tatpuruṣa as *a-parihāniye*.

When the final member is a ppp. the compound may be (i) an Accusative, instrumental or ablative or locative Tatpuruṣa e.g. *viññā-caraṇa-sampanna*, *sīla-vipanno*, *vass-upagatassa*, *niddā-ratā*, *nāya-paṭipanno*, *dhamma-laddhā*, *ariya-kantehi*, *cakkha-chinnāṃ*, *devatā-anukampito*.

Here the initial member is a noun.

(ii) a Karmadhāraya compound e.g. *su-samvhitā*, *dul-ḷaddham*, *cira-pabbajitā*.

Here the initial member is prefix *su-* and *dus-* or an adjective like *cīra*, *uju*, etc. (iii) with a negative particle as initial member, a ppp. forms Negative Tatpuruṣa e.g. *a-vyuvattā*, *a-sallinena*, *an-āgatā*, etc.⁶

(C) *Determinative Compounds with Ordinary Adjectives as Final Member.*

Here 17 compounds have ordinary adjectives as final members.

Herein the initial member may be (i) a substantive in the relation of a case to the last member, e.g.

Malla-pamokhā, *purisa-vara-uttamassa*, *brāhmaṇa-paṇḍitā*, *dussa-yuga-sutāni*, *kappa-satehi*, *yuga-satehi*, *paññasu-samadhikāni*, *sata-sahassena*, *puratha-abhimukho*, *pacchā-abhimukho*.

These compounds come under Tatpuruṣa compounds, (ii) a prepositional prefix e.g. *vi-sudhena*, *paro-paññāsa*.

These also form a variety of Determinative compounds known as Prādi Tatpuruṣa. (iii) a negative particle e.g. *a-visārado*, *a-vidūre*, *an-āvilā*, *a-sunno*.⁷

These form Negative Tatpuruṣa compounds.

(iv) Adjectives as initial members *appa-ussuko*, *aneka-sata*, *sata-sahassa*.

(D) *Determinative Compounds with Substantives as 'Final Members.*

Here the first member may be (i) a substantive dependant in the sense of an oblique case on the final substantive. The five members are mostly connected by genitive and dative cases and sometimes by instrumental and ablative.

In the following compounds the members are connected by a genitive case :

deva-dundubhiya, *dukkha-nirodhassa*, *dukkha-samudāyassa*, *gahapatayo*, *gaṇa-ācariyā*, *Gotama-dvāram*, *Gotama-tittham*, *gīta-saddena*, *hatthi-saddena*, *iddhi-pādā-kamma-kāraputtassa*, *kumbha-thūpo*, *kula-kumāriyo*, *kula'-itthiyo*, *kitti-suddo*, *khattiya-parisam*, *kāyā-kamma*, *kāṅkha-dhammo*, *Licchavi-parisam*, *Magadha-mahā-mattam*; *Malla-pajāpatayo*, *mutiṅga-saddena*, *mātu-kucchim*, *mātu-gāme*, *mano-kamma*, *maṇḍala-mālāni*, *Malla-sunisā*, *Malla-puttā*, *sīla-sampadāya*, *satthu-*

6. WACKERNAGEL 84-87, pp. 197-209.

7. *Ibid* 95, pp. 232-40.

gāravena, sarira-thūpo, suñña-vedayitā-nirodham, saṅgha-pitaro, saṅgha-parināyakā, samma-saddena, rukka-mūle, ratha-saddena, purisa-yugāni, purisa-dhamma-sārāthi, pāpa-sahāyā, pamāda-adhikaraṇam, nibbāna-dhātuyā, nāga-apalokitam, nāga-rājā, uccāra-passāva-kamma, bhāva-taṇhā, tāla-saddena, ratha-saddena, assa-saddena, tela-ppadipam, tela-dṛṇiyā, udaka-dhārā, udaka-maṇim, udaka-sālalo, vajji-cetiyāni, vajji-mālālakā, vatti-dhammu, vaṇi-ppatho, vāci-kamma, videhi-putto, viṇā-saddena, osadhi-tārakā, jāti-saṁsāram, jivita-saṅkhāram, ante-vasa-abhisekena, aḥhibh'-āyatanam, dhamma-raṇṇo, dhamma-vinaye, dhamma-pariyāyam, chavi-vaṇṇo, ceto-samādhim, brāhmaṇa-parisam, bhoga-khandam, bhoga-jāni, bhikkha-saṅgho, sukara-maddam, vegha-missakena, Ambapāli-vanam, aṅgāra-thūpo, ācariya-muṭṭhi, bheri-saddena, cela-vitānāni, kaṇikāra-puppham, Mandārava-pupphāni, Ummā-puppham, Sati-paṭṭhāna, pubba-anha-samaye. (WACKERNAGEL, 98, pp. 243-46.)

Dative case—upatthāna-satayam.

Locative case—gāma-khettam.

Elliptical instrumental—gandha-mālā (gandhena yuttā mālā).

Sometimes the case termination of the initial member is preserved as in *ante-vāsa*.

A majority of compounds in any piece of literature is always formed by Genitive Tatpuruṣa compounds. Here 85 are Genitive Tatpuruṣas.

The first substantive loses its case termination and stands in a stem form. The position of the members is changed in *pubba-anha*, as the final member is *anha*.

(ii) *Adjective as initial member*—The following compounds have an ordinary adjective of quality as initial member :

agga-nagaram, bhīma-sanako, akāla-pupphehi, ariya-saccanam, ariya-sāvako, aveccha-ppasādena, brahma-daṇḍo, dīgha-rattam, jara-sakatam, kudda-nagarake, lohita-pakkhandika, mahā-hagarāni, mahā-padese, mahā-pathavi, mahā-vātā, orama-bhagiyānam, paṇḍita-jātako, pacchima-yāme, pārīma-tiram, phāsu-vidhāram, puñña-khettam, sunna-āgāra, uttama-puggalassa.

• *Possessive adjectives* in *-in* and *-iya* as initial member: *sakki-savako*, *titthiya-sāvakānam*.

The following compounds have adjectives of *Quantity* as initial member.

patham-jjhānam, dutiya-jjhānam, tatiya-jjhānam, catuttha-jjhānam, cātu-mahā-rajika-parisā, bahu-jana-hitāya, bahu-jana-sukkhāya, sabba-gandhānam, sabba-nimittānam.

These compounds with adjectives as initial members have been given the designation “Karmadhāraya” by Hindu grammarians. Here the first member i.e. adjective, stands in its stem form, i.e. it loses the case and gender termination agreeing with the final substantive.

The adjective *mahat*, however, stands here in its masculine form *mahā*, irrespective of the gender of the final member.

When a numeral stands as initial member of such a compound, it undergoes some change i. e. these numerals have different bases in compounds e. g. '*catur* (four)' is changed into '*cātu*' in *cātu-maharūjika*. (WACKERNAGEL 101, pp. 253-5).

The first member in these compounds describes the second. The relation between the members is attributive or adverbial.

The following compounds have substantives in both the members, but as they are not connected by an oblique case, the relation between the two is appositional and hence these can come under Karmadhāraya compounds :

Ambapālī-gaṇikā, dhamma-cakkam, dhamma-ādāsam, dhamma-nvago, purisa-puṅgalā, sākhā-nagarake, ujjangala-nagarake, ākasañña-āyatanam, akiñcañña-āyatanam, viññāñña-āyatanam, neva-sañña-na-asañña-āyatanam, viriya-sambojjh'-aṅgam, sati-sambojjh'-aṅgam, pīti-sambojjh'-aṅgam, pa-saddhi-sambojjh'-aṅgam, dhamma-visaya-sambojjh'-aṅgam.

(WACKERNAGEL).^c

(iii) *A preposition or adverb as initial member*—*pari-nibbāṇa*, *vimakhā*, *pati-bāhāya*, *sam-yojanānam*, *tattha-pari-nibbāyini*, *divā-vihārāya*.

These form the compounds designated as Prādi-Tatpuruṣas by Hindu grammarians. These compounds with adverbs as initial members are, however, Karmadhāraya compounds e.g., *divā-vihārāya*.

(iv) Prepositions *su* and *dus* often combine with these substantives, e.g. *Dus-sīlam*, *subhikkhā*, etc.

(v) Negative particles *a*, *an*, *nī*, etc. often stand as initial members of these compounds e.g. *an-upādi-sesāya*, *an-agariyam*, *an-acchariyam*, *an-anubodhā*.

These form Negative Tatpuruṣas known as Nañ-Tatpuruṣa.

Traditional grammarians divide all these Determinative compounds in two groups : (i) Tatpuruṣa and (ii) Karmadhāraya.

(i) In Tatpuruṣa compounds, the first member is a substantive dependant in the sense of an oblique case on the second which may be an ordinary substantive or a verbal noun. When the first member is connected with the last by accusative, instrumental, ablative or locative the last is a verbal noun, but when the relation between the two is of a dative or genitive case, the final is an ordinary substantive.

(ii) In Karmadhāraya compounds the first member describes the second. The relation between the two is attributive or appositional when both the members are substantive or when the first is an adjective, adjectival or adverbial when the first is an adverb and the final a verbal adjective.

(3) *Bahuvrīhi Compounds*

These are secondary adjectival or possessive compounds. The final member is practically always a substantive. The relation of the first member to the last is mostly attributive, sometimes dependent and rarely co-ordinate.

(i). *Both the members substantives viz. nouns*—āpo-saññā, nirodha-saññam, nānatta-saññānam, virāga-saññam, hema-vaṇṇo, sambodhi-parāyaṇā, vinaya-ādhārā, vāya-dhammā, uppāda-vāya-dhammiṇo, sikhā-kāmā, saṅgaṇikā-ārāmā, rūpa-saññi, pathavi-saññā, pakka-dhammam, niddā-ārāmā, mātikā-ādhārā, kapilā-vatthavā, kamma-ārāmā, dhamma-saraṇā, dhamma-dīpā, dhamma-ādhārā, bhassā-ārāmā, atta-ramaṇā, atta-manā, atta-dīpā.

The first member here is connected with the second by a case relation and both together refer to a third object or person not mentioned at all, e.g. *kapila-vatthavā*. Here *kapila* is connected by a locative case with '*vatthavam*' and both refer to the 'inhabitants of Kapila city'.

The first noun stands in its stem form, but the final noun has its gender and number agreeing with those of the word, to which this adjectival compound refers, e.g. *vattham* changes to *vatthavā* corresponding to *janā*.

These compounds are attributive and always qualify some preceding or following noun.

Sometimes a comparison is involved between the two members e.g. *hema-vaṇṇa*.

(ii) A substantive as the final member and an ordinary adjective as the initial member :

asubha-saññam, ananta-saññam, anicca-saññam, ādīnava-saññam, bahu-kiccā, bahū-karaṇiyā, dalha-pākara-toraṇam, dalha-uddāpam, Lohita-vatthā, lohita-vaṇṇā, lohita-alaṅkāṛā, maha-phalo, nīla-vatthā, nīla-vaṇṇā, nīla-nidassanāni, nīla-nibhāsāni, nīla-alanāhārā, odāta-vatthā, odāta-vaṇṇā, odāta-alaṅkāṛā, pāpa-mitta, pāpa-icchā, pīta-alaṅkāṛā, pīta-vatthā, pīta-vaṇṇā, pahāṇa-saññam, sama-sama-vipākā, acchodi-sata-udikam, sīta-udikam, samma-padhānā, Buddha-pamukham, añña-titthiya-pubbo, sama-sama-phalā, sāta, udikā, sannipāta-bahulā.

Here the first adjective qualifies the final substantive, which has taken an adjectival form, as it again in its turn refers to a third person or object, e.g. *mahā* qualifies *phala* which has become *phalo* as it refers to the preceding noun *samādhi*.

The first member i.e. 'adjective' stands in its stem form, while the final member undergoes various changes of gender and number.

Sometimes the order of the member is changed as in *sannipāta-bahulā*, *buddha-pamukham*, etc.

(iii) Bahuvrīhis with ppp. as initial member, and a noun as final member :

ākiṇṇa-manussā, ākiṇṇa-yakkhā, āradḍha-cittā, atikkanta-manussena, āgat'-āgamā, bahu-ssutā, āradḍha-viriyā, thīta-cittassa, pasanna-cittā, Pariyutthita-citto, khīna-pāpa-dur-gati-vinipāto, khīna-tiracchāna-yoniyo, khīna-petti-visayo, khīna-nirayo.

Here the ppp. stands as adjective and qualifies the final member, which is almost always a noun. In *Bahu-ssutā*, the order of the members is changed, and there ppp. is used as a substantive.

(iv) Bahuvrīhis with prefix *sa-* as initial member :

sa-putto, sa-devake, sa-mārake, sa-bhāriyo, sa-deva-manussāya, sa-atirekani, sa-āmācco, sa-brahmake, sa-samaṇa-brāhmaṇiyā.

These Bahuvrīhis have received a very significant designation *Saha-Bahuvrīhis*. Suffix *ka* is often added at the end of these compounds.

(v) Preposition *su* or *dus* as initial member :

su-samahita-saṅkappā, du-mmanā, sa-kilānta-rūpo, su-paṭiṭṭhita-cittā.

(vi) Indeclinables other than *su* and *dus* as initial member :

sam-diṭṭhiko, ittha-nāmo, abhinhu-sannipātā.

(vii) Bahuvrīhis with a negative particle as initial member :

an-uttaram, an-āvatti-dhammā, a-ppamāṇā, a-ppati-puggalo, a-rūpa-saññi, a-vihaṇṇa-mano, a-vinipāta-dhammā, avīta-rāgā, a-cchiddāni, a-khaṇḍāni, a-kammāsani, a-paramatthāni, a-shabalāni, an-añña-saraṇā, an-ālāpo, a-jāta-sattu.

(viii) Some Bahuvrīhis are substantively used e.g. *A-jāta-sattu*.

Dvigu—Bahuvrīhis with a numeral as initial member, form a class by themselves. They have invariably a neuter gender and singular number. Like collective Dvandvas these also express a collective sense. These are designated as '*Dvigu*' by Hindu grammarians, e.g. *catu-mahā-pathe*. (WACKERNAGEL §117).

(4) *Governing Compounds*

In these compounds the second member which is a noun or an adjective is governed by the first, which is a preposition, an adverb or a verbal noun.

Though the sense of these compounds be adjectival, they differ from Bahuvrīhis in that herein the first member is never a substantive or adjective, but always a preposition, adverb or a verbal formation. These compounds have received the designation '*Avyayībhāva*'.

(a) Governing compounds with a preposition as initial member :

anu-pariyāya-phalam.

Here the final member is a noun and it always stands in its accusative case. The ending of the final member is preserved if *a*, otherwise it is turned into *a* by the addition of suffix *pa* or *ka*.

(b) Governing compounds with adverbs as initial members :

yathā-bhūtam, yathā-sanditṭham, yathā-abhirantam, yathā-mittam, yathā-sambhattam, pacchā-bhattam.

(c) Adverbs often combine with adverbially used accusative of nouns and adjectives (mostly ppps.).

Governing compounds with a ppp. as initial member :

atīta-satthuham, dinna-pubbam, chinna-pupatam, bhūta-pubbam, sattapita-pubbam.

(d) A verbal noun also may stand as initial member of a governing compound. Here an agent or action noun may come governing the final member as its object.

A present participle or a simple present stem also may occasionally come there.

Here, however, we have no illustration of this type. (WACKERNAGEL §119).

(5) *Iterative Compounds*

We often find some substantives, adjectives, pronouns, numerals and adverbs repeating themselves.

These are put under compounds called Iterative compounds as they have only one accent. Their repetition denotes frequency or intensity.

The two members may simply come one after the other, or a connective like 'anu' may come in between them.

Adjectives—bhaddehi-bhaddehi, khudda-anu-khuddāni.

Nouns—daharāṇam-daharāṇam.

Adverbs—piṭṭhito-piṭṭhito.

Compounds repeated—kula-parivattaso-kula-parivattaso.

(WACKERNAGEL §121, pp. 321-4).

APPENDIX

An Alphabetical Index of the Compound-Words

1. abhibh'-āyatanāni, p. 28, 1.33 2. abhijjhā-domanassam, p. 18, 1.29 3. abhi-kkanta, p. 12, 1.17 4. abhi-pasanna, p. 52, 1.5 5. abhiṇṇha-sannipātā, p. 2, 1.10 6. abhi-samparāyo, p. 16, 1.17 7. a-cchiddāni, p. 7, 1.25 8. acchedi-sāta-udikam, p. 47, 1.2 9. a-chira-pakkāntesu, p. 12, 1.21 10. addhāna-magga-patipanno, p. 43, 1.30 11. agga-nagaram, p. 13, 1.16 12. A-jāta-sattu, p. 1, 1.3 13. ajjhatta-rato, p. 26, 1.26 14. a-kāla-pupphēhi, p. 49, 1.13 15. a-kammāsāni, p. 7, 1.25 16. a-khandāni, p. 7, 1.25 17. Ambapāli-ganikā, p. 19, 1.8 18. Ambapāli-vanam, p. 20, 1.9 19. an-acchariyam, p. 17, 1.18 20. an-āgatā, p. 3, 1.20 21. an-ālāpo, p. 51, 1.32 22. an-añña-saraṇā, p. 22, 1.34 23. an-anta-saññam, p. 7, 1.1 24. an-anu-bodhā, p. 37, 1.29 25. an-āsavam, p. 16, 1.28 26. an-āvatti-dhammā, p. 16, 1.33 27. an-āgāriyam, p. 60, 1.7 28. an-āvilā, p. 43, 1.17 29. aneka-satam, p. 28, 1.9 30. angāra-thupo, p. 70, 1.31 31. anicca-saññam, p. 7, 1.1 32. a-nimittam, p. 19, 1.32 33. añña-apekkho, p. 58, 1.4 34. añña-titthiya-pubba, p. 59, 1.20 35. ante-vāsa-abhiseken, p. 60, 1.2 36. anu-dhamma-cārino, p. 24, 1.38 37. an-upādi-sesāya, p. 27, 1.36 38. anu-pariyāya-patham, p. 9, 1.30 39. an-uttaram, p. 18, 1.6	40. a-aññāttam, p. 2, 1.22 41. a-parāmatthāni, p. 7, 1.26 42. a-parihāṇiye, p. 3, 1.33 43. āpo-saññā, p. 27, 1.14 44. a-ppamānā, p. 27, 1.14 45. a-ppati-puggalo, p. 62, 1.19 46. appa-ussuko, p. 26, 1.16 47. āradha-cittā, p. 59, 1.28 48. ariya-saccanam, p. 15, 1.9 49. ariya-kantehi, p. 18, 1.7 50. ariya-sāvako, p. 17, 1.23 51. a-rūpa-saññi, p. 29, 1.1 52. a-sallinena, p. 62, 1.29 53. a-shabalāni, p. 7, 1.25 54. assa-saddeb, p. 55, 1.21 55. assāsa-passāso, p. 62, 1.27 56. a-subha-saññam, p. 7, 1.1 57. a-suñño, p. 59, 1.1 58. atikkānta-manusen, p. 12, 1.35 59. atīta-an-āgatta-paccupaññesu, p. 9, 1.19 60. atīta-satthukam, p. 60, 1.14 61. atta-dīpā, p. 22, 1.34 62. atta-manā, p. 54, 1.18 63. atta-sambhavam, p. 26, 1.26 64. atta-saraṇā, p. 22, 1.34 65. aveccha-ppasāden, p. 17, 1.28 66. a-vidūre, p. 24, 1.28 67. a-vihañña-mano, p. 21, 1.32 68. a-vijjā-āsavā, p. 8, 1.11 69. a-vinipāta-dhammā, p. 17, 1.1 70. a-vishārado, p. 11, 1.27 71. a-vita-rāgā, p. 63, 1.1 72. a-vyāvattā, p. 52, 1.1 73. ācariya-mutthi, p. 22, 1.19 74. ācariya-pācariyūnam, p. 57, 1.3 75. ādhipāteya-samvattikam, p. 48, 1.23 76. ādīnava-saññam, p. 7, 1.2 77. āgata-āgamā, p. 39, 1.34 78. ākāsaṇca-āyatanam, p. 30, 1.13

79. ākāsa-ttho, p. 26, 1.7
80. akiñcan-āyatanan, p. 30, 1.17
81. ākiñṇa-manussā, p. 55, 1.17
82. ākiñṇa-yukkhā, p. 55, 1.19
83. āraddha-viriyā, p. 6, 1.16
84. āyu-samvattikam, p. 48, 1.16
85. ḍahu-jana-hitāyu, p. 24, 1.4
86. balu-jana-sukhāyu, p. 24, 1.4
87. bahu-karanīyā, p. 4, 1.8
88. bahu-khattiya-mahā-śālā, p. 55, 1.6
89. bahu-kiccā, p. 4, 1.8
90. bahu-ssutā, p. 6, 1.16
91. bala-ppatto, p. 62, 1.26
92. bāhu-jaññam, p. 26, 1.16
93. bhāssā-ārāmā, p. 5, 1.24
94. bhāssā-ratā, p. 5, 1.25
95. bhāva-āsavā, p. 8, 1.11
96. bhāva-tañhā, p. 15, 1.25
97. bheri-sudden, p. 5, 1.21
98. bhikkhu-śāvēya, p. 59, 1.28
99. bhikkhu-bhikkhuṇiyo, p. 51, 1.22
100. bhikkhu-sangho, p. 4, 1.21
101. bhīma-sanako, p. 26, 1.22
102. bhoga-jāni, p. 11, 1.21
103. bhoga-khaṇḍam, p. 11, 1.36
104. bhūta-pubbam, p. 70, 1.32
105. brahma-cariya-pariyosānam, p. 60, 1.8
106. brahma-daṇḍo, p. 60, 1.25
107. brāhmaṇa-paṇḍitā, p. 5, 1.4
108. brāhmaṇa-parisam, p. 11, 1.26
109. buddha-pamukham, p. 13, 1.36
110. cakka-cchinnam, p. 42, 1.32
111. cakka-vattissa, p. 52, 1.7
112. canda-cuṇṇāni, p. 49, 1.17
113. catuttha-jjhānam, p. 61, 1.29
114. cātu-mahā-pathe, p. 52, 1.17
115. cātu-mahā-rājika-parisā, p. 28, 1.8
116. cela-vitānāni, p. 64, 1.15
117. cetiya-cārikam, p. 51, 1.27
118. ceto-dukkha-samappitā, p. 56, 1.12
119. ceto-samādhim, p. 19, 1.32
120. ceto-vassippallo, p. 27, 1.12
121. ceto-vimuttim, p. 16, 1.29
122. chavi-vaṇṇo, p. 46, 1.27
123. chinna-papātam,
124. cira-pabbajitā, p. 5, 1.1
125. dalha-pakāra-toraṇam, p. 9, 1.28
126. dalha-uddāpam, p. 9, 1.27
127. dhamma-anu-dhamma-patipannā, p. 24, 1.37
128. dhamma-anupassi, p. 18, 1.30
129. dhamma-ādāsam, p. 17, 1.21
130. dhamma-ādāra, p. 24, 1.37
131. dhamma-cakkam, p. 27, 1.29
132. dhamma-dīpā, p. 2, 1.35
133. dhamma-laddhā, p. 7, 1.20
134. dhamma-nvayo, p. 9, 1.26
135. dhamma-pariyāyam, p. 17, 1.22
136. dhamma-raṇṇo, p. 53, 1.11
137. dhamma-vinaye, p. 37, 1.17
138. dhamma-visaya-sambajjh'-angam, p. 6, 1.26
139. dhamma-saraṇā, p. 2, 1.35
140. deva-dundubhiyo, p. 26, 1.22
141. deva-manussānam, p. 17, 1.30
142. daharāṇam-daharāṇam,
143. devatā-anuhampito, p. 14, 1.12
144. devi'-inda-nāg'-inda-nar'-inda-pūjito, p. 71, 1.5
145. digha-rattam, p. 50, 1.5
146. diṇṇa-pubbam,
147. dittha-āsavā, p. 8, 1.11
148. diṭṭhi-sāmannā-āgatā, p. 7, 1.32
149. divā-vihārāya, p. 23, 1.17
150. dukkha-nirodhassa, p. 15, 1.16
151. dukkha-nirodha-gāminiyā, p. 15, 1.17
152. dukkha-samudāyassu, p. 15, 1.14
153. du-lladdham, p. 48, 1.4
154. du-mmanā, p. 56, 1.11
155. dur-abhisambhava-taram, p. 44, 1.24
156. dur-gati, p. 11, 1.32
157. dur-karataram, p. 44, 1.23

158. dus-silam, p. 11, 1.20
 159. dussa-yuga-sutāni, p. 64, 1.11
 160. dutiya-jjhanam, p. 61, 1.27
 161. gaha-pati-paṇḍitā, p. 52, 1.4
 162. gaha-patayo, p. 11, 1.20
 163. gāma-khette, p. 55, 1.30
 164. gaṇa-ācariyā, p. 58, 1.13
 165. gandha-mālam, p. 64, 1.9
 166. Gotama-dvāram, p. 14, 1.17
 167. Gotama-tittham, p. 14, 1.19
 168. gīta-saddena, p. 55, 1.22
 169. hatthi-sudden, p. 55, 1.21
 170. hema-vaṇṇo, p. 47, 1.8
 171. iddhi-pādā, p. 23, 1.28
 172. ittha-nāmo, p. 51, 1.25
 173. janapad-ttha-variya-patt'o,
 p. 55, 1.11
 174. jara-sukatam, p. 22, 1.28
 175. jāti-samsāram, p. 37, 1.18
 176. jivita-sankhāram, p. 21, 1.2
 177. kamma-ārāmā, p. 5, 1.22
 178. kamma-kāra-pattussa, p. 41, 1.6
 179. kamma-ratā, p. 5, 1.22
 180. kaṇikāra-puppham, p. 29, 1.18
 181. kanhhā-dhamma, p. 57, 1.7
 182. kappa-avasesam, p. 23, 1.30
 183. kappa-satehi, p. 71, 1.6
 184. kata-pubbam, p. 3, 1.9
 185. kithā-sallāpam, p. 57, 1.38
 186. kākā-peyyā, p. 14, 1.23
 187. kāla-kalo, p. 16, 1.16
 188. kāma-āsavā, p. 8, 1.16
 189. kāpila-vatthavā, p. 70, 1.19
 190. kāyā-anupassi, p. 18, 1.28
 191. kāyā-kamma, p. 7, 1.12
 192. khanti-vādo, p. 69, 1.30
 193. khattiya-paṇḍitā, p. 52, 1.4
 194. khattiya-parisam, p. 11, 1.26
 195. khīṇa-nirayo, p. 17, 1.24
 196. khīṇa-pāpa-dur-gati-vinipāto,
 p. 17, 1.25
 197. khīṇa-petti-visayo, p. 17, 1.24
 198. khīṇa-tiracchāna-yoniyo,
 p. 17, 1.24
 199. khudda-anu-khuddani,
 p. 60, 1.24
 200. kudda-nagarake, p. 55, 1.2
 201. kitti-saddo, p. 11, 1.23
 202. kal'-itthiyo, p. 3, 1.1
 203. kuḷa-kumāriyo, p. 3, 1.1
 204. kumbha-thūpo, p. 70, 1.31
 205. Licchavi-parisam, p. 20, 1.12
 206. lohita-alankārā, p. 19, 1.32
 207. lohita-pakkhaṇḍika, p. 42, 1.12
 208. lohita-vaṇṇa, p. 19, 1.31
 209. lohita-vatthā, p. 19, 1.32
 210. loka-anuhampāya, p. 24, 1.5
 211. loka-vidu, p. 17, 1.29
 212. loma-hamsano, p. 21, 1.22
 213. mādthuraha-jāto, p. 22, 1.12
 214. Magadha-mahā-mattam,
 p. 1, 1.8
 215. mahā-bhūmi-calo, p. 26, 1.21
 216. mahā-nagurūni, p. 55, 1.4
 217. mahā-padese, p. 38, 1.35
 218. mahā-pari-nibbāṇa-sutta
 219. mahā-paṭhavī, p. 27, 1.6
 220. mahā-phalo, p. 7, 1.7
 221. mahā-vātā, p. 27, 1.8
 222. Malla-pajā patayo, p. 56, 1.11
 223. Malla-pamokkhā, p. 64, 1.32
 224. Malla-puttā, p. 56, 1.10
 225. Malla-sunisā, p. 56, 1.11
 226. maṇḍala-mālāni, p. 64, 1.15
 227. Mandāra-va-pupphāni, p. 49, 1.14
 228. mano-kamma, p. 7, 1.17
 229. mātikā-ādhārā, p. 39, 1.34
 230. mātu-gāme, p. 51, 1.30
 231. mātu-kucchim, p. 27, 1.18
 232. mithu-bhedā, p. 4, 1.7
 233. mutingu-sudden, p. 55, 1.22
 234. nāga-apalakilām, p. 37, 1.21
 235. nāga-rājā, p. 71, 1.2
 236. nānatta-saññānam, p. 30, 1.13
 237. nāya-paṭipanno, p. 18, 1.2
 238. neva-saññā-na-asaññā-āyatanam,
 p. 30, 1.19
 239. nibbāṇa-dhatuyā, p. 28, 1.1
 240. niddā-ārāmā, p. 5, 1.27

241. niddā-ratā, p. 5, 1.28
 242. nila-alanhārā, p. 19, 1.30
 243. nila-nibbhāsāni, p. 29, 1.8:
 244. nila-nidassanāni, p. 29, 1.8
 245. nila-vanna, p. 19, 1.29
 246. nila-vatthā, p. 19, 1.29
 247. nirodha-saññam, p. 7, 1.3
 248. odāta-alankārā, p. 19, 1.33
 249. odāta-vannā, p. 19, 1.33
 250. odāta-vatthā, p. 19, 1.33
 251. onīta-patta-pāṇim, p. 14, 1.3
 252. orama-bhāgiyānam, p. 16, 1.31
 253. osadhi-tārakā, p. 29, 1.36
 254. pacceka-buddho, p. 52, 1.26
 255. pacchā-abhi-mukho, p. 11, 1.17
 256. pacchā-bhattam, p. 23, 1.14
 257. pacchā-vi-patisārīṇo, p. 55, 1.29
 258. pacchima-yūme, p. 47, 1.1
 259. pada-vyañjanāni, p. 39, 1.6
 260. padesa-vatti, p. 59, 1.7
 261. pahāṇa-saññam, p. 7, 1.2
 262. paloka-dhammam, p. 36, 1.1
 263. pamāda-adhikaraṇam, p. 11, 1.21
 264. paṇḍita-jātuko, p. 14, 1.7
 265. paññasa-samādhikāni, p. 49, 1.5
 266. paññā-vimuttim, p. 16, 1.29
 267. para-ppavadā, p. 58, 1.35
 268. pari-kkayā, p. 16, 1.32
 269. pari-nibbāṇa-kālo, p. 24, 1.34
 270. pariyutthita-citto, p. 24, 1.6
 271. paro-paññāsa, p. 17, 1.9
 272. pasaddhi-sambhojjh'-angam,
 p. 6, 1.28
 273. pasanna-citta, p. 51, 1.28
 274. pathama-jjhānam, p. 61, 1.26
 275. pathavi-saññā, p. 27, 1.13
 276. pati-sāhāya, p. 12, 1.24
 277. patta-civaram, p. 13, 1.32
 278. pāp'-icchā, p. 5, 1.33
 279. pāpa-mitta, p. 6, 1.2
 280. pāpa-sahāyā, p. 6, 1.2
 281. pāpa-sampāvanakā, p. 6, 1.2
 282. pārīma-tīram, p. 48, 1.31
 283. phūsu-vihāram, p. 1, 1.11
 84. piṇḍa-pālam, p. 48, 1.4
 285. piṇḍu-pāta-patikhanto,
 p. 23, 1.14
 286. pīta-alankārā, p. 19, 1.31
 287. pīta-vannā, p. 19, 1.30
 288. pīta-vatthā, p. 19, 1.31
 289. pīti-sambojjh'-angam, p. 6, 1.27
 290. panc-bhāvikāya, p. 5, 1.5
 291. pubb-anha-samaya, p. 13, 1.32
 292. puna-bbhavo, p. 15, 1.25
 293. puñña-khettam, p. 18, 1.6
 294. purattha-abhi-mukho, p. 11, 1.12
 295. purisa-damma-sārathi,
 p. 17, 1.30
 296. purisa-puggalā, p. 70, 1.34
 297. purisa-varuttamussa, p. 70, 1.34
 298. purisa-yūgāni, p. 18, 1.4
 299. puṭa-bhedanam, p. 13, 1.17
 300. rāga-dosa-mohānam, p. 16, 1.35
 301. rāga-dosa-moha-khayā,
 p. 48, 1.29
 302. rakkhāvaraṇa-gutti, p. 3, 1.19
 303. ratha-sadden, p. 55, 1.21
 304. ratta-avasesam, p. 63, 1.26
 305. rukkhā-mūle, p. 24, 1.28
 306. rūpa-saññi, p. 28, 1.34
 307. sa-āmācco, p. 56, 1.29
 308. sa-atirekāni, p. 19, 1.15
 309. sabba-ākāra-, p. 62, 1.34
 310. sabba-gandhānam, p. 52, 1.15
 311. sabba-nimittānam, p. 22, 1.31
 312. sabba-phāli-phullā, p. 49, 1.12
 313. sa-bhāriyo, p. 56, 1.29
 314. sa-brahma-cārisu, p. 7, 1.13
 315. sa-devake, p. 42, 1.1
 316. sa-deva-manussāya, p. 42, 1.2
 317. sagga-samvattikam, p. 48, 1.22
 318. sakad-āgāmino, p. 17, 1.14
 319. sakkhi-sūvako, p. 60, 1.11
 320. sallapita-pubbam, p. 28, 1.11
 321. samādhī-paribhāvito, p. 8, 1.8
 322. samādhī-samvattikam, p. 7, 1.26
 323. samaṇa-brāhmaṇā, p. 58, 1.13
 324. samanna-āgatāna, p. 4, 1.3
 325. samapajjta-pabba, p. 28, 1.11
 326. sa-mārake, p. 42, 1.1

327. sama-sama-phalā, p. 48, 1.10
 328. sama-sama-vipākā, p. 48, 1.10
 329. sambodhi-parāyaṇā, p. 17, 1.1
 330. sam-ditthiko, p. 17, 1.32
 331. samīpa-cāri, p. 50, 1.6
 332. sammā-padānā, p. 36, 1.35
 333. sammā-saddena, p. 55, 1.22
 334. sammā-sambodhim, p. 27, 1.25
 335. sammā-sambuddho, p. 9, 1.15
 336. sam-yojanam, p. 16, 1.31
 337. sanganikā-āramā, p. 5, 1.30
 338. sanganikā-ratā, p. 5, 1.31
 339. sangha-karanī-āni, p. 4, 1.33
 340. sangha-pari-nāyakā, p. 5, 1.2
 341. sangha-pitaro, p. 5, 1.1
 342. sanghāti-patta-cīvara-dī āraṇe,
 p. 19, 1.2
 343. sannā-veduyitā-nirodham,
 p. 30, 1.21
 344. sannipāta-bahulā, p. 2, 1.10
 345. santiha-avacaro, p. 50, 1.6
 346. sa-putto, p. 56, 1.29
 347. sarīra-bhange, p. 69, 1.32
 348. sarīra-pūjāya, p. 52, 1.1
 349. sarīra-thūpā, p. 70, 1.30
 350. sa-brahmake, p. 42, 1.1
 351. sa-samaṇa-brāhmaniyā, p. 42, 1.1
 352. sata-sahassena, p. 20, 1.5
 353. sati-paṭṭhāna, p. 36, 1.34
 354. sati-sambojjh'-āṅgam, p. 6, 1.26
 355. satta-ratana-samanna-āgato,
 p. 85, 1.12
 356. satthu-ḡaruvena, p. 61, 1.9
 357. sādī āraṇa-bhogi, p. 7, 1.23
 358. sādhu-sammata, p. 58, 1.14
 359. sāklā-nagarake, p. 55, 1.3
 360. sāmici-paṭipanno, p. 18, 1.3
 361. sāta-udikā, p. 43, 1.2
 362. sikkhā-kāmā, p. 23, 1.11
 363. sila-paribhāvito, p. 8, 1.6
 364. sila-sampadāya, p. 11, 1.35
 365. sila-sāmanna-āgatā, p. 7, 1.29
 366. sila-vipanno, p. 11, 1.21
 367. sila-vipattiyā, p. 11, 1.20
 368. simha-nādo, p. 9, 1.2
 369. sīta-udikā, p. 43, 1.2
 370. su-bhikkhā, p. 55, 1.17
 371. su-gatim, p. 12, 1.12
 372. sūkara-muddavam, p. 41, 1.22
 373. sukha-sumvattikam, p. 48, 1.19
 374. su-k lānta-rūpo, p. 47, 1.33
 375. sunīdha-vassakārā, p. 12, 1.23
 376. sunna-āgāram, p. 12, 1.22
 377. sunisīṇa-pubbam, p. 28, 1.10
 378. su-ppatī āraya, p. 25, 1.3
 379. su-paṭipanno, p. 18, 1.1
 380. su-patittā, p. 43, 1.2
 381. su-paṭiṭṭhita-cittā, p. 10, 1.4
 382. su-samāhitā-sankappā,
 p. 37, 1.16
 383. su-samavihitā, p. 3, 1.20
 384. su-vanna-du-bbaṇṇani,
 p. 28, 1.34
 385. sva-ākklāto, p. 17, 1.32
 386. tāla-avacaram, p. 64, 1.9
 387. tathā-āgata-sāvako, p. 52, 1.27
 388. tattha-pari-nibbayinī, p. 16, 1.33
 389. tāla-sudden, p. 55, 1.23
 390. tāvalimsa-parisā, p. 28, 1.8
 391. tela-doniyā, p. 52, 1.14
 392. tela-ppadīpam, p. 11, 1.3
 393. thīta-cittassa, p. 62, 1.27
 394. titthiya-sāvakanam, p. 54, 1.15
 395. tunhi-blāven, p. 19, 1.5
 396. tatiya-jjhāna, p. 61, 1.28
 397. ubhato-bhāga-vimattam,
 p. 29, 1.11
 398. ucchāra-passāva-kamme,
 p. 19, 1.3
 399. udaka-dhārā, p. 68, 1.12
 400. udaka-maṇim, p. 11, 1.2
 401. udaka-sālalo, p. 68, 1.3
 402. Ujjangala-nagarake, p. 55, 1.2
 403. uju-paṭipanno, p. 18, 1.2
 404. Ummā-puppham, p. 29, 1.9
 405. upāsaka-upasakāyo, p. 51, 1.23
 406. upaṭṭhāna-sālāyam, p. 4, 1.15
 407. uppāda-vaya-dhammiṇo,
 p. 62, 1.23
 408. uttama-puggalassa, p. 69, 1.21

WADI-NAMES OF THE RATNAGIRI DISTRICT

By

Y. S. MEHENDALE

The department of Sociology at the Institute has undertaken a study of the place-names of the Maratha country. In the course of this study it was found that there were small units or settlements which ran in thousands and the inclusion of which would have made the task very unwieldy. They were, therefore, excluded from the study of place-names which without these numbered about 25,000. It was, however, necessary to study separately the names of these small settlements which ended in the suffix "Wadi". The work was assigned to me and I have chosen the Ratnagiri district including the states of Savantvadi and Janjira for my study.

This district has 2045 such settlements, the record being made from the survey maps of India. These settlements are either simply called "Wadis" or are made up of two parts, the second being the suffix "Wadi".

The term "Wadi" is derived from the Sanskrit word *Vāṭikā* meaning a garden plot. A "Wadi" in modern Marathi means a garden plot of fruit trees and vegetables or a small group of hutments near the corn-fields. "Wadi" when used as a place-name generally means the latter, though the former meaning is not altogether absent from certain place-names. Wadis are thus small settlements not big enough to be called villages. Originally they are part of villages and are administered and looked after by the hereditary village officers. Every village generally has Wadis. What the exact relationship between the Wadi and its village is will be discussed at the end after analysing the Wadi-names.

All the Wadi-names have been classified under the following twelve heads. Wadis are named after (1) Villages, (2) Other kinds of settlements, (3) Castes, (4) Family names, (5) Personal names, (6) Trees, (7) Crops, (8) Animals, (9) Topographical positions, (10) Gods, Spirits and Temples, (11) Miscellaneous names, and (12) Unclassified names.

1. *Villages*: (A) "*Wadis*".—Among settlements there are some which are simply called Wadis, as the term "Wadi" is here used by itself as a name proper and not as a suffix though this may be implied. There are 546 settlements which are called Wadis and are shown in the maps near or around villages to which probably they belong.

(B) There are 395 Wadi-names after villages to which they belong. Here the Wadi-name consists of two parts—the first consisting of the village name, and the other of the suffix "Wadi". There are on record the following Wadi-names, for example: *Ade-wadi*, *Andurla-wadi*, *Ashti-wadi*, *Diggi-wadi*, *Gorivla-wadi*, *Karad-wadi*, *Kashi-wadi*, *Lavgan-*

wadi, *Mulanda-wadi*, *Newa-wadi*, *Pachgaon-wadi*, *Valanj-wadi* and *Vesurla-wadi*—the first part of the name content in each of these cases being that of the village after which the wadi is named.

2. *Other kinds of Settlements* :—There are 135 wadis receiving their names from forts, ports, hills, passes, rivers, water-places and gardens to which they are attached. There are thus the following wadi-names, for example, after :

Forts :—*Abulgadh-wadi*, *Mahipatgadh-wadi* and *Yashavantgadh-wadi*. The suffix “Wadi” is here attached to the fort-names “Abulgadh”, “Mahipatgadh” and “Yashavantgadh” respectively which in turn seem to have derived their names from the personal names “Abul”, “Mahipat” and “Yashavant” which are compounded with the term “gadh” meaning a fort.

Ports :—*Adur-wadi* and *Boria-wadi* are instances where “Adur” and “Boria” are the names of the ports after which the wadis are named.

Passes :—Ratnagiri being a hilly country contains many passes which sometimes form the only means of communication with other regions. These passes give their names to wadis attached to them. There are thus following wadi-names, for example : *Devkhind-wadi*, *Dhuryakhind-wadi* and *Pond-wadi*.

Hills :—There are some wadi-names which relate to hills on which perhaps the wadis are situated, thus, for instance : *Khalitem-wadi*, *Lanja-wadi*, *Najgiri-wadi* and *Sanamtem-wadi*.

Rivers :—Wadis on the river side sometimes owe their names to their rivers. This is best illustrated by the following wadi-names : *Banda-wadi*, *Ganga-wadi* and *Jog-wadi*, where “Banda”, “Ganga” and “Jog” stand for the names of the rivers in the district.

Water-places :—In Konkan many villages have separate wells and ponds generally meant for low caste people, and wadis which settled near them readily took on their names. The following may be offered as illustrative instances of this fact : *Kamblivihir-wadi*, *Taka-wadi* and *Tala-wadi*. “Kamblivihir” seems to be a particular name, while “Taka”, and “Tala” mean a pond or a tank.

Gardens :—*Agar-wadi*, *Bag-wadi*, *Dariyabag-wadi* and *Devrai-wadi* are indicative of gardens of cocoanuts, mangoes, vegetables and other fruit trees.

“Agar” means a garden of cocoanuts, betelnuts or other fruit trees. Hence the wadi settled near the garden is called *Agar-wadi*.

“Bag” means a garden. Hence the wadi near the garden came to be called *Bag-wadi*.

“Dariyabag” denotes a garden on the sea-shore. Hence *Dariyabag-wadi* indicates that the wadi is situated near a garden on the sea-shore.

"Devrai" denotes a temple grove. In Konkan there are many beautiful temple groves carefully preserved, and save for the temple, no cutting of timber or branches is allowed. A wadi which is situated near a temple grove came, therefore, to be called *Devrai-wadi*.

It is conceivable that however small the number of wadi-names after gardens is, yet it brings out the significance of the fact that in Konkan maintenance of gardens has an economic aspect in that, every house, generally speaking, has an enclosure around it where plantation of cocoanut, betelnut or other fruit trees and vegetables is carried on.

3. *Castes*:—Caste is a peculiar phenomenon in India. Caste segregations exist everywhere. Caste distinctions hold one caste aloof from the other. Thus different caste members have different quarters of their own. This sociological fact is brought to light by 450 wadi-names which are after various castes and functional groups. Under this class are included the following castes: (1) Brahmins, (2) Depressed castes, (3) Semi-primitive tribes, (4) Beggars, (5) Traders and Shop-keepers, (6) Husbandmen, (7) Craftsmen, (8) Dancers and Musicians, (9) Cowherds and Shepherds, (10) Fishermen, (11) Religious sects, and (12) Village servants.

1. *Brahmins*:—Brahmins consider themselves high in social position. In Konkan they sometimes own lands and live in close settlements a little apart from others. Thus there are 27 Brahmin-*wadis*, for example.

2. *Depressed Castes*:—94 wadis represent this class which includes Chambhars or leather-workers, Mahars or untouchables, and Mochis or Shoe-makers. There are 8 Chambhar-*wadis*, 85 Mahar-*wadis* and 1 Mochi-*wadi*.

Chambhars or leather-workers and Mahars are considered untouchables with the result that they live quite away and apart from other castes. These wadis are distributed in the district as follows: 48 in Dapoli taluka, 14 in Khed taluka, 27 in Chiplun taluka, 1 in Ratnagiri taluka, 2 in Sangameshwar taluka and 1 in Malvan taluka. On plotting them on a map it was found that quite a large number of them are shared by the north, whereas in the south the number becomes almost negligible. This probably suggests that the settlements of these castes have flourished admirably in the north, while in the south their growth seems to have been retarded. As it falls outside the scope of the present field of inquiry, it remains to be seen as to how they are distributed eastwards and northwards.

3. *Semi-primitive Tribes*:—There are 10 wadi-names after semi-primitive tribes as follows: 1 Bedar-*wadi*, 2 Berad-*wadis*, 1 Gori-*wadi*, 5 Katkari-*wadis* and 1 Vanjari-*wadi*.

"Berad" or "Bedar" is a tribal caste. The Marathas know the tribe as Berads and the Musalmans as Bedars. Some of them are husbandmen, some village watchmen, some hunters and others crafts.

"Gori" represents a tribal caste.

"Katkaris" are makers of catechu and are a wandering hill tribe.

"Vanjaris" or caravanmen are carriers of grain and salt on pack bullocks and are found passing through the district along the trade-routes between the coast and the Deccan.

4. *Beggars* :—Among certain castes begging is followed as a major means of livelihood. Thus one finds a class of wandering people, devotees and religious beggars who go on begging during the fair season. The following wadi-names represent this class: 2 Bhikari-wadis, 8 Gosavi-wadis and 1 Phakir-wadi.

"Bhikari" means a beggar.

"Gosavis" belong to the Gosavi caste. They till land, work as private servants and when at leisure go begging.

"Phakir" denotes a Muslim religious mendicant.

5. *Traders and Shopkeepers* :—There are 16 wadi-names after traders and shopkeepers. They are: 3 Bhatia-wadis, 2 Bhusar-wadis, 1 Gujar-wadi, 1 Lunia-wadi and 9 Vani-wadis.

"Bhatias" are a sub-caste who originally come from Sind and Cutch. Many of them are merchants dealing in cotton, grain, cocoanuts, betelnuts, butter and oil.

"Bhusar" denotes a retail dealer.

"Gujar" and "Vanis" are shop-keepers. The Gujarvanis, however, have kept their own customs and they do not mix with the other Vanis of the district.

"Lunia" is a salt-worker.

6. *Husbandmen* :—There are 60 wadi-names representing castes that follow cultivation. Thus there are 17 Bhandari-wadis, 3 Gaud-wadis, 6 Khot-wadis, 15 Kulvadi-wadis, 4 Kunbi-wadis, 5 Mali-wadis, 9 Maratha-wadis and 1 Raul-wadi.

"Bhandaris" are chiefly found on the coastal region. Most of them are cultivators and own cocoanut trees or are engaged in the liquor-trade.

"Gauds" are the sub-division of Bhandaris.

"Khots" are the village renters. Being headmen of their respective villages they command superior power and authority over the villagers.

"Kulvadi" means a tenant or a cultivator. It is a term applied to all cultivators in the Konkan whether Marathas, Bhandaris, etc.

"Malis" or gardeners follow the profession of gardening. Some of them are cultivators.

"Marathas" are owners of land.

"Rauts" denote a class of agriculturists.

7. *Craftsmen* :—There are 80 wādi-names relating to craftsmen. They are : 1 Gavandi-wadi, 3 Kasar-wadis, 1 Koshti-wadi, 20 Kumbhāg-wadis, 3 Lohar-wadis, 1 Sali-wadi, 1 Sangar-wadi, 9 Sonar-wadis, 20 Sutar-wadis, 3 Tambat-wadis and 18 Teli-wadis.

"Gavandi" is the mason caste.

"Kasars" and "Tambats" or Coppersmiths follow the occupation of manufacturing copper and brass vessels and tinning metal utensils.

"Koshtis" and "Salis" are the weaver-caste.

"Kumbhars" or potters follow the occupation of making tiles, bricks and earthen pots and earthen toys.

"Lohars" or blacksmiths are engaged in making and repairing agricultural implements.

"Sangars" are wool-weavers.

"Sonars" or goldsmiths work on gold and silver ornaments although some of them are agriculturists.

"Sutars" or carpenters follow the occupation of making and mending field-tools. They are a very useful caste to agriculturists. Most of them cultivate in addition to their calling as carpenters.

"Telis" or oil-pressers extract oil from cocoanuts, karla, kardi (carthamus tinctorious), groundnuts, etc. Some of them are husbandmen, labourers, cart-drivers, messengers and oil-cake sellers in their spare time.

8. *Dancers and Musicians* :—There are 5 Wadi-names connected with this class which includes Begadi, Bhand, Devli and Ghadsi, which are indicative of their profession of dancing, singing and playing on musical instruments like drums, pipes or *sanai* and *sambals* on ceremonial occasions. There are thus following Wadi-names : 1 Begadi-Wadi, 1 Bhand-wadi, 1 Devali-wadi and 2 Ghadshi-wadis.

9. *Cowherds and Shepherds* :—There are 50 Wadi-names after cowherds and shepherds such as Dhangar, Gavli and Gopal. There are thus : 8 Dhangar-wadis, 41 Gavli-wadis, and 1 Gopal Wadi.

"Dhangars" are an inferior class of Shepherds who generally live among hills. A few own cows and buffaloes as well as goats and cultivate some small fields.

"Gavlis" are cattle-keepers. Some of them cultivate but their chief means of living is by selling milk and butter. Gavlis have their quarters generally a little distance away from the main village as they

require separate sheds and establishments where they can tend their cows and buffaloes.

"Gopals" are cowherds. Some of them cultivate small holdings.

10. *Fishermen* :—There are 25 Wadi-names connected with fishermen. There are thus : 3 Bhoi-wadis, 1 Daldis-wadi, 2 Gabit-wadis, 4 Kharvi-wadis and 15 Kolis-wadis.

"Bhois" are fishermen. Some of them are fresh-water fishers, palanquin-bearers, melongrowers, cultivators and labourers.

"Daldis" represent the caste of Muslim fishermen. Some of them are sailors and cultivators but most are fishermen.

"Gabits" are sea-fishers and sailors.

"Kharvis" are found near Jaygad river, on Purangad creek, and near Ratnagiri. They are sailors and fishers by calling. They also trade and a few cultivate.

"Kolis" are fishermen. Some of them belong to the Dongri or hill Kolis of the Western Ghāts and others to the coastal region of the district.

11. *Religious Sects* :— There are 25 wadi-names belonging to religious sects such as Jain, Musalman and Phirangi. There are thus following wadi-names : 1 Jain-wadi, 23 Musalman-wadis and 1 Phirangi-wadi.

Jains are chiefly found in the South and are believed to have come from the Karnatak. Some of them are traders and some cultivators.

Musalman are mostly found in the North and especially along the coastal region. Some of them are sailors and cultivators but most are fishermen.

Christians are found especially in the South of the district. Calling themselves as Christis and known by the people of the district as "Feringis" or Portuguese, the bulk are natives converted in mass to Christianity during the time of Portuguese rule. There are few solely Christian settlements and Phirangi-wadi denotes one such settlement. The term "Phirangi" is taken here to stand for the term "Feringi".

12. *Village Servants* :—There are 47 wadi-names after village servants. There are thus following Wadi names : 1 Chorga-wadi, 1 Dhaona-wadi, 2 Faujdar-wadis, 3 Gavkar-wadis, 14 Gurav-wadis, 2 Jangam-wadis, 7 Joshi-wadis, 1 Kulkarni-wadi, 2 Mahajan-wadis, 1 Mujavar-wadi, 1 Nhavi-wadi, 2 Parit-wadis, 9 Patil-wadis and 1 Turop-wadi.

"Chorga" or balutedar is the village servant.

"Dhaona" means a runner, a messenger.

"Faujdar" is the village constable.

"Gavkar" is the village headman or khot.

"Guravs" are temple ministrants. Their chief duty is to attend at the village temple, to clean the ornaments and to minister to the wants of the idol.

"Jangam" is the Lingayat priest.

"Joshi" is the village astrologer. His duty is to tell precious times on festive occasions by referring to the Hindu calendar or almanack. On the first day of the year he goes from house to house to read out the almanack.

"Kulkarni" is the village accountant.

"Mahajan" is the village trade superintendent.

"Mujavar" is the Muslim title meaning the beadle.

"Nhavi" is the village barber.

"Parit" is the village washerman.

"Tugop" is the horse-driver, a messenger.

4. *Family Names* :—There are 184 Wadi-names after family names. As various families began to settle the settlement came to receive its name from the family that had first started it. Thus, for example, Kadam-wadi indicates that the family of Kadam must have first started to settle there. Below are given 50 family-names as specimens, mentioning against them the number of Wadis after them. Of these Wadi-names 20 were found to belong to Brahmin families and the rest to Maratha families, the ratio being 2 : 3.

Adkar 1, Ambekar 3, Bagal 1, Bhagwat 1, Bhat 10, Bhatkar 1, Bhuvad 2, Chandarkar 1, Chavan 8, Dalvi 1, Desai 1, Dhapra 1, Digankar 1, Ghanekar 1, Ghavla 3, Ghoda 1, Gonkar 1, Jadhav 5, Jugal 2, Kadam 4, Kambla 2, Kamat 1, Kolkar 2, Korgaonkar 1, Lad 1, Madavkari 2, Malekar 2, Mindavkar 5, More 4, Palkar 1, Patkar 1, Pawar 5, Pisal 1, Raikar 1, Raje 1, Rao 7, Raut 1, Satva 1, Sarkar 1, Satha 1, Savant 3, Shelar 1, Sheta 1, Shinde 8, Sirka 2, Solkar 1, Tamba 1, Tavda 2, Thomra 2, Vitkar 1.

5. *Personal Names* :—In some cases the word or name preceding "Wadi" is that of a person, the tendency being to perpetuate the memory or eulogise an individual by naming the place after him. There are 37 wadis named after personal names which are classified into (1) Hindu, (2) Muslim and (3) Non-Indian names as noted below :

(1) *Hindu names* :—Bhaskar, Bhogiya, Chandru, Hambir, Jhambar, Lakhusalvi, Lingras, Raghu, Raja, Rajaram and Ramdas.

(2) *Muslim names* :—Abdul Gavan, Kazi, Mohomed, Makdum, Said and Shaikh Bahadur.

(3) *Non-Indian names* :—Selbich.

As to what the exact significance of these personal names is it is difficult to say without firsthand knowledge about them. However, an

attempt has been made to give below a few personal names whose account could be had from the Gazetteer of the Bombay Presidency, Volume X.

Hindu names :—(1) Raja : This may be taken to denote either a title, or a proper name of a person.

(2) Bhaskar¹ : This may in full be taken to mean the Pratinidhi Dhondu Bhaskar (1790) who made a name for himself by erecting the north-shore defences.

(3) Raghu : This may probably mean Raghunath Savant, the then young Chief of Savantvadi (1869).²

Muslim names :—(1) Gavan : This may evidently be taken to mean the minister Mahmud Gavan, one of the greatest vazirs of medieval Deccan.³

(2) Shaikh Bahadur : This represents a Muslim title hence meaning a person holding this title.

(3) Kazi : It means a judge. It may also, however, suggest a family name, as many high Ratnagiri families though at present following different professions are distinguished by Arabic surnames, such a one as Kazi, for instance.

6. *Trees* :—There are 130 wadi-names after trees some of which are principally found in areas which are most wooded and along the coast side. Names of trees are classified under five heads : (1) Liquor-yielding, (2) Timber-yielding, (3) Fruit, (4) Sacred and ornamental and (5) Miscellaneous kinds of trees as below.

1. *Liquor-yielding trees* :

Tada, Fan-palm.

2. *Timber-yielding trees* :

Ain, *Terminalia tomentosa*.

Bhabal, *Acacia arabica*.

Dhup, Light wood.

Karāmbel, *Olea dioica*.

Khair, *Acacia catechu*.

3. *Fruit trees* :

Amba, Mango.

Badam, *Terminalia catappa*.

Behda, *Terminalia belerica*.

Bor, *Zizyphus jujuba*.

Chinch, *Tamarindus indica*.

Jambhul, *Eugenia jambolana*.

1. Gazetteer of the Bombay Presidency, Vol. X, p. 368.

2. Ibid., p. 447.

3. Ibid., p. 194.

Kaju, *Anacardium occidentale*.
 Kavthi, *Feronia elephantum*.
 Keli, *Musa sapientum*.
 Naral, *Cocos nucifera*.
 Phanas, *Artocarpus integrifolia*.
 Pophal, *Areca catechu*.
 Ratambi, *Garcinia purpurea*.
 Ringi, *Sapindus laurifolius*.

4. *Sacred and ornamental trees :*

Aghada, A plant, *Achyranthes aspera*.
 Bel, *Aegle marmelos*.
 Darbha, Sacred grass.
 Nandrukh, *Ficus retusa*.
 Nim, *Melia azadirachta*.
 Nirgud, A shrub.
 Pimpal, *Ficus religiosa*.
 Umbar, *Ficus glomerata*.

5. *Miscellaneous kinds of trees :—*Under this class are included forest trees, medicinal trees, fragrant trees and vegetables.

Bhalwat, A shrub, *Hermiontes cordifolia*.
 Bhela, A forest tree.
 Bibu, *Semecarpus anacardium*.
 Chandan, Sandal tree, *Santalum album*.
 Erand, Castor oil plant.
 Kanhera, A shrub, Almond flower.
 Kankar, A variety of the acacia.
 Karmal, A forest tree, *Dillenia pentagynia*.
 Karva, A tree; the tree is long and slender, and is much used in palings and fence work.
 Nevali, A flowering shrub, *Jasminum elongatum*.
 Nil, Indigo plant.
 Padval, Snake-gourd, *Trichosanthes dioeca* or *anguina*.
 Rajan, A tree, *Mimusops hexandra* or kanki.

7. *Crops :—*There are 20 wadi-names after crops some of which are peculiar to the district. Names of crops divide themselves into two groups : () Rice and (2) Pulses and other crops as shown below :

(1) *Kinds of rice :*

Badas, Bhesal, Gajvel, Ganuk (forest rice), Khambad, Kude, Mohan, Vainguni (rice raised in hot season) and Vargal.

(2) *Pulses and other crops :*

Dhana, *Cariander coriandrum sativum*.
 Irad, a kind of pulse.
 Karpi, a crop burned or parched up.

Kulthi, a veitch.
 Lakhan, a kind of pulse.
 Rala, a panic seed.
 Uyali, a pea.
 Varne, *Phasedus radiatus*.

8. *Animals*:—There are 36 Wadi-names after animals including birds, serpents, wild and domestic animals, and fish. It is observed that some of these names are correctly representative of animals peculiarly found in this district as given below :

1. *Kinds of fish*:—

Birja, Bombil (the bommelow), Gani (Sawfish), Kankei, Kharota, Nivat, Singta, Shitak and Tambar.

2. *Serpents* :

- (1) Chirad, a small creature of the serpent kind.
- (2) Dhaman, *ptyas mucosus*, a species of coluber found in rocks.
 Dhamans or rock-snakes are very common in the district.
- (3) Gavmag, the village serpent or coluber.

3. *Forest and wild animals* :

- (1) Bhokar, a small species of deer, *cervus muntjak*.
- (2) Dukar, a hog, pig.
- (3) Khar, a squirrel.
- (4) Kurli, a crab.
- (5) Magar, an alligator.
- (6) Sase, a hare, *lepus nigricottis*.
- (7) Wagh, a tiger.

It should, however, be noted that the last three names "Magar", "Sase" and "Wagh" may also suggest clan-names after which, perhaps the Wadis are named.

4. *Birds* :

- (1) Ghar, a Kite, a paper-kite of the form and semblance of the bird.
- (2) Homan, an owl.
- (3) Kajva, a firefly, *elater noctilums*.

Other kinds of animals :

- (1) Gandoli, the common earthworm.
- (2) Jhara, an aquatic animal.
- (3) Jolsar, a leech, a blood-sucker.

9. *Topographical Positions*:—There are 40 Wadis whose names suggest that they are descriptive of the geographical peculiarities of the district. There are thus following Wadi-names:—1 Bhagan-wadi, 3 Bharad-wadis, 1 Chikhaltali-wadi, 6 Dang-wadis, 1 Devkhor-wadi, 2 Jui-wadis, 5 Katar-wadis, 1 Khalchi-wadi, 1 Khalchikond-wadi,

1 Khalchi vatar-*wadi*, 1 Khol-*wadi*, 1 Kond varla-*wadi*, 9 Madhli-*wadis*, 3 Mal-*wadis*, 1 Pakhada-*wadi*, 2 Varli-*wadis* and 1 Varla vatar-*wadi*.

"Bhagan" means an unsown ridge or line in a field, left as a pathway, a balk. Hence the Wadi situated on or near such a line is named as Bhagan-*wadi*.

"Bharad" means a coarsely ground. Hence the wadi which perhaps is located on or nearabout such ground is called Bharad-*wadi*.

"Chikhaltali" denotes a muddy tank and the wadi having such a tank close by is called Chikhaltali-*wadi*.

"Dang" means the wild, hilly and ascending tract along the range of the Sahyadri Ghats. Hence wadis situated thereon are called Dang-*wadis*.

"Devkhol" indicates a god on a low or sunken ground. Hence Devkhol-*wadi* is probably so called because of the distinctly low position of the temple ground of the wadi.

"Jui" is probably "Juva" meaning a junction or a meeting place. Hence the name Jui-*wadi* indicates that the wadi is situated on the confluence of two rivers.

"Katar" means a triangular space included between two rivers or roads meeting. Hence the wadi situated therein is probably called Katar-*wadi*.

"Khalchi" means relating to the bottom or lower part. Hence Khalchi-*wadi*, Khalchi-kond-*wadi*, as well as Khalchi-vatar-*wadi* are indicative of their low position.

"Khol" means deep. Hence Khol-*wadi* indicates that the wadi is situated deep below.

"Varla" means relating to the upper part. Again "Kond" means a division of a village composed generally of the ~~parts~~ ^{parts} of one caste. Hence Kond-varla-*wadi* suggests that the wadi is situated on an upper level.

"Madhli" means middle. Hence Madhli-*wadi* shows that the wadi occupies a middle position relating to such other positions as upper and lower.

"Mal" means an elevated and extended tract of ground especially as somewhat stony or sterile, or a level and arable land upon the acclivity of a hill. Hence wadis situated thereon are obviously called Mal-*wadis*.

"Pakhada" is a raised causeway. Hence Pakhada-*wadi* indicates the raised boundary of a field near which it is perhaps situated.

"Varla" and "Varli" mean relating to the upper part. Hence Varli-*wadi* as well as Varla-vatar-*wadi* suggest that they are situated on an upper part.

As to how far these wadi-names correctly represent the topographical features of the region, it is difficult to say without a personal visit to these places. Therefore, the interpretations suggested above may be taken to be provisional and not conclusive.

10. *Gods, Spirits and Temples* :—There are 46 wadi-names showing that they are after Gods, Mother-goddesses, Demigods and Spirits and Temples as mentioned below :

1. *Gods* :

- (1) Bahiri, a name of the God Bhairav.
- (2) Dat, probably the name of the God Datta.
- (3) Khandoba, a familiar appellation of the God.
- (4) Malhar, an incarnation of Shiva also called Khandoba.

2. *Mother goddesses* :

- (1) Ambai, the name of Durga.
- (2) Bhavani, the goddess Parvati in her pacific form.
- (3) Devi, Goddess, the wife of any divine being, but especially Durga, the wife of Shiva.
- (4) Durga, the goddess Durga, the wife of Shiva.
- (5) Kalkai, a form of Parvati or Durga.
- (6) Mangalai, a name of Parvati, the wife of Shiva.

3. *Demigods and spirits* :

- (1) Bhut, a goblin, or fiend, a demigod of a particular class, a malignant spirit haunting cemeteries, lurking in trees, animating carcasses and devouring human beings.
- (2) Gavad Dev, a caste-god. Gavad is a caste or an individual of it. Hence "Gavad Dev" suggests the name of a caste-god.
- (3) Jakhin, the name for the minor female demon worshipped by the lower classes.
- (4) Kinjalai, the goddess named after the Kinjal tree. Kinjal denotes a timber tree, hence the name is probably denotive of a forest minor deity.
- (5) Satvi, a vulgar name of the goddess "Shashthidevi" the writer of fate.

4. *Temples* :

- (1) Katradevi, "Katra" means a triangular space. Thus the name is suggestive of the temple of Devi or goddess situated in a triangular space between two rivers or roads meeting.
- (2) Rameshwar, a temple of the god Shiva.

11. *Miscellaneous Names* :—There are 17 wadi-names after names of vessels, food, diseases, other articles of daily or occasional use and events. Thus there are the following names, for example, after :

(1) *Vessels* : Goral, Khapra and Kulan.

"Goral" means an oil-vessel, hence the wadi which is a manufacturing centre of oil-vessels is perhaps called Goral-*wadi*.

"Khapra" means a vessel, especially an earthen vessel. Hence the wadi which manufactures earthen vessels is perhaps called Khapra-*wadi*.

"Kulan" means a metal vessel. Hence Kulan-*wadi* may perhaps be so called because it represents a manufacturing centre of metal vessels.

(2) *Food* : Chandir and Vaeran.

"Chandir" means a thin cake of bread.

"Vaeran" means fodder.

(3) *Diseases* : Chaikarni and Dhumak.

"Chaikarni" is a disease attacking and eating away hair and wool of animals.

"Dhumak" means a disease-wind in the colon.

(4) *Other articles of daily or occasional use* : These include Gholan, Phatakda, Sirband, Gogne and Guladi.

"Gholan" means a round sieve.

"Phatakda" means a cracker or squib.

"Sirband" means a turban.

"Gogne" means an arrow.

"Guladi" is a weaver's term meaning an instrument for making a serrature.

(5) *Events* : There are 5 wadi-names which probably show that they are connected with some events in the past. They are :

* Dhapalchor-*wadi*, Dondi-*wadi*, Kharara-*wadi*, Lubat-*wadi* and Paga-*wadi*.

"Dhapalchor" means a corn-stealer and the wadi which is owned or inhabited by a corn-stealer is perhaps called Dhapalchor-*wadi*.

"Dondi" means a potbellied person. Hence a wadi belonging to such a person is perhaps called Dondi-*wadi*.

"Kharara" means a currycomb or currying a horse. It is probable that a place where this work was executed was called Kharara-*wadi*.

"Lubat" means a vulgar, a false man, and the wadi which belongs to a vulgar person is probably called Lubat-*wadi*.

"Paga" denotes a stable for horses, and it is not improbable that a place where a stable was maintained came to be called Paga-*wadi*.

It is thus seen that these wadi names suggest that they are probably related to some historical events although their dates cannot be fixed.

12. *Unclassified Names* :—There are 9 wadi-names which seem to give inexact and incomplete information about the sources from which

they have received their names. Hence they are considered unclassified names. They are : Baerang-wadi, Bithol-wadi, Dondona-wadi, Ital-wadi, Kirabiya-wadi, Moradgora-wadi, Nigarba-wadi, Vayari-wadi and Vaytag-wadi.

The analysis of Wadi-names as above next leads one to consider the regional distribution of Wadis in the district in relation to the number of villages with their population and area of the district as shown in the table below :

Taluka or State	No. of Wadis	No. of Villages	Total	Population	Area in square miles
Dapoli ...	306	246	552	172,523	500
Khed ...	165	147	312	113,972	390
Chiplun ...	414	213	627	228,166	670
Ratnagiri ...	211	152	363	164,271	430
Sangameshwar ...	230	192	422	158,388	538
Rajapur ...	197	185	382	180,274	632
Devgad ...	158	117	275	174,809	521
Malvan ...	96	60	156	124,410	56
Vengurla ...	25	10	35	54,653	52
Janjira ...	71	234	305	87,534	324
Savantvadi ...	172	225	397	21,732	900
Total ...	2045	1781	3826	1678,732	5013

A reference to the table shows that the Ratnagiri district excluding the States of Janjira and Savantvadi contains 1802 Wadis and 1322 Villages, with the result that the former exceeds the latter by 480, in the ratio of about 15 : 11.

The origin and growth of Wadis and Villages may be traced back to various factors among which physical aspects of a country are chief. In the light of this view an attempt is made below to explain the considerable growth of Wadis over villages in the whole district.

The seacoast consisting of a series of sandy bays and coves richly provides for the successful cultivation of gardens of cocoanuts and mangoes and rice-fields. The seacoast has further given rise to 13 ports and harbours, among which Ratnagiri, Rajapur, Malvan and Vengurla may be said to be places of some trade and consequence.

The Western Ghâts are crossed by numerous passes which form the only means of communication with the Deccan. They contain many forts which have offered opportunities for hilly men and numerous functional groups to settle and engage themselves in the care of the forts or cultivating small holdings on or at the foot of the hills.

Coming to the streams which form the river system of the district, it is found that though of comparatively small size and volume, they

are of great local value, being navigable for 20 miles or more and having estuaries affording safe anchorage for coasting craft. There are also hot springs running halfway between the Western Ghāts and the sea. Near the towns of Rajapur, Khed and Sangameshwar similar springs are found and it is believed that their water seems strongly impregnated with sulphur.

The larger rivers and creeks which have deep water for 20 or 30 miles from the coast, it is seen, have given rise to many important towns situated at their farthest navigable points, as in so rough a country the rivers form the best highway of trade. Again the estuaries of these rivers form the most fertile land of the district.

The climate though moist and relaxing is, on the whole, healthy, and Dapoli is generally considered the healthiest station in the district on account of its equable temperature, excellent drinking water and the fine open plain on which it stands. This may partly explain why Dapoli taluka shares quite a large number of Wadis in the district.

The rainfall in the district is also abundant and comparatively regular.

Thus it is seen that physical aspects of a country play an important role in generating and encouraging human habitations represented in the form of Wadis and villages.

Why Wadis outnumber villages may be explained as follows. It is already noted that every village generally possesses a Wadi or Wadis. Thus increase in the number of villages implies a corresponding increase in the number of Wadis also. Further in certain talukas the density of population is found below the District averages which suggests that the settlements due to one reason or another are spread at various distances forming by themselves numerous separate Wadis.

However, Chiplun and Vengurla call for special attention as the former possesses the largest number of Wadis whereas the latter the least.

Of Chiplun it may be stated that among all other talukas it is the largest in size as well as in population. Again the density which is only 284 persons per square mile is slightly below the District average which probably suggests that the people are more or less scattered giving rise to numerous settlements.

Vengurla, on the other hand, is the smallest in size as well as in population. However, the number of Wadis in the taluka exceeds that of villages in the proportion of 5 : 2 which may be due perhaps to the richness of soil in the valleys, equable climate and abundance of water.

Queerly enough, in the States of Savantvadi and Jarijira villages outnumber Wadis which may be reasoned as follows :—

Sawantvadi though largest in area abounds in densely wooded hills from the sea-coast to the foot of the Ghāts, a distance varying from 20 to 25 miles. This offers few opportunities for habitation. Again the soil is chiefly light and mixed with stone and gravel and hence not suitable for the better class of crops. The staple crop is rice but the quantity grown is not sufficient for the wants of the people and a good deal is imported.

The inhabitants of the state are chiefly cultivators and are extremely poor, ignorant and superstitious. The hills are occupied mainly by the hilly tribes of Thakur, Koli and Varli. Covered with dense and almost impenetrable jungles, communication is hard. Consequently the country suffered from making any remarkable progress in line with its neighbouring countries.

Janjira possesses a larger number of villages than wadis in the proportion of almost 3 : 1.

On the coastside where gardening, fishing and palm-tapping are successfully carried on villages form the chief unit leaving Katkaris or catechu-makers and hilly men to settle inland along the banks of the creeks and on the hillsides which provide for rice cultivation. But, of course, these settlements are few and far between; because the slopes of the hills are, except in the rains, bare, and during the rains they make travel almost impossible.

Considering the population in relation to the area of the state, it may be said that the country is far from advanced in spite of the fact that the neighbouring countries, to mention Dapoli and Khed in the Ratnagiri district, have gone much ahead.

Interrelation of Wadis and Villages:—It has already been noted formerly that every village generally possesses wadis within its boundaries. These wadis are only small settlements around the main village which suits social and functional adjustments of the inhabitants. From the civic and administrative point of view it may be said that wadis are incomplete units unlike villages which possesses a compact body of villagers thoroughly equipped for the purposes of defence, police, revenue collection and judicial administration. Thus the village community has its headman, its "panchayat" or the village council, its servants and guards, and its committees of managements. Besides these a provision is also made for education, dispensary and market-place to meet the day-to-day wants of the people.

Wadis lack this organization and hence have, of necessity, to depend upon their villages every now and then. Thus, for instance, a crime occurring in a wadi needs to be reported to the village police head.

From what has been said above, it may be clear that there exists a close interrelation between wadis and their villages. In fact, wadis

can hardly be thought of completely and exclusively without reference to villages they belong to.

A distinguishing characteristic of wadis in relation to their villages is, it may be added here, that they are subject to evolution. Sometimes a village tends to decay occasioning its wadi to gain into prominence. Below are mentioned instances of some wadis which have outgrown villages.

There are various factors which help to make wadis independent of the township or village to which they originally belonged. These are religious, political, commercial or industrial in nature.

Within the district may be quoted an instance of the place-name of "Savant-wadi" in the Savantvadi State. As Savant-wadi happened to be the seat of the reigning chief the place became important.

There are many instances outside this district of which some are mentioned below :

1. Narsobachi-wadi :—It is one of the chief places of pilgrimage in Maharashtra, situated on the confluence of the rivers Krishna and Panchaganga about three miles away from Shirol in the Kolhapur State. Originally it seems to be a lonely seat of Nrsinhasaraswati, a great sage, where he practised his penance for twelve years. But to-day owing to its religious import it has attracted a number of people from various distances. Many mental patients suffering from disease or other evils occasioned by the fiends called "Bhut", and others suffering from leprosy especially, resort to this holy place as it is believed that the Narsoba temple gives them a cure for such diseases. Many devotees stay there long worshipping the impression of the foot of the god Dattatraya. Beside every year a fair is held when, it is reported, thousands of pilgrims throng there. All these factors probably account for the greatly prominent position it occupies amidst the neighbouring villages.

2. Kirloskar-wadi :—It is situated in the state of Aundh in the Satara district. As the place-name suggests it seems that originally the place must have been a small settlement belonging to the family of Kirloskar, whereas to-day it has become a prominent manufacturing centre running large scale iron industries manufacturing especially iron-products useful to cultivators. Not far from the factory arrangements have been made for providing for the employees of the factory housing, education, medical aid, electricity, play-ground, post office and theatres. It has also the benefit of having within its easy reach a railway station named after the same place-name.

3. Ogale-wadi :—Equally interesting is the place-name "Ogale-wadi" in the Satara district. The place, it may be noted, is highly significant for its remarkable development from a small settlement

probably owned by the family of Ogale into an industrially important centre running large scale glass industries.

4. *Wadi* :—Another striking instance may be quoted of the place-name “Wadi”; a junction on the Poona-Hyderabad railway line gaining importance because of two railway lines joining there.

5. *Kurdu-wadi* :—Similar to *Wadi*, above, is an instance of *Kurdu-wadi* becoming an important place as it happened to be a junction on the Poona-Barsi railway lines.

6. *Vithal-wadi* :—It is a small wadi situated to the south-west of Poona on the Poona-Sinhgad road. It is especially noted for its delightful old temple of Vithoba, erected by the great king Shivaji, on the right bank of the Mutha river. Every year a fair is held in October-November attracting a huge number of people from Poona and other neighbouring villages.

Besides, it is one of the fine sights in the suburbs of Poona. Thus the nearness of an enormously big city and the metalled road making it easy for people to go for a day's visit and come back has obviated the necessity of houses and bazar for pilgrims.

Conclusion

An analysis of wadi-names, it is thus seen, can be attempted into various groups such as villages, castes, family names, personal names, trees, animals, topographical positions, and others which are significant for estimating the geographical, social, political, historical and religious aspects of the country.

The regional distribution of wadis in the district is significant for estimating the role physical aspects play in generating and subsequently facilitating the growth of wadis.

The interrelation of wadis and villages reveals that wadis are incomplete units and are closely interrelated to villages from the civic and administrative point of view. However, subject to the process of evolution, they may become independent of their villages and grow into larger units outgrowing villages of which many instances can be given.

It may finally be added here that the conclusions thus indicated are, indeed, provisional because of the restricted nature of the area covered and the nature of the subject itself.

A NOTE ON AN INCIDENT IN THE *RĀMĀYAṆA*

By

MRS. I. KARVF

The *Rāmāyaṇa* has the following story about Rāma's life after his return from the fourteen years' exile.

Some people in Rāma's kingdom blamed him for accepting Sītā and living with her after her stay in the kingdom of Rāvaṇa. They argued that Sītā could not have remained faithful to her husband during that long stay with the enemy. Even though Rāma was sure about Sītā's purity and faith especially as she had come unscathed through fire, he bowed down to popular prejudice and exiled her to a forest. When so exiled Sītā was far advanced in pregnancy and soon gave birth to two sons who were brought up by the sage Vālmīki. After a few years Vālmīki accompanied by Sītā and the two sons went to Rāma's court and vouching for Sītā's purity requested him to take back Sītā and restore her to her legitimate position as his wife and queen. Rāma, however, instead of accepting Sītā, demanded that she should convince the people of her purity. At this demand Sītā vowed, "If I have been always true to my husband, true in thought, speech and action, may mother earth give me room". At these words the earth cleft in two and Sītā sitting in the lap of Mother Earth vanished for ever from human sight.

This story has many points of interests. (1) Sītā had undergone a very rigorous ordeal in Laṅkā but still Rāma was powerless to stop scandalous rumours about her. (2) Rāma abandoned her in a forest where she gave birth to twins. (3) Asked to undergo an ordeal a second time Sītā chose to vanish from earth..... There are many stories in Indian mythology where the assurance of Brahmins followed by a declaration from the skies from unseen gods has sufficed to prove a woman's innocence and a child's legitimacy. The story of Śakuntalā illustrates this well. Why must Sītā pay with her life to prove her innocence? Why were the usual brahmanic miracles not sufficient in her case?

In the *Rāmāyaṇa* itself the riddle remains unanswered but I think certain other evidence may point to the full significance of the situation facing Sītā. In the *Mahābhārata* there is an interesting passage. At the request of king Pāṇḍu, Kuntī, his elder queen instructed Mādrī (the younger queen) in the magic art of calling a god for creating a child and gave her the magic formula. Mādrī, after some thought, used the formula to call the twin gods Aśvins and so gave birth to the beautiful twins Nakula and Sahadeva. Asked by king Pāṇḍu to show the same favour a second time to her cowife, Kuntī in great anger and sorrow

refused saying, "Mādrī has cheated me. I was a fool. I got a twin by calling on twin gods. I fear that magic formula she may play another trick on me, superior; let us stop this business altogether. No more children".¹ Certain gods are thought to be plural when they are plural in number. As spiritual beings, for them but being plural as persons they have many children as there were persons. This is the grievance. The clever Mādrī might again try to get by begetting a greater number of children in the devotion and performance of Kuntī as the elder of three sons.

I could not find in Vedic or post-Vedic Saṁhitā reference to a belief that twin birth indicated adultery. This incident in the *Mahābhārata* makes it probable that a belief in twin birth indicated intercourse with a plurality of persons was in vogue since ancient times. That such a belief is held in India in some parts is proved by a Marathi version of the above story sung by women in the Marāṭhā country. There are a few variations in the narrative but the main features of the story are the same. The story is as follows²—
"After being abandoned in the forest Sītā was delivered of one beautiful boy called Aṅkuṣa in the hut of the sage Vālmīki. She went to a river to wash the baby's linen when she met a monkey-mother carrying her baby. The monkey-mother wondered very much that Sītā left her baby alone in the hut and came such a long distance. Sītā immediately went back and brought her baby-son, kept him near her on a stone-slab and did her washing. In the meanwhile old Vālmīki came back from the forest and failing to see the baby in its cradle thought that it might have been devoured by wild beasts. He was concerned about Sītā and so created another baby exactly like the first from a bundle of grass. When Sītā came back with her own child, Vālmīki begged her to adopt the new one also. Thus she came to have twins and that is why people blamed her".

The Marathi poet, whoever he was, was sure of the innocence of Sītā but could not quite reconcile it with the fact of her having twins and so changed the original story in a way to fit in with all the facts, namely Sītā's innocence and her difficulty in convincing people of it. Plurality of conceptions from plurality of lovers was a firm and well established belief—from Kuntī's words it sounds as if it was held as a "scientific" fact in those days. Brahmins and their miracles sufficed

1. *Mahābhārata*, Ādiparvan, 1.115. 21-4.

2. *Mahārāṣṭra-Sāhitya-Patrikā*, 1941, Vol. IV, pp. 15-20.

argue or where there was a doubt about facts; but in
could vouch for Sītā's innocence? She alone
the falsity of the belief by her supreme sacrifice.

of both the children by Rāma, custom had
ording to Bijakṣetra Nyāya—the maxim of
ā was owned by Rāma as a piece of ground is
se-so-ever seed may fall into it the fruit
question was ever raised about Rāma's
question was about Sītā's innocence and
n the face of twin births.

